

Univerzita Palackého v Olomouci

Právnická fakulta

Mgr. Martin Jelínek

Právní jednání žen podle justiniánské právní úpravy

1

Rigorózní práce

Olomouc 2022

Prohlášení

Já, níže podepsaný autor této rigorózní práce, tímto prohlašuji, že jsem práci napsal sám a že jsem při ní využil jen zdroje a prameny, které uvádím v textu a v závěru práce.

V Hradci Králové dne 24. 10. 2022

Podpis:

Obsah

	Strana:
Úvod	4 - 6
I. Právní subjektivita římských žen	7 – 10
II. Způsobilost k právnímu a protiprávnímu jednání u římských žen	11 - 17
III. Společenské postavení a kategorie římských žen	18 - 22
IV. Žena v rodinných vztazích	23 - 29
V. Římská žena – propuštěnka	30 - 34
VI. Konkubína	35 - 37
VII. Majetková jednání	38 - 43
VIII. Zásnuby, věno a manželství	44 - 58
IX. Mohla žena darovat manželovi?	59 - 61
X. Zánik manželství	62 - 64
XI. Římské ženy v právu dědickém	65 - 69
Závěr	70 - 73
Seznam použitých pramenů a literatury	74 - 77
Resumé česky a anglicky	78

Úvod

Uplynulo již mnoho staletí od doby existence Římské říše, avšak řada historických i současných zemí se k ní stále obrací jako ke zdroji poznání. Obrací se zejména k římské právní vědě a právu jako takovému. Starověký Řím byl otrokářskou a patriarchální společností. Pro člověka v ní žijícího bylo velice důležité společenské a majetkové postavení, rovněž také národnostní či náboženská příslušnost, a to, zda se narodil jako žena nebo muž. Pokud jako žena, byl vnímán jako slabší pohlaví, které musí muž chránit.

Tato práce má za cíl poukázat na ukotvení postavení žen v císařské době a v souvislosti s jeho vývojem i v dalších staletích. Nejdříve zde bude popsán samotný vývoj postavení ženy od nejstarších dob, její pozice při zasnubách, jednání o věnu, v manželství¹ (případně konkubinátu nebo kontuberniu), při deliktech, také vztahy s dětmi a na závěr dědické právo. Samotné jednání žen na tento základ navazuje. Mnohdy je nejlépe demonstrováno na popsáných výjimkách z obecně platných premis.

Žena se původně realizovala v rodině – s vývojem společnosti se však pojem rodina postupně měnil, a otcovská moc, která byla její páteří, zanikla za doby císařství. Bylo to dáno společenskými změnami a zejména tím, že žena se postupně osvobozovala a čím dál častěji se stávala osobou *sui iuris*. Muž měl nad ženou moc (*manus – poručnictví*)² a žena přecházela z moci otcovské do moci manžela. Během vývoje římské společnosti docházelo k obcházení manželova poručnictví. To se projevilo vznikem nové formy vzniku manželské moci, tzv. *úzus*. Tato forma manželství byla uzavřena souhlasem a řádným sňatkem. Manželova *manus* se však s ní již nespojovala a byla získána teprve až po ročním setrvání ženy v manželově domě. Takovéto volné manželství se vyznačovalo tím, že muž měl moc nad ženou do té míry, dokud to vyžadoval účel manželství a vůle rodiny, jinak zůstávala v moci otcově nebo pod poručnictvím svých agnátů. Majetek ženy zůstával jejímu otci vyjma věna, které se při rozvodu nebo manželově smrti většinou vracelo. Emancipační proces nabíral na síle již v období republiky a v císařské době měla žena již velkou samostatnost.³ V této práci je (pro lepší

¹ Podrobně o římském manželství viz Vrana Vladimír: *Matrimonium v římskom práve*. UPJŠ Košice 2001.

² Přesněji *manus maritalis*. Viz Skřejpek, M.: *Římské soukromé právo – systém a instituce*. Čeněk: Plzeň 2011, s. 83.

³ Přesné datum zániku poručnictví nad ženami se mi bohužel dohledat nepodařilo, ačkoli M. Štáhlavá uvádí, že to bylo v roce 476 po Kr. (neuvádí bohužel zdroj). Viz Štáhlavá, M.: *Právní postavení ženy v římském právu se zaměřením na římské právo trestní*. Rigorózní práce. Vedoucí práce M. Skřejpek. Praha: UK 2021, s. 25 (dostupné online).

demonstrování rozdílů) zachyceno i postavení žen v *leges regiae* a zákoníku XII desek, kde byla žena považována za osobu slabší. Aby žena *sui iuris* byla chráněna před vlastní nerozvážností, měla poručníka (*tutor mulierum*), který měl zajistit ochranu před následky lehkovážnosti jejího ducha.⁴ Vdaná žena nesla označení *matrona*. Podle římské tradice byla žena začátkem i koncem své rodiny. Musela nosit důstojný (zakrývající) oděv a měla projevovat především počestnost a *stud* (*pudor*).⁵

Než se žena provdala a stala se *matronou*, často předcházelo zasnoubení. *Sponsalia* byla v římské společnosti vnímána jako nabídka a slib budoucího manželství, ale týkala se hlavně jednání a vůle otců, jen přeneseně dětí. Zásnuby sjednávali otcové často i bez přítomnosti dětí. Tato práce se zabývá i otázkou věna, a to ať už v kapitole o věnných dohodách či v kapitole o věnných pozemcích. Ačkoli ženy často nebyly těchto jednání účastny (jednal tchán a zeť), výsledek jednání měl vliv právě na jejich vlastní život a postavení. Kapitola o rozvodech a zapuzeních rovněž rozvíjí tuto problematiku. Výsada mít postavení manželky totiž nepříslušela každé římské ženě – některé se staly konkubínami. Konkubinát jako trvalé pohlavní soužití svobodných osob se lišil od manželství úmyslem: muž zpravidla nepotřeboval manželku (aby mu rodila legitimní děti), ale souložnici. Žena byla v takové situaci jen ve faktickém, nikoli v právním vztahu s mužem, neměla ochranu a čest matky rodiny. Za čestné se považovalo, když si římský muž vzal za konkubínu svou propuštěnku, za manželku *ingenuu*.⁶

Konkubinát byl rozšířen mezi lidmi, kteří z nějakého důvodu měli zákonnou překážku při uzavírání manželství (nejen již existující manželství, ale také zákaz sňatku s osobou nízkého původu).⁷ Od prostitutek⁸ se konkubíny lišily především tím, že nenesly stigma ve společnosti. Pokud měla takováto žena z konkubinátu děti, pak otci nad nimi nevznikla *patria potestas* a představovaly pouze kognáty své matky. Takovéto děti dostaly označení *liberi naturales*.⁹ Institut konkubinátu umožňoval vyhnout se právním účinkům manželství, dědickým nárokům

⁴ Zřejmě nebyla míněna jen lehkovážnost ducha, ale také celkově větší zranitelnost; viz např. Modestinovo stanovisko: Odpověděl jsem, že Titius, který s ohledem na zbožnost živil dceru sestry, nebude mít proti ní z tohoto důvodu žalobu. D 3.5.26.1. Překlad do češtiny kolektiv prof. Skřejpka, tomus I., s. 305.

⁵ *Pudor* = *stud*, vážnost i nevinnost, ostýchavost a skromnost. Viz Pražák/Novotný/Sedláček: Latinsko-český slovník. Praha: KLP 1999, s. 1088 – 1089.

⁶ D 25.7.1.pr. Komentář k ustanovení viz Tureček, J.: Světové dějiny státu a práva ve starověku. Orbis: Praha 1963, s. 275.

⁷ O překážkách manželství viz např. Just. Inst. 1. 10.1.-11. Překlad do slovenštiny prof. Peter Blaho in: Justiniánske Inštitúcie. Iura Edition: Trnava 2000, s. 50 – 51.

⁸ O prostitutkách blíže viz Skřejpek, M.: Prostituce v antickém Římě. In: Právní rozhledy, č. 9, ročník 2003, s. 460 an.

⁹ Případně i filii *spurii*, jak dokládá Just. Inst. 1.10.12., kde Justinian připodobňuje děti narozené z konkubinátu k dětem, u nichž není otec známý.

a ostatním nárokům, jako byla třeba legitimita potomků. Reforma rodinného práva císaře Augusta¹⁰ rozšířila zákaz uzavírat sňatek mezi osobami výrazných společenských rozdílů, a právě konkubinát umožňoval tyto rozdíly překonat, resp. jich nedbat. Dokonce i mnozí císaři měli své konkubíny.¹¹ Za doby křesťanských císařů byl naopak konkubinát povinně monogamní a vylučoval uzavření manželství.¹² Tímto rozsahem je vymezena tato práce, zabývá se tematikou s ní spojenou a dává si za cíl demonstrovat praktickou stránku života žen v této době Římské říše.

V této úvodní části bych ještě rád poznamenal několik slov k výběru literatury. Jsem si vědom toho, že při daném tématu nedokážu obsáhnout veškerou literaturu a že její výběr bude podroben kritice. Mým cílem bylo vytvořit práci obohacující bádání o římských ženách příspěvkem zaměřeným primárně na jednání žen dle justiniánských Digest. Nemohl jsem však opominout ani dobu předchozí. Při psaní jsem se inspiroval i obhájenými diplomovými a rigorózními pracemi souvisejícími s římskými ženami,¹³ chtěl jsem být jejich pokračovatelem. Rozsah literatury k tématu je však široký a nutně jsem musel přistoupit k výběru. Doufám, že čtenář s tímto faktem bude počítat a přihlédně k němu shovívavě.

¹⁰ Augustovy reformy (Oktavián Augustus) rodinného práva s účelem ozdravení římské společnosti jsou tvořeny více zákony nařizující uzavírání manželství a sankce za bezdětnost či nevěru. Justinián tyto předpisy, které obyvatele nutily do manželství, zrušil. Podrobněji např. Bartošek, M. Encyklopedie římského práva. Panorama: Praha 1981, s. 206 – 207.

¹¹ Obecně známý je případ císaře Nerona, který svou manželku, císařovnu Octavii, i za trvání manželství nahrazoval souložnicí Poppaeou Sabinou.

¹² Prof. Tureček s odkazem na justiniánské prameny (D 25.7.). Viz Tureček, J.: Světové dějiny stát a práva ve starověku. Orbis: Praha 1963, s. 275.

¹³ Jedná se o tyto práce: Jelínková, K.: Právní postavení ženy v římském právu. Diplomová práce. Vedoucí práce R. Veselá. Masarykova Univerzita: Brno 2009; Pelikánová, H.: Postavení ženy v římském právu. Rigorózní práce. Vedoucí doc. M. Černý. ZČU: Plzeň 2022; Šenkyříková, J.: Srovnání manželské a otcovské moci nad nevěrnou ženou v antickém Římě. Bakalářská práce. Vedoucí práce M. Frýdek. FF MU: Brno 2018; Dřímlová, B.: Žena jako subjekt práva ve starověkém Římě. Diplomová práce. Vedoucí práce P. Dostálík. ZČU: Plzeň 2015. Štáhlavá, M.: Právní postavení ženy v římském právu se zaměřením na římské právo trestní. Rigorózní práce. Vedoucí práce M. Skřejpek. PF UK: Praha 2021. Němcová, Monika: Právní postavení ženy v římském právu. Rigorózní práce. Vedoucí práce M. Skřejpek. PF UK: Praha 2016. Szurmanová, M.: Právní postavení ženy v římském právu. Vedoucí práce R. Veselá. PF MU: Brno 2013.

I. Právní subjektivita římských žen

Co se týče právní subjektivity, nenacházíme u římských žen (občanek římského státu) v justiniánském období v jejich postavení v oblasti soukromého práva tak výrazné rozdíly od postavení mužů (občanů), jako v dobách starších. Jakmile se narodila žena ze svobodné matky (míněno matky, jež není otrokyní), subjektivita jí nebyla právem upírána. Můžeme tedy vycházet z toho, že pravidla, jež se vztahovala na svobodnou bytost mužského pohlaví, byla užívána i pro jednání osob pohlaví ženského. Veřejné právo však fungovalo na jiných zásadách a ženy tam byly omezeny výrazně a trvale (politická práva jim nebyla přiznána nikdy).

S přihlédnutím k definici prof. Heyrovského můžeme říct, že *Římané pod pojmem osoba (persona) chápali bytost, jež je způsobilá být subjektem práv a povinností, má způsobilost k právům a je tedy osobností v právním smyslu.*¹⁴ Římští právníci ve všech obdobích vývoje jejich práva trvali na zásadě, že subjektem práv a povinností může být jen člověk svobodný. Otrok, člověk svobody zbavený, právní subjektivitu neměl, byl jen předmětem (objektem) práv, sám žádná práva mít nemohl, zato svobodní lidé disponovali právy k němu. Svobodné osoby (muži i ženy) naopak měly právní subjektivitu neboli *caput*.¹⁵

Základem římsko-právní úpravy právní subjektivity (*caput*) byl status osoby. Ten se skládal ze tří složek. První, *status libertatis* (stav svobody), značil základ celého postavení, bez svobody nebylo dalších práv. Za svobodné byli považováni římské občany *ingenuové* (na svobodě narození) i *libertini* (propuštěnci), nikoli otroci. Jak muž, tak také žena, získávali při narození do římské rodiny neformálním způsobem rovněž společenské postavení svého otce. Např. syn senátora měl stejné zákazy sňatku s osobami nízkého původu, jako jeho otec. Také na syna patrona se vztahoval zákaz, aby byl propuštěncem žalován.¹⁶ A žena vyššího postavení, tj. dcera senátora nebo jezdce, měla přísněji střeženou morálku (při předmanželském sexuálním styku s ní byl páčán zločin zvaný *stuprum*, hanobení ženy vyššího postavení).¹⁷

Druhou složkou římské subjektivity (*caput*) byl *status civitatis*. Ten označoval římské občanství; opakem byli *peregrini* (cizinci). Ženy cizinky nebyly považovány za otrokyně, avšak neměly (stejně jako cizinci muži) podíl na římském právu (vyjma rodově blízkých

¹⁴ Heyrovský, L. Dějiny a system soukromého práva římského. 4. vydání. J. Otto: Praha 1910, s. 122.

¹⁵ Kínel, J. – Urfus, V. – Skřejpek, M.: Římské právo. C.H.Beck: Praha 1995, s. 56.

¹⁶ Gai. Inst. 4.183. Překlad prof. Jaromír Kínel in: Gaius: Učebnice práva ve čtyřech knihách. Plzeň: Čeněk 2007.

¹⁷ Bartošek, M.: Encykpedie římského práva. Panorama: Praha 1981, s. 302, uvádí, že se jednalo o veřejný delikt pohlavního styku muže s neprovdanou ženou vyššího společenského postavení.

Latínů zvaných *prisci*, kteří sňatkem s římskou osobou nebo přistěhováním do Říma získali římské občanství).¹⁸ Třetí složkou *caputu* byl *status familiae*, kde měl zcela plnohodnotné postavení jen *pater familias*.¹⁹ Ostatní členové jeho rodiny byli nositeli práv k rodině náležejících (zejména dědických), avšak nezaručovalo jim to zároveň plnou způsobilost k právnímu jednání.

Stejně jako v dnešní době, ani římské právo nepovažovalo právní subjektivitu (*caput*) za totožnou s mírou způsobilosti k právním úkonům. Nositelem *patria potestas* žena nikdy být nemohla; postavení *mater familias* bylo jiného charakteru. Umožňovalo ženě získat důstojné postavení ve společnosti a záruku, že jí přísluší kromě úcty manžela a dětí také výživa a zabezpečení odpovídající její společenské třídě. Toto zabezpečení bylo povinností muže, nikoli ženy. V rámci rodiny také bylo zvykem, že na výchově dívek se více podílela matka (připravovala dcery na ženskou roli) a na výchově synů se výrazněji podílel otec (zajišťoval jim vzdělání, řemeslo, uvedení do práva i společenských kruhů).²⁰

Na tomto místě bych rád citoval mimořádně zajímavý pohled dr. Jarmily Vaňkové (ačkoli se jedná o popularizační knihu), která hodnotí postavení římské matrony uvnitř její rodiny takto:

„Postavení svobodné římské ženy nebylo zdaleka politováníhodné. Oddanost a poslušnost byly kompenzovány absencí jakýchkoli starostí a rozhodování. Navíc pracovaly málo, protože téměř všechny domácí práce spolehlivě vykonaly otrokyně. Matrona musela jen příst a tkát. Nic jiného. Toto pravidlo, jak už jsme zmínili, se odvozuje od únosu Sabineček, které rády přijaly svůj osud, protože si navždy vyhradily, že budou ctěny v domě svých mužů a nebudou mít jiné starosti než předení vlny. Všechny ostatní povinnosti navždy zůstanou na bedrech mužů. Nejprve otce, potom manžela a v případě vdovství nejstaršího syna. Z tohoto pohledu se římské mravy jeví jako značně odlišné, než teoretické podmínky vyjádřené zákonem. Ve skutečnosti byla římská matrona – mater familias – obklopená úctou a často i strachem. Neomezeně vládla nad otrokyněmi, dcerami a nevěstami. Měla náboženské výsady a úplně nezávisle řídila výchovu malých dětí. Manžel ji ve všeobecnosti rád vyslechl a řídil se jejími radami.“²¹

¹⁸ Latinský výraz *priscus* značí prastarý, dávný. U Latínů se tím míní dávní předkové společní s Římany. Blíže viz Pražák, J., Novotný, F., Sedláček, J.: *Latinsko-český slovník*. Praha: KLM 1999, s. 1055.

¹⁹ K interpretaci pojmu *familia* viz Stloukalová K. – Novák, M. – Macek, D. – Ullmann J.: *Interpretační úskalí justiniánských Digest*. Auditorium. Praha 2020, s. 15 – 40. Kamila Stloukalová k tomu říká: "Také žena může tvořit rodinu, jenže pouze ona sama." – tamtéž, s. 27.

²⁰ Podrobněji viz Vaňková, J.: *Římské reálie pro právníky*. Bratislava: Iura Edition 2010, s. 120 an.

²¹ Tamtéž, s. 128.

Než se však římská žena stala onou mater familias, byla nejprve dcerou. Subjektem práva se stala narozením, pokud se jednalo o narození živé (alespoň jednou se nadechla). Právo nad jejím životem a smrtí (*ius vitae necisque*)²² náleželo jejímu otci. Pokud byla matka novorozené dívky neprovdaná, otcovská linie se neurčovala a *patria potestas* nevznikala.²³ Dělo se tak i v případě, že otec známý byl, a to až do té doby, než by si matku dítěte vzal za ženu a dítě prohlásil za vlastní tzv. legitimací.²⁴ V případě, že by se dítě narodilo otrokyni, zůstávalo otrokem i v případě, že otec byl Říman.

Již v nejstarších dobách údajně Romulus stanovil,²⁵ že každý Říman musí vychovat všechny potomky mužského pohlaví a prvorozené dcery. Navíc po narození směl zabít či odložit jen takové děti, které byly znetvořené a potvrdilo to pět nejbližších sousedů.

Zásada, že matka je vždy jistá,²⁶ nebyla jedinou okolností, která se uplatňovala při zakotvení vztahů mezi římskou matkou a jejími dětmi. V senátním usnesení *Plancianum de agnoscendis liberis* (80 po Kr.) je kromě uznání dětí řešeno i jejich podstrčení (podvod). Usnesení dovoluje manželce (nebo jejímu otci), pokud se domnívá, že je těhotná, oznámit do třiceti dnů po rozvodu manželovi (či jeho otci) fakt těhotenství. Manžel mohl souhlasit (poslat tzv. hlídače), nebo oponovat, že není těhotná s ním (jako hlavní důvody popření otcovství uvádí *Digesta* vyloučení možnosti být otcem konkrétního dítěte pro tělesnou slabost nebo pro dlouhou nepřítomnost).²⁷ Jinak je povinen uznat narozené dítě za své. Julián určil, že pokud žena opomenula oznámení, dítěti to neškodilo.²⁸ Žena však mohla prohlásit, že dítě manželovo není a tím ho zbavila otcovských povinností – soud toto tvrzení musel ověřovat.²⁹ Někdy se muž pokusil zbavit povinnosti výživy tím, že popřel uzavřené manželství nebo tvrdil, že manželka byla otrokyní, tudíž manželkou být nemohla a legitimní děti rovněž porodit nemohla. I přesto byl odsouzen k povinnosti výživy dětí.³⁰ O uznání otcovství se mohlo soudně domáhat i samo dítě, jak dosvědčuje stanovisko *Scaevolovo*: Zapuzená těhotná

²² Toto právo však bylo právem trestat, nikoli bezdůvodně zabít. Otec, který nechtěl nebo nemohl přijmout narozené dítě do rodiny, mohl syna i dceru odložit. Dělo se tak po celou dobu existence lidstva i u jiných národů.

²³ Zásada: Žena je počátkem i koncem své rodiny. *Femina sui iuris est familiae suae et caput et finis*. D 50.16.195.5. Překlad prof. Tureček, op. cit., s. 273.

²⁴ *Legitimatio per subsequens matriomium*, nebo *per rescriptum principis* viz Blaho, P. – Haramia, I. – Židlická, M.: *Základy římského práva*. Bratislava: MANZ 1997, s. 122.

²⁵ *Královské zákony* (Dion. 2.15.). Překlad prof. M. Skřejpek in: *Prameny římského práva*. Praha: Lexis Nexis Orac 2004, s. 15.

²⁶ D 2.4.5. Matka je vždy jistá, otcovství svědčí manželovi matky.

²⁷ Viz D 1.6.6. Překlad do češtiny kolektiv prof. Skřejpka, tomus I., s. 173.

²⁸ Mimo to se na dítě ženy, jež byla zajata nepřáteli jakožto těhotná, vztahovalo právo *postliminia*. Viz D 1.5.26. Překlad do češtiny kolektiv prof. Skřejpka, tomus I., s. 169.

²⁹ D 25.3.1. *Ulpianus*. Překlad prof. Skřejpek, tomus II., s. 505 – 509.

³⁰ D 25.3.7. *Modestinus*. Překlad tamtéž, s. 515.

žena porodila syna v nepřítomnosti bývalého manžela a nahlásila ho do soudních akt jako nemanželského. Poté matka zemřela bez závěti a vznikla otázka, zda syn je v otcovské moci a může na příkaz otce přijmout pozůstalost po matce, nebo zda tomu brání matkou uvedené označení, že dítě není potomkem bývalého manžela. Právnik určil, že synovi musí být zachována možnost soudně prokázat pravdu.³¹

Žena i muž (matka a otec), kteří by opustili novorozence a odepřeli mu výživu, mohli být obviněni ze zabití, a to i tehdy, když dítě zanechali na veřejných místech milosrdenství cizích (obdoba dnešních babyboxů).³² Pokud se rodiče o děti postarali, měly tyto v dospělosti zákonnou a vymahatelnou povinnost rodiče (i prarodiče) živit. Nejprve se uvažovalo, zda pouze v otcovské linii, ale v souladu se spravedlností bylo určeno, že i v mateřské. Kdo odmítl plnit vyživovací povinnost, byla mu stanovena s ohledem na jeho možnosti soudně. Neplnili i přes rozsudek, došlo k exekuci.³³ Marcellus v komentáři k Papiovu zákonu uvádí, že do povinnosti péče nespádají potomci z ženské linie stejným způsobem jako děti potomků mužského pohlaví, protože bylo „zjevné, že o to, co porodila dcera, se nestaral její děd, ale její otec, krom případu, kdy otec nežil nebo byl chudý“.³⁴ Soudce však měl také možnost podle okolností případu zohlednit důvody, proč rodič výživu odmítá.³⁵ Stejně tak potomci nejsou povinni platit za rodiče dluhy.³⁶

³¹ D 22.3.29.1. Scaevola. Překlad tamtéž, s. 337.

³² D 25.3.4. Paulus. Překlad tamtéž, 509.

³³ D 25.3.5. Ulpianus. Překlad tamtéž s. 511 – 515.

³⁴ D 25.3.8. Marcellus. Překlad tamtéž, s. 515.

³⁵ D 25.3.5.11. Ulpianus. Překlad tamtéž, s. 511.

³⁶ D 25.3.5.16. Tamtéž.

II. Způsobilost k právnímu a protiprávnímu jednání u římských žen

Způsobilost k právním úkonům (odpovídá zhruba novějšímu termínu svéprávnost) se projevuje možností subjektu zakládat, měnit nebo rušit právní vztahy a také nabývat práv a zavazovat se k právním povinnostem.³⁷ Tato způsobilost nebyla v Římě přiznána dětem, osobám duševně chorým, marnotratným, infamovaným, a v plné míře ani ne ženám. Ženy až od doby Augustovy mohly využít právo tří dětí³⁸ (propuštěnky právo dětí čtyř) a pokud neměly otce či manžela, porozením tří dětí se staly k právním úkonům plně způsobilými. Výsadu žít a rozhodovat se samostatně měly původně jen kněžky bohyně Vesty, ty však za dodržení trvalého panenství.³⁹ V případě ostatních žen lze hovořit z moderního hlediska zřejmě o tzv. pozitivní diskriminaci, neboť jejich zájmy měly být hájeny vždy osobou, která se v právním životě lépe orientuje – nebyl-li to otec či manžel, nastupoval poručník (tutor mulieris).⁴⁰ O rozsahu vlivu poručníka na jednání ženy v praxi po přelomu letopočtu si asi není třeba dělat iluze, protože za dob Gaiových se dle jeho sdělení jednalo o institut formální, žena si mohla poručníka vybrat a pokud by jí nevyhovoval, i žádat jeho odvolání.⁴¹

Obecně vzato měla vždy volnější postavení žena sui iuris, než žena alieni iuris. Ovšem v tomto bodě měla stejná omezení jako muž alieni iuris: oba byli podřízeni svému otci. Otec jim vybíral partnery, otec domlouval zásnuby, otec určoval běh života. Osoby alieni iuris, a to bez ohledu na věk nebo na pohlaví, zkrátka v právním jednání omezeny byly, a to právě vůlí otcovou. Smrtí otce se neprovdané dcery staly osobami sui iuris. Také manželství, původně uzavírané jako přísné (cum in manu conventionione),⁴² během republiky výrazně uvolnilo okovy a uzavíralo se častěji jako volné (sine in manu conventionione).

Výše zmíněná možnost žen využít ius trium liberorum (tehdy nemusely ženy mít stanoveného poručníka ani formálně) platila od účinnosti Augustovy reformy rodinného práva, měla posílit ochotu Římanů uzavírat sňatky a vychovávat děti (krize posledního století

³⁷ Kincl, s. 56.

³⁸ Justinián právo tří dětí zrušil se zdůvodněním, že žena, která porodí méně dětí, se tím nedopustila hříchu (Just. Inst. 3.3.4.).

³⁹ Numův zákon: (Vestálkám) přiřkl velké počty, mezi nimi právo pořídit závěť za života otce a ostatní záležitosti spravovat bez souhlasu poručníka stejně jako matky tří dětí. Překlad do češtiny prof. Michal Skřejpek in: Texty ke studiu římského práva. Praha: ORAC 2001, s. 19.

⁴⁰ Lenhartová, K.: Žaloby z poručnictva nad ženami a ich využitie. In: Actiones, conditiones, exceptiones. Sborník z konference právních romanistů ČR a SR. Brno: MU 2011, s. 39 – 46.

⁴¹ Gai. Inst. 1.193.-195. Překlad do češtiny prof. Jaromír Kincl in: Gaius. Učebnice práva ve čtyřech knihách. Brno: MUNI 1981, s. 74 – 75.

⁴² I žena v manželství in manu se mohla rozvést: dle Gai. Inst. 1.137 – 137a může poslat zapuzovací list. Podrobněji viz Frier, B. W. – McGinn, T. A. J.: A casebook on Roman Family Law. Oxford University Press 2004, s. 94.

před Kristem nebyla totiž jen krizí římského státu, ale i rodiny).⁴³ V případě, že žena *sui iuris* uzavřela manželství *sine manu*, poručenství trvalo nadále, tutor zůstával ve své funkci; a to až do využití práva tří dětí. Podle prof. Heyrovského byla právě tutela mulierum důvodem, proč byly ženy v některých právech omezeny (nezpůsobilé k moci otcovské, manželské, poručenské, mít možnost *postulare pro aliis ad.*).⁴⁴ Nelze zcela jednoznačně rozhodnout, zda omezení nastalo proto, že žena měla vždy poručníka, nebo dostala poručníka, aby ji mohl zastoupit, kde sama jednat nesměla.

Neplatilo to však u římského pojetí deliktů (způsobilosti žen (způsobilosti k protiprávním úkonům): i žena totiž za své protiprávní jednání nesla odpovědnost. Potrestání otcem rodiny hrozilo jak ženě (dceři), tak muži (synovi či vnukovi). Je otázkou, zda osoba *alieni iuris* byla zbavena povinnosti zaplatit pokutu a náhradu škody u deliktů. Osobně se domnívám, že tomu tak nebylo, přestože majetek byl v rukou nositele moci (*pater familias*). *Delictum* (*maleficium*) jako nedovolený protiprávní čin mělo za následek dle *iuris civilis* vznik obligace, a to proto, že takovým jednáním vznikla protiprávně škoda na majetku soukromé osoby.⁴⁵ Římské právo poškozenému přiznávalo jak nárok na náhradu škody, tak nárok na potrestání pachatele. Potrestána měla být pachatelka stejně jako pachatel. Otec rodiny se mohl odpovědnosti zbavit vydáním škůdce (viz dále). Vnímáme-li navíc dělení protiprávních skutků na *delicta* a *crimina*, pak přenést odpovědnost za spáchání *crimina* na jinou osobu ani nebylo možné.⁴⁶

Delikty porušovaly pouze zájmy jednotlivce (*delictum privatum*, *poena privata*), kdežto *crimina* ohrožovaly zájmy celé společnosti, jednalo se o zločiny trestané trestním právem v zájmu celé římské komunity pro zachování *pax deorum* (smíru s bohy).⁴⁷ Při deliktu měl poškozen proti pachateli právo použít *actio poenalis*, která musela zahrnovat objektivní protiprávnost jednání pachatele, deliktů (způsobilost a zavinění). Nás však v této souvislosti zajímá, zda také ženy mohly být v pozici pachatelek a poškozených. Poškozenou a tedy aktivně procesně legitimovanou, mohla žena být v případě, že byla *sui iuris* a vlastnila statek, jenž byl *maleficiem* poškozen (nemuselo se jednat jen o statky hmotné, ale i statky nehmotné, např. dobrá pověst nebo čest u deliktu *iniurie*).

⁴³ Bartošek, M. Encyklopedie římského práva. Praha: Panorama 1981, s. 188.

⁴⁴ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského. Nakl. Otto: Praha 1910, s. 166.

⁴⁵ Blaho, P. – Haramia, I. – Židlická, M. Základy římského práva. Bratislava: MANZ 1997, s. 265.

⁴⁶ D 50.16.16. Gaius. K tématu blíže viz Skřejpek, M.: *Ius privatum – ius publicum: Vzájemné vztahy a souvislosti*. In: AUC – IURIDICA 1993, č. 2–3, s. 35–158.

⁴⁷ Blíže viz Skřejpek, M.: Římské právo trestní, in: Kincl/Urfus/Skřejpek: Římské právo. Praha: C.H.Beck 1995, s. 319.

Rovněž v otázce deliktní způsobilosti ženy bylo rozhodující, zda byla osobou *sui iuris*, nebo *alieni iuris*. Žena *sui iuris* měla plnou deliktní odpovědnost, ale žena *alieni iuris* nikoliv a za náhradu odpovídal její *pater familias* nebo její manžel. Jednalo se zde o noxální odpovědnost.⁴⁸ Nositel odpovědnosti měl v zásadě dvě možnosti: buď *noxae dedere*, tj. vydat pachatele poškozenému, nebo *noxam sarcire*,⁴⁹ kdy *pater familias* zaplatil pokutu sám. Ve vydání syna nebo dcery nebyl rozdíl, takže trest zde platil i pro ženy. Stejně tak v druhém případě, kdy by otec náhradu zaplatil, měl právo v rámci rodinných vztahů provinilce potrestat doma podle svého uvážení – dceru stejně jako syna či vnuka. V tomto případě by nepochybně legitimně uplatil právo *ius vitae necisque*.

Ženy jako od mužů odlišné pohlaví pak mohly být pachatelkami či oběťmi některých speciálních deliktů a zločinů, a to zejména v oblasti provinění proti mravnosti. Primárně se jedná o *adulterium*, *stuprum* a útoky na cudnost (*pudicitia*). Co se týkalo incestního⁵⁰ a bigamického manželství⁵¹ (tj. manželství uzavřeného bez respektování zákonné překážky manželství existujícího), padala trestnost na oba účastníky (muže i ženu), zatímco u *adulteria* jen na ženu.⁵² Stejně tak u zotročení ženy za trest pro soužití s cizím otrokem (*SC Claudianum*)⁵³ byla speciální pachatelkou výhradně žena,⁵⁴ muž při stejném skutku zločin nepáchal. Římané nechtěli, aby se posilovala společenská pozice otroků, což by nastalo, pokud by Římanka porodila svobodné dítě, ale jeho otec by byl otrok.

V rámci stíhání *adulteria* (cizoložství)⁵⁵ však určité následky postihovaly i muže (manžela). Žena při něm byla trestána za porušování manželské věrnosti, ale manžel za případné setrvání v manželství s ní. Předpokládalo se, že pokud manželovi ženina nevěra nevádí, pak z ní kořistí jako kuplíř (*leno*).⁵⁶ Samotné umožnění ženě spáchat cizoložství

⁴⁸ Noxa značila jak samotné protiprávní jednání podřízené osoby, za které ručila osoba jí nadřízená, tak také samotnou náhradu uplatňovanou po odpovědné osobě. Viz Bartošek, s. 237. Latinský výraz *nocere* (původ slova *nox*) znamenal škodit někomu či způsobovat mu újmu (viz Pražák/Novotný/Sedláček: *Latinsko-český slovník*. Praha: KLP 1999, s. 875).

⁴⁹ Blaho, P. – Haramia, I. – Židlická, M. *Základy římského práva*. Bratislava: MANZ, 1997, s. 431 – 432.

⁵⁰ Výklad tohoto slova sice znamená sexuální styky mezi pokrevně příbuznými, ale jako incestní překážky manželství byly v Římě stanoveny i příbuzenské vztahy mnohem vzdálenější, někdy i zcela nepokrevní (švagr/švagrová). Viz D 48.18.5. *nutpiae incestae*.

⁵¹ Viz Frier, B. W. – McGinn, T. A. J.: *A casebook on Roman Family Law*. Oxford University Press 2004, s. 36 – 38.

⁵² Ale muž, se kterým cizoložství páchala, byl považován za spolupachatele – objektem jeho útoku nebyla manželská věrnost, nýbrž zájem skutečného manžela, jeho čest a důstojnost a veřejná mravnost.

⁵³ K zotročení ženy za trest viz blíže Gregor, M: *Základy římského práva. Historický úvod, pramene a subjekty*. Leges: Praha 2022, s. 206 – 207.

⁵⁴ O vybraných trestných činech, jejichž pachatelkou mohla být pouze nebo převážně žena, píše ve své rigorózní práci M. Štáhlková, na s. 60 an.

⁵⁵ Překlady k *adulteriu* v *Digestech* viz K. Bubelová in: Bubelová/Dostalík/Razim: *Praktikum z římského práva*. 3. vydání. Leges: Praha 2019, s. 246 an.

⁵⁶ D 48.5.2.2. Překlad K. Bubelová, tamtéž.

vnímal Ulpian za selhání muže.⁵⁷ Nutným následkem byla zákonná povinnost se s manželkou rozvést a zákonná překážka, podle níž tito dva již manželství uzavřít nesměli. Celá trestnost adulteria byla založena na tom, že je pohaněna čest rodiny, takže veřejnou obžalobu proti manželce mohl vznést nejen její muž, ale i otec.⁵⁸ Žaloba je navíc popularis, tj. pokud k ní nepřistoupí oprávnění muži do 60 dnů, vznese ji kterýkoli Říman.⁵⁹

Zásadní právní norma k cizoložství, lex Iulia de adulteriis coercendis, vznikla v roce 18 př. Kr. jako reakce na úpadek rodinného života ve vyšších římských společenských vrstvách.⁶⁰ Celé poslední století před přelomem letopočtu bývá označováno jako krize římského státu a společnosti. Proto také někteří romanisté interpretují zákon tak, že text Juliova předpisu předchází legislativu k tématu zrušil (a záznamy o předchozí úpravě jsou téměř nedochované).⁶¹ Prostitutky, herečky a konkubíny byly z účinnosti Juliova zákona explicitně vyňaty.⁶² To, že soukromá záležitost v kruhu rodiny byla trestána veřejným řízením, bylo dáno náhledem, že cizoložství je „útokem na veřejnou morálku“.⁶³ Zákon totiž nařizoval těm, kdo při nevěře ženu přistihnou, ji udat.⁶⁴

Otec, který dceru při cizoložství přistihl v domě svém, nebo domě zeťově, ji mohl i s milencem zabít (ovšem musel útočit proti oběma).⁶⁵ Tento fakt však nelze považovat za regulérní trest, nýbrž za podmínku vyvinění otce, který – hnán hněvem spravedlivým – neovládl svoje jednání. Manžel ve stejné situaci mohl zabít pouze milence své ženy, a to ještě pod podmínkou, že se jednalo o muže nižšího původu – jinak byl stíhán pro vraždu podle Corneliova zákona.⁶⁶

V sankcích za cizoložství se odráží společenská nerovnost tehdejších lidí – osoby z vyšších společenských vrstev byly odsouzeny k propadnutí poloviny majetku, osoby nižšího postavení k tělesnému trestu nebo časově omezenému vyhnanství (relegatio), jehož účelem bylo fyzické oddělení provinilců.⁶⁷

⁵⁷ D 48.5.2.3. Překlad tamtéž.

⁵⁸ D 48. 5.2.5. Překlad tamtéž.

⁵⁹ D 48.5.1. Překlad tamtéž.

⁶⁰ Podrobně o zákoně viz Vrana, V.: Lex Iulia de adulteriis a jej postavenie v rímskom zákonodarstve. In: Acta Iuridica Cassoviensia č. 21, ročník 1998. PF UPJŠ: Košice 1998, s. 7 – 26.

⁶¹ Vrana, tamtéž, s. 8.

⁶² D 48.5.13.

⁶³ Vrana, op. cit., s. 10.

⁶⁴ D 48.5.15.2.

⁶⁵ D 48.5.25.

⁶⁶ D 48.8.1.5.

⁶⁷ Just. Inst. 4.18.4. Překlad prof. Blaho: Justiniánske Inštitúcie, s. 233: Podobne verejným konaním je to konanie, ktoré podľa legis Iulia trestá cudzoložstvo, netrestá len mečom tých, ktorí narušili cudzie manželství, ale aj tých, ktorí sa odvážili podriaďovať svojim neprirodzeným chůtkam s mužmi. Podľa tej istej legis Iulia sa trestá aj spáchanie smilstva, ak sa niekto previní bez použitia násilia na panne alebo na počestnej vdove. Jako trest sa ukladá

Ohledně definice stupra⁶⁸ (sexuální zneuctění, zprznění, zhanobení) nebylo v římském právu zcela jasno. Papinián píše, že stejný zločin bývá chybně označován oběma výrazy, přičemž cizoložství ale lze spáchat pouze s vdanou ženou, zatímco stuprum s pannou nebo vdovou.⁶⁹ Z moderního výkladu ale víme, že za stuprum byl trestán pachatel/muž (stuprator), neboť mravně znehodnotil cenu svobodné Římanky vyššího postavení (žena byla stíhána, pokud muž nepoužil násilí). Pramenem tohoto poznání je úvaha, že s důstojnou římskou ženou lze souložit až po uzavření sňatku, aby bylo zajištěno rozmnožování římských ctihodných rodin. Oba provinilci podléhali majetkovým trestům.⁷⁰ Žena se ze stupra mohla vyvinut v případě, že útočník proti ní použil násilí (vim stuprum...⁷¹

Zmíněný Juliův zákon k sexuálním prohřeškům zařazoval i lenocinium, kuplířství. Z toho mohl být obviněn jak muž (leno), tak žena (lena). Organizování prostituce a kořistění ze sexuálních služeb jiných osob se považovalo za nemravný způsob pořízování zisku. Kromě majitelů vykřičených domů (nebo osob, které své domy pronajímaly k tajným dostaveníčkům za úplaty) tak byli zákonem označováni i manželé, kteří by se s nevěrnou ženou nerozvedli.⁷² Třetí případ použití označení slovem leno/lena se vyskytl u balneatora/balneatrix, provozovatelů či provozovatelek lázní, ve kterých si zákazníci připláceli za sexuální zážitky.⁷³ A ačkoli je zjevné, že zákony na ochranu sexuální cudnosti byly vůči ženám přísnější a nespravedlivější, v jiných záležitostech byly zase ukládány přísnější tresty mužům – např. podle lex Iulia de vi publica seu privata⁷⁴ se za použití násilí beze zbraně ukládal trest propadnutí jedné třetiny majetku, avšak pokud byla objektem zločinu žena (zákon říká přímo „byla oloupena panna, vdova, mniška nebo jiná ženská osoba“), byl pachatel i jeho pomocníci potrestáni smrtí.⁷⁵

Ztráta panenství (stuprum) u neprovdané dívky byla vnímána (kromě trestnosti použití násilí) zejména jako majetková škoda jejího otce, avšak jako závažný zločin s fatálními

pachatelem, ak sú to ľudia s postavením (honesti), odňatie polovice ich majetku, ak sú to jednoduchý ľudia (humiles) telesné tresty a nútený pobyt na určený čas.

⁶⁸ D 50.16.101.pr.

⁶⁹ D 48.5.6.1.

⁷⁰ Viz Bartošek, M.: Encyklopedie římského práva. Panorama: Praha 1981, s. 302.

⁷¹ D 48.5.30.9.

⁷² D 48.5.2.2.

⁷³ D 48.5.10.1. (stuprum). Na tento fragment upozorňuje doc. Vladimír Vrana, op. cit., s. 13. O násilném smilstvu (stuprum violentium) blíže viz Gregor, M.: Lex Iulia de vi a jej odraz v Digestach. In: Digesta Iustiniani, thesaurus iurisprudentiae. Zborník z medzinárodnej romanistickej konferenci. Ed. Vojtech Vladár. Právnická fakulta TU: Trnava 2018, s. 79. Autor říká, že v případě násilného smilstva se netrestala soulož, ale násilí k ní vedoucí.

⁷⁴ O zákoně podrobně viz Gregor, M.: Lex Iulia de vi a jej odraz v Digestach. In: Digesta Iustiniani, thesaurus iurisprudentiae. Zborník z medzinárodnej romanistickej konferencie. Ed. Vojtech Vladár. Právnická fakulta TU: Trnava 2018, s. 69 – 81.

⁷⁵ Just. Inst. 4.18.8. Překlad prof. Blaho a prof. Skřejpek.

následky byla vnímána u Vestálek, panenských kněžek bohyně Vesty. O těch pochopitelně v justiniánských Digestech výklad nenajdeme, neboť Justinian se považoval za navýsost křesťanského císaře potírajícího dřívější kultury. V rámci protiprávních jednání kladených za vinu výhradně ženám by však v našem výkladu vestálky chybět neměly. Výsady jejich mimořádného postavení (*personae sacrosanctae*), které jim umožňovalo vystupovat na soudě i svědčit při testamentech a dávaly jim mimořádnou úctu, byly vyváženy rituálním požadavkem na zachování panenství po dobu služby (30 let).⁷⁶ Svůdce vestálky byl nahý ubičován se jhem kolem krku, zatímco sama žena pohřbena zaživa.⁷⁷

Na závěr zastavení u trestných činů páchaných ženami či na ženách dovoďte ještě zmínku o bigamii (dvojím manželství). Ačkoli se nejedná o klasický sexuální delikt, patří k nim z důvodu možné nevěry při ní páchané. Vzhledem k faktu, že podmínkou trvání římského manželství byla *affectio maritalis*, jeví se možnost bigamie v praxi sporná (jakmile manžel/ka ztratil úmysl být manželem, přestalo teoreticky manželství existovat, a mohlo vzniknout nové?). K tomu zaujal zajímavé stanovisko maďarský romanista András Bessenyő, kterého cituji ve slovenském překladu:

„Manželstvo ako právny zväzok nepredpokladá skutočné spolužitie manželov. Avšak možno povedať, že faktické spolužitie manželov predpokladajúce aj pravidelný pohlavný styk sa považovalo za spoločensky typické, pretože len takto je manželstvo spôsobilé naplniť svoju najdôležitejšiu spoločenskú funkciu, a to slúžiť na početné rozmnožovanie spoločnosti a riadne spolužitie. Preto Modestinus vo svojej známej definícii manželstva kladie rovnaký dôraz na skutočné spolužitie manželov ako na existenciu právneho zväzku (D 23.2.1.). Ešte hutnejšia je Justinianova definícia, ktorá zdôrazňuje výlučne nerozlučnosť a trvalosť spolužitia (Just. Inst. 1.9.1.). Z týchto definícií však nevyplýva chápanie, ktoré v 20. storočí zastávali významní predstavitelia talianskej romanistiky (Bonfante, Albertario, Volterra), podľa ktorého v klasickom rímskom práve bolo manželstvo rýdzo faktickým životným vzťahom, spoločenským faktom (*stato di fatto*), nie od toho sa odlišujúcim právnym zväzkom. Ak by toto skutočne bolo chápaním Rimánov v klasickom období, tak – ako to výslovne učí Volterra – by klasické rímske právo nepoznalo bigamiu: veď nové manželstvo ktoréhokoľvek z manželov by automaticky malo za následok zánik toho skoršieho, keďže prejavenie novej *affectio maritalis* by znamenalo odvolanie, zánik tej skoršej. O tom však niet ani reči! Prejavenie novej *affectio maritalis* vonkoncom *ipso facto* nevyklučuje zachovanie tej skoršej!

⁷⁶ Viz Skřejpek, M.: *Ius et religio, právo a náboženství ve starověkém Římě*. Vydavatelství 999: Pelhřimov 1999, s. 201 an.

⁷⁷ Oba způsoby popisuje prof. Skřejpek v díle uvedeném v předchozí poznámce, s. 206 – 207.

Právo práve preto stíha bigamistu, pretože má vôľu udržiavať naraz dve alebo viacero manželstiev a to nezodpovedá princípu monogamie. Preto už prétorský edikt postihoval bigamistu infámiou. Spomínaná teória ostatne nemá pravdu ani v tom, že faktický zánik affectio maritalis má ihneď bez ďalšieho – ipso facto – za následok zánik manželského vzťahu. Manželia môžu ťažko oľutovať svoj skorší neuvážený krok, že spolu uzavreli manželstvo, v priebehu vášnivých hádok to aj môžu koľkokrát aj dať na vedomie druhej strane, to ešte samo o sebe nemá vplyv na právnu existenciu manželstva; rovnako ako rozluka manželov, hoci aj desaťročia trvajúce odlúčenie. Právny účinok prejavu vôle obsahujúceho prejavenie affectio maritalis možno zrušiť nanajvýš rovnakým adresovaným prejavom rozvodu, za predpokladu, že právny poriadok vôbec uznáva možnosť rozvodu. Tento adresovaný prejav rozvodu nemôže nahradiť nové manželstvo jedného z manželov ako konkludentný prejav vôle.⁷⁸

Rozhodnout autoritativně, zda je správnější stanovisko, že římské manželství zanikalo ztrátou affectio maritalis, nebo nikoli, si s ohledem na uvedené skutečnosti netroufám. Nicméně Římané bigamii znali a pokus o ni byl trestán prétozem (např. se uvádí jako její následek infamie).⁷⁹ Kloním se ke stanovisku, že pokud měl jeden muž či jedna žena v úmyslu mít zároveň za manželku/manžela dvě takové osoby, považovalo by se to za porušení práva.

⁷⁸ Bessenyő, A.: Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében, Budapest/Pécs: Dialóg Campus Kiadó 2003, s. 239 – 240. Uvedenou část pro potřeby této rigorózní práce do slovenštiny přeložil dr. Matej Pekarík.

⁷⁹ Binae nuptiae, dvojí manželství, v klasickém právu pojmově vyloučeno, nicméně prétor takový pokus stíhal infamií; v poklasickém právu se z něj stal zločin – viz Bartošek, M.: Encyklopedie římského práva. Panorama: Praha 1981, s. 89.

III. Společenské postavení a kategorie římských žen

Jak jsme již avizovali v úvodu práce, nebudeme se zde zabývat postavením žen otrokyň. Otrokyň je věcí stejně jako otrok, nepohlíží se na ni jako na subjekt práva a ochranu práva nepožívá (pomineme-li výjimky, kdy právo některá ustanovení ve prospěch otroků zavedlo vlivem humanizace, např. povinnost při prodeji nerozdělovat otrocké rodiny nebo právo nazývané favor libertatis – v případě pochybností, zda matka dítěte byla svobodná či otrokyň, právo se na ni dívalo jako na svobodnou a dítě z ní narozené svobodu požívalo).⁸⁰

Podle římského právníka Florentina je svoboda přirozená možnost jednat tak, jak je libo, pokud to není v rozporu se zákonem.⁸¹ Opakem je otroctví, které označuje za institut práva národů, jimž byl člověk v rozporu s přirozeností podřízen cizí moci. Název otroků odvozoval z toho, že císaři přikazovali zajatce prodávat a díky tomu sloužili (servo) a nebyli zabiti. Označení pro ně kromě slova servus/servi existovalo také ve formě slova mancipia,⁸² protože byli vítězem uchopeni rukou.

Ženy však – ač byly svobodné – neměly v právu stejné postavení jako muži (onu zmíněnou možnost jednat tak, jak je komu libo), dokonce Papinián se vyjádřil v tom smyslu, že postavení žen je v římském právu horší, než postavení mužů.⁸³ Ne vždy tomu tak ale bylo, neboť Ulpian uvádí, že pokud se v zákonech hovoří v mužském rodě o nedospělém, vztahují se ustanovení i na dívky – tento přístup byl uplatňován např. při adrogacích.⁸⁴ Ohledně důstojnosti muže a ženy však měli starověcí autoři jasno: i Ulpian konstatuje, že „větší důstojnost přísluší mužskému pohlaví“,⁸⁵ když mluví o tom, komu je třeba dát ve společenských vztazích přednost. Ženám totiž dával jejich postavení manžel, nikoli naopak: „Žena tudíž bude nejjasnější tak dlouho, jak dlouho bude provdána za senátora nebo nejjasnějšího muže, anebo, odloučena od něj, se neprovdá za muže nižšího postavení“.⁸⁶ Této ztrátě vysokého společenského postavení ženy mohl zabránit jen císař – stalo se tak např.

⁸⁰ Např. D 34.5.1.10. – otrokyň propuštěná pod podmínkou, že prvního porodí chlapce.

⁸¹ Flor. D. 1.5.3. Překlad kolektiv prof. Skřejpka (Digesta, tomus I., s. 163).

⁸² Odvozeno od manus (ruka) a capere (uchopit, přijmout). Viz Sedláček/Novotný/Pražák: Latinsko-český slovník. Praha: KLP 1999, s. 810.

⁸³ Doslovně říká: V mnoha našich právních ustanoveních je postavení žen horší než mužů. D 1.5.9. Překlad do češtiny prof. Skřejpek (tomus I., s. 165).

⁸⁴ Viz D 1.7.20. Překlad do češtiny kol. prof. Skřejpka, tomus I., s. 179.

⁸⁵ Viz D 1.9.1.pr. Překlad do češtiny kolektiv prof. Skřejpka, tomus I., s. 191.

⁸⁶ D 1.9.8. in fine. Překlad do češtiny kolektiv prof. Skřejpka, tomus I., s. 193.

v případě Julie Mammaey, sestřenice císaře Caracally, které tento i po uzavření druhého sňatku (s mužem nižšího postavení) zajistil výsady žen stavu konzulského.⁸⁷

Justinián napsal o lidských bytostech: „A přestože jsme od začátku nazýváni jen jedním společným označením lidé, podle práva národů vznikly tři druhy lidí: svobodní, otroci a propuštěnci.“⁸⁸ Za ingenua mužského i ženského rodu byli považováni ti, kdo byli svobodní samotným zrozením bez ohledu na to, jestli pochází z manželství dvou osob narozených na svobodě, nebo od dvou propuštěnců anebo od jedné osoby narozené na svobodě. Pokud se někdo narodil ze svobodné matky a otec byl otrok, nebyl méně svobodným než ten, který se narodil na svobodě. Toto platilo i tehdy když se dítě narodilo svobodné matce a mělo nejistého otce, protože byl zplozeno mimo manželství. Justinián dále říká, že stačilo, aby matka byla svobodná v době narození dítěte, i když bylo dítě počato v době otroctví matky. Rovněž tak v opačném případě, jestliže počala jako svobodná a pak porodila jako otrokyně. Také v opačně, jestliže počala jako svobodná a pak porodila jako otrokyně, se prosadil názor, že se dítě narodilo jako svobodné, protože „neštěstí matky nemá být na újmu dítěti v mateřském těle“.⁸⁹

Stejný přístup (tj. ohled na svobodu dítěte) zastával i Tryphoninus, když popsal případ⁹⁰ otrokyně Arescuy: Měla získat svobodu na základě vůle zůstavitele vyslovené v závěti, a to pod podmínkou, že porodí tři děti. Ona porodila při prvním těhotenství jedno dítě, při druhém tři děti. Následně se řešila právní otázka, zda kromě Arescuy je svobodné i některé z jejích dětí. Nade vši pochybnost bylo určeno, že poslední ze čtyř dětí již bylo narozeno jako svobodný subjekt práva, neboť podle pořadí při porodu lze určit, které dítě se rodí jako otrok a které jako svobodné – rozhodující je status matky v okamžiku porodu – porodem třetího dítěte se stala svobodnou. Obdobně Ulpian zmiňuje případ z doby Hadriánovy,⁹¹ kdy svobodná žena byla odsouzena k nejvyššímu trestu⁹² a s výkonem trestu se mělo vyčkat do okamžiku porodu dítěte. Nastalá otázka, jaký bude status porozeného dítěte, byla zodpovězena tak, že status libertatis bude dítěti zachován.

Situace, kdy by se naopak svobodná římská žena stala otrokyní, nebyla příliš častá (neboť otroctví většinou vznikalo zajetím v boji), ale mohlo nastat – podobně jako předchozí

⁸⁷ D 1.9.12. Ulpianus. Překlad tamtéž, s. 195.

⁸⁸ Just. Inst. 1.1.5. (překlad prof. Peter Blaho a prof. Michal Skřejpek).

⁸⁹ Just. Inst. 1.4.1. (překlad prof. Peter Blaho a prof. Michal Skřejpek).

⁹⁰ D 1.5.15. Překlad do češtiny prof. Skřejpek, tomus I., s. 165.

⁹¹ D 1.5.18. Překlad tamtéž.

⁹² Originál používá slovo supplicium, tj. poprava. Viz Pražák/Novotný/Sedláček: Latinsko-český slovník, s. 1263.

zmíněný případ) jako zákonná sankce (trest), např. při nedodržení zákazu sexuálního soužití s cizím otrokem (proti vůli otrokova pána).⁹³

Pokud byla žena propuštěnkou, nestávala se ženou *sui iuris*, neboť dohled nad jejím jednáním⁹⁴ a zejména pomoc v praktickém svobodném životě jí byl povinen poskytovat její patron (bývalý pán).⁹⁵ Nebyl-li již na živu, přecházela tato povinnost na jeho syna. Patronátní vztah měl silně sakrální charakter a byl pod ochranou bohů, postaven byl na podobnosti s posvátností vztahu rodič-dítě (např. proti sobě nesměli podávat žaloby).⁹⁶ Už v nejstarším právu byl kdokoli, kdo by tento vztah porušil, odsouzen k prokletí za zradu (*proditio*).⁹⁷ V justiniánské době už mohly být patronkami i ženy, což lze dovodit např. z tohoto ustanovení: „Některé osoby ovšem bez souhlasu prétora předvolat nelze, například rodiče, patrony, patronky, také děti a rodiče patrona či patronky.“⁹⁸ Paulus také zmiňuje, že poručník může jménem dítěte povolat na soud patronku bez souhlasu prétora.⁹⁹ Ulpián pak potvrzuje, že neurozená patronka může platně uzavřít manželství se svým propuštěncem za podmínky, že „je to pro ni důstojné“.¹⁰⁰

Gaius popisuje tři druhy propuštěnců, přičemž všechny tři kategorie se vztahovaly jak na muže, tak na ženy.¹⁰¹ ti, kteří byli propuštěni podle obyčeje a práva, se stali římskými občany; někteří se stali Latiny podle zákona Iunia a Norbana, jiní pak získali pouze částečnou svobodu a podle zákona Aelia a Sentia¹⁰² patřili mezi tzv. vzdané cizince.¹⁰³ Ale tento posledně uvedený případ vzdaných cizinců/cizinek se již v Gaiově době neobjevoval a také se přestalo užívat označení Latinové; v době Justiniánově bylo toto dělení už zcela irelevantní.

⁹³ Tento trest pro ženu zavedlo *senatus consultum Claudianum* z roku 52 po Kr. Viz Blaho/Haramia/Židlická: *Základy římského práva*. Bratislava: MANZ 1997, s. 103.

⁹⁴ Propuštěnka, která by se vědomě zachovala nevděčně k patronovi, a ze strachu mu potom něco darovala nebo slíbila, se nemůže domáhat *actionis quod metus causa*, neboť – jak praví Paulus: „neboť se do strachu uvrhla sama.“ Viz D 4.2.21. Překlad do češtiny kol. prof. Skřejpka, tomus I., s. 345.

⁹⁵ Pokud má propuštěnka s patronem dítě, pro ni a dítě platí překážka žalovat se navzájem. D 2.4.1.10. Překlad do češtiny kolektiv prof. Skřejpka, tomus I., s. 243.

⁹⁶ Potvrzeno i *Digestech* (s odkazem na zákon Julia a Papia): Ať lidé nejsou vybízeni ke svědectví proti blízkým a také ne proti propuštěnci, jeho dětem, rodičům, manželovi a manželce, patronovi a patronce. A také aby patroni a patronky nebyli nuceni podávat svědectví proti propuštěncům ani propuštěnci proti patronům. D 22.5.4. Překlad do češtiny kolektiv prof. Skřejpka, tomus II., s. 343.

⁹⁷ Romulovy zákony, č. 2. (Dionysios 2.10). Edice a překlad do češtiny prof. M. Skřejpek in: *Texty ke studiu římského práva*. Praha: ORAC 2001, s. 15.

⁹⁸ Gai. Inst. 4.183. in fine.

⁹⁹ D 2.4.16. Český překlad kolektiv prof. Skřejpka, tomus I, s. 245.

¹⁰⁰ D 23.2. 13. Český překlad kolektiv prof. Skřejpka, tomus II., s. 361.

¹⁰¹ Gai. Inst. 1. 12.

¹⁰² *Lex Aelia Sentia de manumissionibus* z roku 4 n. l. byla přijata na návrh konsulů S. Aelia Cantona a C. Sentia Saturnina a zakazovala lehkomyšlné propouštění otroků na svobodu. Propouštějící musel mít alespoň dvacet let (nesměl tedy být *pubes minor*, tj. blížíci se věku zletilosti) a propuštěný nesměl mít méně než třicet let. V opačném případě se propuštěnci nestali plnoprávními. Poznámka z překladu kolektivu prof. Skřejpka.

¹⁰³ *Peregrini dediticii* sice byli osobně svobodní, ale neměli veřejná práva a také jim nebylo uděleno občanství konstitucí císaře Caracally r. 212 n. l., kterou získali občanství všichni svobodní občané říše včetně žen.

Justinián říká: Proto náš smysl pro spravedlnost, usilující vylepšit vše, co je upraveno ve dvou konstitucích a uvedené do stavu, který panoval dříve, neboť také v začátcích města Říma se nabývala pouze jediná a jednoduchá svoboda, stejná, jakou měl propouštějící na svobodu, ale s tím rozdílem, že ten, kdo bude propuštěn na svobodu, získá pouze postavení propuštěnce, i kdyby byl propouštějící zrozen na svobodě. Kategorie cizinců vzdaných (*dediticii*) byla zrušena Justiniánovou konstitucí na popud kvestora *sacri palatii Triboniana*, aby byly vyřešeny rozpory se starým právem. Postavení Latinů podle zákona *Iunia a Norbana* a všechna pravidla, která se tohoto zákona týkají, byly zrušeny s podporou téhož jinou konstitucí: všichni propuštěnci, bez ohledu na jakékoli rozdíly, ať již věk propuštěnce, nebo vlastnické právo propouštějícího nebo formou propuštění, tak jako to kdysi při nabývání římského občanství, a k tomu připojili císaři mnoho dalších způsobů, jimiž bylo otrokům možné zajistit svobodu zároveň s římským občanstvím.¹⁰⁴

Před zásahem Justiniánovým nebylo ani mužům, ani ženám dovoleno propouštět otroky zcela neomezeně.¹⁰⁵ Především nebylo dovoleno, aby na svobodu propustil každý, kdo chtěl. Např. ten, kdo propustil otroka na svobodu ke škodě věřitelů, propustil neplatně, protože *Aeliův* a *Sentiův* zákon zakazoval takto získat svobodu.¹⁰⁶ Uvedený způsob propuštění byl neúčinný i v případě, že propouštěla žena, a nebylo možno se odvolávat na neznalost zákona. Za propuštěného ke škodě věřitelů se jednoznačně považuje ten, kdo je buď již v době propuštění na svobodu zadlužený, anebo ten, který ztrácí schopnost plnit své závazky teprve propuštěním na svobodu.¹⁰⁷ Nakonec však zvítězilo mínění, že není možné zabránit vzniku svobody, jestliže propouštějící neměl úmysl způsobit škodu, a to i tehdy, kdyby jeho majetek nepostačoval k uspokojení věřitelů.¹⁰⁸ Podle téhož zákona *Aelia* a *Sentia* může vlastník mladší dvaceti let udělit svobodu jen tehdy, jestliže byli otroci propuštěni na svobodu hůlkou,¹⁰⁹ a to až poté, když právem uznaný důvod propuštění posoudila komise.¹¹⁰ Souhlas komise se vyžadoval u muže i u ženy. Právem uznané důvody propuštění na svobodu byly pečlivě vyjmenovány, byť demonstrativně: jestliže někdo propustí na svobodu otce, matku, syna nebo dceru, bratra nebo sestru jako své pokrevní příbuzné, nebo propustí učitele, kojnou, vychovatele, žáka nebo žačku, nebo spolukojence anebo otroka proto, aby ho pověřil správou

¹⁰⁴ Just. Inst. 1.5.3. Přeložili prof. Blaho a prof. Skřejpek, s. 41 – 43.

¹⁰⁵ Just. Inst. 1.7. výslovně deklaruje zrušení zákona *Fufia* a *Caninia* z důvodu, že je „svobodě překážející“.

¹⁰⁶ Gai. Inst. 1.36 – 37.

¹⁰⁷ Gai. D. 40.9.10.

¹⁰⁸ Inst. Inst. 1.6.3. Překlad do češtiny prof. Skřejpek, s. 43.

¹⁰⁹ *Vindicta* se užívala ve sporech o svobodu tím způsobem, že ten, kdo před praetorem tvrdil, že otrok je svobodný, se ho dotknul hůlkou. Také C.7,1,4 (a.319-232). Poznámka převzata od prof. Skřejpka.

¹¹⁰ Gai. Inst.1,39 a 1,19.

majetku, ale nebyl v době propuštění na svobodu mladší sedmnácti let.¹¹¹ Jednou uznaný důvod propuštění na svobodu, ať byl či nebyl správný, nemohl být již nikdy zpochybněn.¹¹² Svoboda propuštěnky se tak stala nenapadnutelnou.

Mladí muži *sui iuris* starší 14 let měli právem stanovenou výjimku při propouštění otroků závětí a formou odkazu (nemuseli ještě dosáhnout dvaceti let), ovšem řádný důvod propuštění musela schvalovat komise.¹¹³ Gaius to vysvětluje tak, že když této věkové kategorii bylo povoleno podávat návrhy na svobodu za jiné,¹¹⁴ je otázkou, proč by jejich rozhodnutí nemělo stačit k tomu, aby také mohli udělit svobodu svým otrokům.¹¹⁵ Pokud se týká žen, můžeme z tohoto ustavení dovodit, že dosažením 12 let (věk dospělosti u ženy) by se v případě ženy *sui iuris* tato výjimka z věku nutného pro propuštění týkala též? Podobný případ jsem bohužel nenašel.

Kromě již v textu uvedených kategorií (tyto i ostatní budou dále rozvinuty) lze ženy v římských pramenech zmíněné zařadit do některé (nebo kombinací) z těchto kategorií:

- a) Ingenua (na svobodě narozená římská občanka), buď *sui iuris*, nebo *alieni iuris*,
- b) Propuštěnka (bývalá otrokyně)
- c) Matrona (žena provdaná a matka), nebo žena svobodná, rozvedená či vdova
- d) Konkubína
- e) Femina probrosa (žena hanebných mravů)¹¹⁶ – s odkazem na Domitiánovu *correctio morum* podle výkladu prof. McGinna: prostitutky, herečky, placené společnice, cizoložnice; stížené ztrátou *ius capiendi* (*incapax*), nezpůsobilé k přijetí pozůstalosti. Marcellus za probrosu (hanebnou) označuje každou ženu, která si opatřuje výdělek nemravným životem (*turpiter*, *turpis*) a stejně tak i konkubínu, která by pohlavně žila s jiným mužem, než se svým patronem.¹¹⁷

¹¹¹ Just. Inst. 1.6.5. Překlad do češtiny prof. Skřejpek, s. 45.

¹¹² Just. Inst. 1.6.6. Překlad tamtéž.

¹¹³ Gai. Inst. 1.40. Překlad do češtiny prof. Jaromír Kincl.

¹¹⁴ Justinián potvrzuje v D 1.6.1. in fine: pokud dovršil sedmnáct let, může podávat návrhy na soudě.

¹¹⁵ Just. Inst. 1.6.7. Překlad do češtiny prof. Skřejpek, s. 45.

¹¹⁶ McGinn, T. A. J.: *Feminae probrosae and the Litter*. In: *The classical Journal*. February-March 1998, vol. 93, No. 3, s. 241 – 250. (Dostupné online prostřednictvím jstor).

¹¹⁷ D 23.2.41. Překlad do češtiny kolektiv prof. Skřejpka, tomus II., s. 369.

IV. Žena v rodinných vztazích

V římském právo se rozeznávalo velmi podrobné dělení příbuzenských vztahů, a to jak kognátské (pokrevní), tak agnátské (právní).¹¹⁸ Toto příbuzenství zakládali primárně muži. Pokrevní příbuzenství však vznikalo i ze strany ženy a hledělo se na ně zejména v případě, že by se dítě narodilo jako nemanželské.¹¹⁹ Modestinus označuje nemanželské děti slovem *spurii* (odvozeno od *setba*).¹²⁰ V agnátském příbuzenství žily osoby, které byly podřízeny téže moci otcovské nebo manželské, jakož i osoby, které by této moci byly podřízeny, kdyby její nositel ještě žil.¹²¹ Kognátské příbuzenství je založeno na společenství krve, buď tak jedna osoba předchází bezprostředně od druhé, anebo tak, že osoby mají společného předka. *Pater familias* vykonával nad svou rodinou suverénní patriarchální moc formou panství nad majetkem a osobami do ní patřící. Tato moc byla původně chápána jako obdoba magistrátského impéria. Tuto moc vnímám jako nutné zlo, za kterým se skrýval dobrý úmysl.

Členem agnátské rodiny se mohl stát také adoptivní syn či adoptivní dcera. Takovýto nový člen se dostal do otcovské moci svého osvojitele a stal se z něho *iustus filius* či *filia*. *Pater familias* byl jediný, kdo měl v rodině plnou právní subjektivitu. Pro ženu ve starší době platilo to, že byla podřízena otcovské moci. Pokud dívka (*filia* familie) nebyla provdána, byla pod mocí otce; její situace v manželství *sine manu* byla obdobná. V případě, že se jednalo o manželství *cum manu*, kdy dívka přecházela do rodiny svého manžela, moc nad ní měl manžel, popř. tchán.¹²²

Římská velkorodina se ve starověku zdála být mohutnou a pevnou, stmelovala ji železná vůle otce, jemuž byli původně vydáni na milost a nemilost nejen děti a otroci, ale i ženy. Už koncem republiky ale byla rodina v rozkladu, *pater familias* byl zbavován krok za krokem své moci, žena se postupně osvobozovala a stávala se osobou *sui iuris* bez omezení. Tento proces postupoval asi takto: původní římská rodina, která vznikala fiktivní koupí ženy, byla poručnickou rodinou, muž měl nad ženou *manus*¹²³ a žena přecházela z otcovy moci do moci manžela. Potom se manželství uzavírané *koempci* postupně vytrácelo, nejdříve u *patricijů*,

¹¹⁸ Kincl, s. 72.

¹¹⁹ K právnímu postavení nemanželských dětí viz Skřejpek, M.: Římské soukromé právo – systém a instituce. Čeněk: Plzeň 2011, s. 95 – 96.

¹²⁰ D 1.5.24. Překlad prof. Skřejpek, tomus I., s. 167

¹²¹ Viz Skřejpek, M.: Římské soukromé právo – systém a instituce. Čeněk: Plzeň 2011, s. 73.

¹²² *Osoba sui iuris* = tj. osoba svého práva.

¹²³ *Manus*: ruka.

potom všeobecně: manželství se uzavíralo jen uvedením do domu manžela. První snahou, jak obejít manželskou moc, byl způsob tzv. vydržení manželské moci (usus). Manželství se souhlasem obou otců i snoubenců bylo uzavřeno řádným sňatkem, ale bez převedení moci nad ženou. Moc nad ní (cum in manu) měl získat manžel až po ročním nepřetržitém držení ženy. Žena se tomu mohla vyhnout tehdy, když každý rok použila tzv. trinoktium.¹²⁴ Odešli na tři dny a noci zpět do otcovského domu, vydržení se přerušilo a běželo znovu. Moc nad vdanou ženou měl nadále její otec. On jí také mohl nakázat, aby na tři dny a noci k němu do domu přišla. V takovém volném manželství měl muž nad ženou moc jen potud, pokud to vyžadoval účel manželství a dovolovala to jednotná vůle rodiny, jinak zůstávala v otcově moci nebo po poručnictvím svých agnátů, kteří jí mohli dopomoci k rozvodu i proti manželově vůli. Majetek ženy zůstával jejím nebo otcovým vlastnictvím, kromě věna, které se při rozvodu nebo manželově smrti většinou vracelo.

Tzv. volné manželství se vyskytovalo velmi brzy, ale stále bylo vzácným jevem. Postupně se volná manželství stávala častějšími, ale přetrvával jak manus, tak uzus, takže současně existovaly tři manželské formy, staré i nové. Nakonec volné manželství potlačilo manželství cum in manu a stalo se převládající manželskou formou. Také úzus zanikl, neboť žena zůstávala volná i bez trinoktia. Tak tomu bylo už za Ciceronových dob. Než se však jedinou manželskou formou stalo volné manželství, uplyne několik století: teprve justiniánská úprava manželství právně nerozděluje. Během staletí se římská žena postupně osvobodila z mužova poručnictví¹²⁵ a dosáhla postavení, které jí později nezabezpečilo snad ani křesťanství. Postup emancipace římských žen se jasně odráží v římském zákonodárství. Už v době královské prodej ženy zakázali a trestali muže/manžela za takový skutek smrtí.¹²⁶

Rozvod, o němž ve starých dobách mohl rozhodovat jedině muž a závisel především na něm, Augustus upravil uzákoněním určité formy a srážkami z majetku, které postihly provinilcovu stranu. Lex Julia zbavila ženy s několika dětmi poručnictví vedlejších příbuzných z otcovy strany. Žena, která byla sui iuris,¹²⁷ nabyla v soukromé sféře úplné samostatnosti. V manželství mohla volně disponovat přineseným i zděděným majetkem po otci. Tím přešla část římského bohatství do neomezené dispozice žen, které se potom nejednou staly téměř velitelkami svých manželů (platí všeobecně, že kdo má majetek, ten rozkazuje). To způsobilo úplný převrat v organizaci rodiny, kde nad mužovou nadvládou

¹²⁴ Trinoktium: tj., když žena spala tři noci mimo manželův dům.

¹²⁵ Actio tutelae – žaloba z poručnictví.

¹²⁶ Cit.: Kdo by prodal ženu, měl propadnout podsvětním bohům. (Plut. Rom. 22.) Překlad prof. M. Skřejpek in: Prameny římského práva. Praha: Lexis Nexis 2004, s. 17.

¹²⁷ Z moderního pohledu tedy svéprávná.

fyzického charakteru zvítězila svoboda daná majetkem. Žena se stala celkově mnohem více nezávislou a zaujímala vážené společenské postavení. Také děti se stále více osvobozovaly z otcovy moci.

Tak, jako v počátcích stát odejmul rodu právo na krevní mstu, nyní postupně odnímal otcí domácí justici, neboť zestátnil všechny soudní funkce. Čím více vzrůstala moc státu, tím více se omezovala otcovská moc. Otec už od dob královských zákonů nemohl převést do mancipia ženatého syna,¹²⁸ svobodného pouze třikrát. Když otec bezdůvodně nebo protiprávně zabil svého syna, mohli ho postavit před veřejný soud a odsoudit. Za císařství otcovská moc trvala pouze v podobě přirozeného vztahu rodiče k dítěti (výchova, odpovědnost, zastupování). Císař Traján se snažil, aby syn mohl odejít od otce, který ho týral, ale nedosáhl toho. Hadrián potrestal otce jako otcovraha za zabití vlastního syna, neboť se dopustil zločinu nedůstojného otcovské moci.¹²⁹ Pokud chtěl otec použít násilí překračující běžné trestní právo, měl úmysl předem ohlásit provinčnímu správci a od Konstantinových dob se zabití syna vůbec pokládalo za parricidium.¹³⁰ Není důvodu se domnívat, že k dcerám by otcové mohli být příkřejší.

V císařském období měla žena ve svém domě už velkou samostatnost. Staré římské rodinné právo, které poskytovalo pánovi domu neomezenou moc nad všemi příslušníky domácnosti, bylo už velmi otřeseno, a když dal zákon ženám vlastnické právo k majetku, který si přinesly do manželství, učinil tím důležitý krok k vnější emancipaci ženského pohlaví. U tzv. volných manželství, která byla za císařství pravidlem, přecházelo do manželova majetku jen věno, navíc ne celé, ostatní ženin majetek zůstal jejím vlastnictvím a podle práva z něj manžel nebral žádné požitky.¹³¹

Původní postavení žen¹³² dle královských zákonů a zákona XII desek výborně zpracoval prof. Michal Skřejpek, mj. autor překladů těchto pramenů. Následující výklad je opřen o jeho stanoviska. Obecně je známo, že postavení žen bylo v římské společnosti považováno za „nižší“. Žena sui iuris byla před vlastní nerozvážností chráněna pomocí institutu poručníka (tutor mulierum), přičemž jako důvod byla uváděna lehkovážnost jejího ducha (levitas animi). V císařské době, kdy poručník již nebyl nutný, byly ženy chráněny tím, že v řízení před správcem provincie jim byl obligatorně ustanoven pro ochranu advokát.¹³³ Ženy v oblasti

¹²⁸ Leges regiae, Numa Pomp. 3. Dion. 2.27. Překlad prof. Skřejpek in: Prameny římského práva. Orac 2004, s. 19.

¹²⁹ D 48.9.5. Otec potrestal syna smrtí za to, že svedl svou macechu. Hadrián otcí stanovil trest vyhnanství na ostrov. Překlad K. Bubelová in Praktikum, s. 49.

¹³⁰ Původně otcovraždu, později obecně vraždu mezi příbuznými.

¹³¹ Jedná se o tzv. separační věnný režim. Prof. Blaho rozlišuje ještě režim absorpční a dotální. Viz Rebro, K. – Blaho, P.: Římské právo. 4. vydání. Plzeň: Čeněk 2019, s. 141.

¹³² Úpravu ve staré době zde uvádíme pro demonstrování rozdílů v situaci žen doby justiniánské.

¹³³ Viz D 1.16.9.5. Překlad do češtiny kolektiv prof. Skřejpka, tomus I., s. 213.

veřejného práva neměly téměř žádná práva s výjimkou trestní odpovědnosti. Také neměly politická práva a účast na náboženském kultu jim byla téměř zapovězena s výjimkou vestálků či manželky vyšších flaminů a krále obětníka, což byla rarita. Příčina tohoto vnímání žen souvisela s pravidly soukromoprávními.¹³⁴ Stojí však za zmínku, že podřízenost žen měla i dalekosáhlejší následky, než si lze dnes představit – citujme Ulpiána: „Je lépe, pokud se prokonzul vydává na cestu bez manželky; může však i s ní, jen když si bude vědom, že senát se za konzulátu Cotty a Messaly usnesl, že pokud se manželky těch, kdo se vydávají ujmout svého úřadu, něčím proviní, bude odpovědnost přičtena prokonzulům a potrestání budou oni.“¹³⁵ Za provinění ženy bude potrestán muž (!) Ačkoli tento případ je (viděno dnešní optikou) zvláštní, dá se připodobnit k situaci, kdy vinu za zabití matky duševně nemocným synem nesli opatrovníci, jež šílence neuhlídali.¹³⁶

Celý římský populus byl postaven na výjimečném a výlučném postavení otce římské patriarchální rodiny, již reprezentoval nejen vůči státu, ale jejím jménem také prováděl náboženské úkony a zastupoval ji v majetkových záležitostech. Ženy byly podle výkladu prof. Skřejpka vyloučeny až na výše uvedené výjimky z kněžských hodností, neměly přístup na shromáždění curiální ani tributní. Shromáždění centuriální bylo organizováno na principu majetkovém, ale i vojenském. Otázkami postavení žen v římské společnosti a oblasti veřejného práva se staré právní normy téměř nezabývají. *Ius publicum* reprezentují jen dvě ustanovení. První z nich je norma připisovaná králi Tulliovi Hostiliovi.¹³⁷ Jednalo se o alimentární normu, z níž lze sice nepřímo, avšak jednoznačně dovodit, že žen se toto ustanovení netýkalo. Z toho důvodu bylo možné říci, že výše uvedené ustanovení mělo diskriminační charakter.¹³⁸

Další norma je obsažená v zákoníku XII desek říká: „Ženy ať si nedrásají tváře, ani ať na pohřbu nenaříkají.“¹³⁹ Toto bylo jedno z prvních ustanovení, které se zabývalo bojem

¹³⁴ Skřejpek M.: Postavení žen v *leges regiae* a zákoníku XII desek. In: *Ius romanum*, sborník z romanistické konference. Olomouc: Vydavatelství UP 2002, s. 51 – 61.

¹³⁵ Toto téměř neuvěřitelné senátní usnesení bylo vydáno kolem roku 20 po Kr. Viz D 1.16.4.2. Překlad do češtiny kolektiv prof. Skřejpka, tomus I., s. 207.

¹³⁶ D 1.18.14.: Jestliže je spáchán takový čin, je nutno ho připsat vině těch, kteří vykonávali svou povinnost poněkud liknavě. Český překlad kolektiv prof. Skřejpka, tomus I., s. 221.

¹³⁷ Dionysios 3, 22: Kvůli onomu (Horatiovu) případu byl vyhlášen zákon, který je v platnosti až do mé doby a nařizuje, jestliže se někomu narodí synové – trojčata, aby bylo až do jejich dospělosti přispíváno z veřejných prostředků na jejich výživu. Překlad prof. Skřejpek.

¹³⁸ Skřejpek, M. Postavení žen v *leges regiae* a zákoníku XII desek. In: *Ius romanum*, sborník z romanistické konference. Olomouc: Vydavatelství UP 2002, s. 51 – 61.

¹³⁹ LDT 10.4. Překlad zákona dvanácti desek do češtiny viz Skřejpek, M.: *Texty ke studiu římského práva*. Orac: Praha 2001, s. 47.

Římanů s přepychem. Dotýkalo se žen jen v tom ohledu, že vykonávaly určitou profesi, profesi plaček na pohřbech. Nejednalo se o speciální ustanovení o ženách jako takových.¹⁴⁰

Další tři ustanovení nejstaršího práva mají obdobně výjimečný charakter, protože je možné označit je za normy, které mají vzhledem k ženám ochránářský charakter. První dvě ustanovení spadají mezi královské zákony a jsou připisovány římskému králi Romulovi a jeho následovníkovi Numovi Pompiliovi:¹⁴¹

Plut. Rom. 22: (Romulus) vydal také několik zákonů, mezi nimi je přísný ten, který ženě zakazuje opustit manžela, avšak manželovi dovoluje, aby ženu vyhnal, pokud se dopustila travičství, podvržení dětí, nebo pokud padělala klíče či se provinila cizoložstvím. Jestliže by muž zapudil manželku z jiného důvodu, přikázal (Romulus), aby jí připadla část manželova majetku a část byla zasvěcena Cereře. Kdo by prodal ženu, měl propadnout podsvětním bohům. Toto opatření mělo zabránit zneužití pravomoci ze strany manžela při zapuzení manželky.¹⁴² Následující královský zákon zakazuje pohřbít ženu, která zemřela těhotná, dokud nebyl z jejího těla vyňat plod. Kdo jednal proti tomuto nařízení, byl považován za toho, kdo by vzal naději živé bytosti společně s těhotnou.¹⁴³ Všechny zmíněné normy mají jedno společné. Jedná se o zájem hlavy římské patriarchální rodiny, nyní nikoliv manžela, ale otce provdané dcery.¹⁴⁴

Vdaná žena nesla označení matrona. Přijímala mužovo jméno a byla mu povinna věrností.¹⁴⁵ Podle římské tradice byla žena začátkem i koncem své rodiny. Římská manželka měla projevovat především počestnost a stud neboli pudor. Matrony nosily na tunice plášť (palla), který zakrýval obě ramena a sahala po kolena. Od ženy lehkých mravů se měla řádná dospělá žena lišit i tím, že nosila na veřejnosti pokrývku hlavy.¹⁴⁶ V Digestech je připomínán příběh dívky Verginie, kterou otec raději zabil, aby ubránil její čest.¹⁴⁷ Přímou v prameni je uvedena i otcova obhajoba, kdy tvrdil, že je „nezbytné dát přednost bezúhonnosti své dcery i před jejím životem“ – a právník Pomponius, který případ popisuje, mu dal za pravdu s tím, že otec tak „učinil nepochybně proto, aby smrtí panny zabránil hanbě z jejího zneuctění“.¹⁴⁸

¹⁴⁰ Tamtéž.

¹⁴¹ Leges regiae (9). Překlad do češtiny Skřejpek, M.: Texty ke studiu římského práva. Orac: Praha 2001, s. 17.

¹⁴² Skřejpek, M. Postavení žen v leges regiae a zákoníku XII desek. In: Ius romanum, sborník z romanistické konference. Olomouc: Vydavatelství UP 2022, s. 51 – 61.

¹⁴³ Překlad do češtiny prof. Skřejpek.

¹⁴⁴ Skřejpek, M. Postavení žen v leges regiae a zákoníku XII desek. In: Ius romanum, sborník z romanistické konference. Olomouc: Vydavatelství UP 2022, s. 51 – 61.

¹⁴⁵ Ideál římských mužů byla žena casta, pia, pudica, lanifica, domiseda. Tedy čistá, zbožná, cudná, předoucí a doma sedící. Viz Tureček, J.: Dějiny státu a práva ve starověku. Orbis: Praha 1963, s. 279.

¹⁴⁶ Vaňková, J.: Římské reálie pro právníky. Iura Edition: Bratislava 2010, s. 118.

¹⁴⁷ D 1.2.24. Překlad do češtiny kolektiv prof. Skřejpka, Digesta, tomus I., s. 139.

¹⁴⁸ Tamtéž. Nesmíme však zapomínat, že zmíněný příběh se měl odehrát někdy kolem r. 449 př. Kr.

Při uzavírání manželství se manželské moci podrobovaly pouze ženy, muži nikoli. Uzavřením přísného manželství žena přestupovala do moci muže a vzdávala se své původní rodiny. V počátcích Říma se žena podrobovala svému muži formou *confarreatio*, nebo *coemptio*.¹⁴⁹ *Confarreatio* byla forma užívaná v nejstarší době výhradně patricijskými rody.¹⁵⁰ Žena se podrobila muži na základě oběti, která byla určena Iovovi. Snoubenci seděli na židlích pokrytých kůží obětovné ovce. Při oběti oba snoubenci pronášeli za přítomnosti deseti svědků formule a prováděli ceremoniální úkony. Pravé ruce snoubenců byly spojeny a museli přeříkat přesně stanovenou formuli. Snoubenci jedli pšeničný chléb, což bylo projev jejich spojení v náboženském obřadu.¹⁵¹ Tento obřad spočíval na formalismu, který pro vznik platného manželství vyžadoval dodržení nejen na straně snoubenců, ale i ostatních účastníků jednání.

Žena se mohla vdát i formou *coemptio*, fiktivní koupě. Otec převáděl ženu do manželovy pravomoci prostřednictvím obrazného prodeje. Šlo o převod moci, nikoli o zaplacení za manželku. S uvedeným převodem moci rodiny musel souhlasit *pater familias*, protože bez jeho souhlasu nebylo možné uzavřít sňatek uvedenou formou. Mancipace snoubenky probíhala za přítomnosti minimálně pěti svědků. Tito svědkové museli být dospělí římsí občané, za přítomnosti vážného. Vážný neboli *libripens* držel v ruce váhy, kde otec odvažoval cenu dcery. Žena přinesla při sňatku na oltář 3 assy, tím dala jasně najevo svůj souhlas a svou vůli. Jeden ass dostal manžel a dva si ponechala. V tomto případě prováděla mancipaci sama nevěsta, i když se svolením svého otce. Podstupovala *coemptio* z důvodu manželství, došlo ke změně *statu familiae*.¹⁵²

V klasické době forma *coemptio* ustoupila do pozadí a byla nahrazena třetí formou, která nebyla založena na formálních záležitostech a dává ženě možnost nevstoupit pod pravomoc svého manžela (*deductio in domum mariti* – uvedení do manželova domu). Manželská moc mohla být udržena formou *usu* – vztah manželů zde nebyl podobný konkubinátu, žena byla řádnou manželkou, jen nespádala pod manželovu moc. Ani toto manželství nemohla žena uzavřít bez souhlasu svého otce. Manželství vzniklo uvedením do domu, ale manželská moc až po roce soužití. Pokud pobývala tři noci mimo dům svého muže, manželství trvalo, ale manželská moc nevznikla, žena zůstala pod *patria potestas* svého otce. Původ *usu* byl založen pouze na zvykovém právu. Později mu byla přiznána legitimní forma uzavírání manželství.¹⁵³

¹⁴⁹ Gai. Inst. I. 110.

¹⁵⁰ Dionysius, 25.5.1. Překlad prof. Skřejpek 2004, op. cit., s. 15.

¹⁵¹ *Panis farreus* byl špaldový koláč, který dal název úkonu. Skřejpek 1999, op. cit., s. 123.

¹⁵² Gai. Inst. I. 113.

¹⁵³ Gai. Inst. I. 111.

„Užíváním“ se moci manželské podrobovala žena, která žila nepřetržitě s mužem po dobu jednoho roku jako vdaná. V císařské době se tato forma uzavření manželství vytratila a upadla do zapomnění. Justiniánská úprava už tento fakt zohledňuje, avšak stále se žádá souhlas otce.¹⁵⁴ Justinián převzal Modestinovu definici manželství, která říká, že manželství je spojením muže a ženy ve společenství celého života, sdílením podle božského i lidského práva.¹⁵⁵

¹⁵⁴ D 23.2.2. Překlad kolektiv profesora Skřejpka, tomus II., s. 359.

¹⁵⁵ D 23.2.1. Překlad tamtéž.

V. Římská žena – propuštěnka

Počet propuštěnců v rámci jednotlivých období vývoje římského státu je asi těžké srovnávat, neboť přesná data neznáme. Můžeme snad dovodit, že ve starších dobách, kdy otroků nebylo tolik, bylo i jejich propouštění vzácnější. Císařské zákonodárství však propuštěnce (a tím i propuštěnky) zmiňuje často, zejména císařovi oblíbenci mívali speciální postavení a značný vliv.

V obecném vnímání byla však propuštěnka ve velmi nízkém společenském postavení. Stávalo se často, že si na živobytí vydělávala jako prostitutka, a aby se tomu zabránilo, byl připuštěn jako čestné řešení konkubinát s patronem. Tak jako měla ingenua dlouhou dobu omezenou způsobilost k právnímu jednání mužským dohledem, propuštěnka zase musela respektovat svého patrona. Respektovat jej natolik, aby nehrozilo nebezpečí zpětného zotročení pro nevděk.¹⁵⁶ V případě materiální nouze patrona ho i propuštěnka musela živit a pokud by to odmítala, byl to rovněž důvod pro znovuzotročení, neboť: „Nařízení císaře Commoda stanoví toto: Bylo-li prokázáno zneuctění patronů propuštěnci, nebo že byli silně udeřeni rukou nebo byli opuštěni trpící chudobou nebo slabostí těla, musí být propuštěnci především uvedeni pod moc patronů a musí pánům sloužit; pokud se ani poté nepolepší, budou správcem provincie přisouzeni kupci a cena bude odevzdána patronům.“¹⁵⁷

Zdá se proto zvláštní, že manželskému svazku mezi ženou a jejím vlastním propuštěncem se římské právo snažilo bránit, a to i po odstranění všeobecného zákazu sňatku mezi ingenui a propuštěnci. Následující problematiku představíme za pomoci výkladu prof. Petra Bělovského, na jehož práci odkazujeme.¹⁵⁸ Svůj názor začíná výkladem zákona lex Aelia Sentia de manumissionibus z roku 4 po Kr., který obecně stanovil, že pro platnou manumissi je nutná věková hranice propouštějícího 20 let a zároveň pro propuštěného 30 let. Věková hranice se promíjela v případech existence řádného důvodu uvedeného ve výčtu v zákoně. Do těchto důvodů dle Gaia¹⁵⁹ patří i úmysl vzít si svoji propuštěnku za manželku. Avšak toto platilo jen ze strany muže, ženě tento důvod nepříslušel: vyplývá to z označení objektu manumisse v podobě ancilla a nikoli servus. Pokud dle zákona Aelia Sentia byl

¹⁵⁶ Revocatio in servitutum, znovuzotročení pro nevděk (ingratus). Bartošek, M.: Encyklopedie římského práva. Panorama: Praha 1981, s. 281.

¹⁵⁷ D 25.3.6 Modestinus. Překlad kolektiv prof. Skřejpka, tomus II., s. 515.

¹⁵⁸ Bělovský, P.: Propuštěnci a jejich milenky podle římského práva. In: Ius romanum: sborník příspěvků ze IV. konference právních romanistů ČR a SR na téma Diskriminace v římském právu. Ed. Kamila Bubelová. Olomouc: Univerzita Palackého 2002, s. 43 – 50.

¹⁵⁹ Gai. Inst. 1. 144. – 200. Český překlad prof. Jaromír Kincl.

považován za výjimku z všeobecných pravidel pro manumissi důvod uzavření sňatku s vlastní otrokyní (propuštěnkou), pak je to sice dokladem o rozdílných podmínkách manumisse pro muže a ženy, ale nevypovídá to přímo o snaze takovému svazku zabránit. Až do 4. století se totiž nesetkáváme s výslovným zákazem propuštění otroka z důvodu sňatku s vlastní patronkou, anebo s trestem za uzavření takového sňatku.¹⁶⁰

V běžném životě byl vztah mezi svobodnou ženou a otrokem, popř. bývalým otrokem, vždy považován za společensky nežádoucí. V císařské legislativě se odráželo patriarchální nazírání na soužití muže a ženy. Tato legislativa v průběhu času zpříšňovala podmínky vztahu ženy s otrokem i propuštěncem s cílem zamezení legalizace soužití osob opačného pohlaví, ve kterém by žena svým postavením mohla převyšovat svého muže. Takovou právní úpravu představovalo známé SC Claudianum z roku 52 n. l., které umožňovalo zotročit svobodnou ženu v případě, že byla třikrát varována pánem otroka, s nímž tato žena vedla milostný život a tento vztah po třetím varování nepřerušila. Cílem usnesení bylo odradit ženy od záměru vylepšení majetkových i sociálních možností postavení tím, že se stane milenkou otroka bohatého vlastníka, obzvláště otroka samotného císaře.¹⁶¹

SC Claudianum bylo zpřísněno za dominátu z důvodu snížené porodnosti otrokyň a v důsledku i snižování počtu otroků. Ze soužití svobodné ženy a otroka (contubernium) se rodily svobodné děti a SC Claudianum mířilo právě proti tomuto stavu. Svou platnost si udrželo až do legislativních reforem císaře Justiniána, ovšem k zániku manželské překážky ve vztahu propuštěnce a svobodné ženy došlo až v důsledku legislativních změn práva za Konstantína.¹⁶²

Prof. Bělovský dále vyvozuje, že před Konstantinovou reformou tu existovaly názory na přípustnost sňatku svobodné ženy s jejím propuštěncem: např. Paulovy Sententiae uvádí, že trestem za sňatek uzavřený mezi propuštěncem a jeho patronkou, bývalou manželkou či dcerou patrona byly veřejné práce (opus publicum) anebo práce v dolech. Celý oddíl 2,21a Sentencí byl věnován otázce soužití ženy s cizím otrokem v souvislosti s SC Claudianum. Většina klasických právníků se k této otázce vyjádřila. Modestinus kategoricky proklamoval neplatnost uzavřeného sňatku mezi propuštěncem a dcerou, vnučkou nebo ještě i pravnučkou senátora a zařadil tento druh manželství na stejnou úroveň, jako manželství senátorů nebo

¹⁶⁰ Bělovský P.: Propuštěnci a jejich milenky podle římského práva. In: Ius romanum: sborník příspěvků ze IV. konference právních romanistů ČR a SR na téma Diskriminace v římském právu. Ed. Kamila Bubelová. Olomouc: Univerzita Palackého 2002, s. 43 – 50.

¹⁶¹ Grubbs, J. E.: Law and family in late antiquity, Oxford 1995, s. 263 an.

¹⁶² Bělovský, P.: Propuštěnci a jejich milenky podle římského práva. In: Ius romanum: sborník příspěvků ze IV. konference právních romanistů ČR a SR na téma Diskriminace v římském právu. Ed. Kamila Bubelová. Olomouc: Univerzita Palackého 2002, s. 43 – 50.

jejich potomků s herci či dětmi herců.¹⁶³ Manželský svazek nepřipouštěl v důsledku reformy rodinného práva císaře Augusta.¹⁶⁴

Podle stanoviska právníka Paula se propuštěnec nemohl oženit se svěřenkyní svého patrona, jíž byl opatrovníkem.¹⁶⁵ Takové pravidlo pouze pokračovalo ve všeobecném zákazu sňatku mezi poručníkem či opatrovníkem a jeho svěřenkyní.¹⁶⁶ Vztahovalo se dokonce i na propuštěnce opatrovníka – ani on nesměl uzavřít se svěřenkou manželství.¹⁶⁷

Papinianus sdělil, že žena se nemůže provdat za propuštěnce svého manžela, který byl současně jejím patronem. V praxi to znamenalo, že otrokyně propuštěná formou *matrimonii causa* se později nemohla provdat za propuštěnce, se kterým dříve sdílela status nesvobody v majetku jednoho pána. A to i za situace, že manželství mezi ní a jejím manželem-patronem zaniklo.¹⁶⁸ Na základě získaných informací můžeme říci, že počet překážek pro uzavření manželství byl u propuštěnek širší (a její volba omezenější), než u svobodně narozených žen.

Propuštěnka se v určitých případech mohla soudně bránit tomu, aby jejím patronem byl zrovna konkrétní muž. Dosvědčuje nám to Paulus v případě¹⁶⁹ podmíněného propuštění: Zemřel zůstavitel, který odkazem zanechal ženě Seie dva otroky a jednu otrokyni Areskusu s tím, že po roce mají být všichni propuštěni na svobodu. Žena *fideikomis* převzít odmítla, ale dědice neosvobodila od své pohledávky, takže on otroky prodal a kupci se o podmínce nezmínil. Kupec po několika letech otrokyni propustil na svobodu. Teprve poté se všichni tři dozvěděli o obsahu testamentu a předvedli dědice před přetora, kde je na jeho příkaz musel propustit. Areskusa prohlásila, že za svého patrona nechce mít kupce, který ji propustil. Toto jí bylo umožněno, ale kupec poté žaloval dědice ze ztráty patronství. Stejnou žalobou z koupě vymáhal kupec i náklady, které vynaložil na vzdělání jednoho z otroků. Pro nás v tuto chvíli nejsou zásadní žaloby z koupě, ale fakt, že propuštěnka mohla odporovat tomu, kdo měl být jejím patronem (upřednostňovala patronství dědicem).

Vrátíme-li se ještě k samotné *manumissio matrimonii causa*, nutno podotknout, že prof. Bělovský s odkazem na Marciana dovozuje, že samotná *manumissio* učiněná ženou s úmyslem uzavřít manželství s propuštěným je neplatná. I žena mohla platně propustit *matrimonii causa*,

¹⁶³ Ani tehdy, pokud by byl otec senátor ze senátu vyloučen, nezbaví to dceru důstojnosti senátorského stavu a není jí umožněno vzít si za manžela propuštěnce. Viz D 1.9.9. Překlad do češtiny kolektiv prof. Skřejpka, tomus I., s. 193.

¹⁶⁴ D 23.2.42.1. Modestinus. Překlad do češtiny kolektiv prof. Skřejpka, tomus II., s. 369.

¹⁶⁵ D 23.2.37. Paulus. Překlad tamtéž, s. 367.

¹⁶⁶ D 23.2.36. Paulus. Překlad tamtéž.

¹⁶⁷ D 23.2.37. Paulus. Překlad tamtéž.

¹⁶⁸ Bělovský, P.: Propuštěnci a jejich milenky podle římského práva. In: *Ius romanum: sborník příspěvků ze IV. konference právních romanistů ČR a SR na téma Diskriminace v římském právu*. Ed. Kamila Bubelová. Olomouc: Univerzita Palackého 2002, s. 43 – 50.

¹⁶⁹ D 19.1.43. Český překlad kolektiv prof. Skřejpka, tomus II., s. 199.

ale pouze v případě, že muž, kterého propustila s úmyslem pojmout jej za manžela, jí byl odkázán zemřelým (*legatus est*). To ovšem jen za předpokladu, že sama je propuštěnkou a dříve jako otrokyně s tímto otrokem (*conversus*) měla stejného vlastníka.¹⁷⁰ Za jiných okolností žena nemá právo propustit svého otroka na svobodu s úmyslem se za něj provdat. *Manumisse* byla neplatná i v případě, kdy se žena dopustí cizoložství s otrokem, kterého chce propustit na svobodu. Takovýto otrok, který se dopustil *adulteria* se svojí provdanou paní, nemohl být propuštěn *matrimonii causa* ani potom, co se s ní její manžel rozvedl. Nebylo pochyb, že styk s otrokem měl pro ženu povahu *adulteria*.¹⁷¹ V tomto případě se muselo jednat o ženu vdanou. U svobodné ženy bylo vyloučeno, aby se mohla cizoložství dopustit, a to i v případě, že udržovala poměr s ženatým mužem.¹⁷² Prof. Bělovský dále upozorňuje, že muž – na rozdíl od ženy – mohl bez ohledu na to, zda byl svobodný či ženatý a dokonce i otrok *adulterium* spáchat jenom tím, že se sexuálně stýkal právě s vdanou ženou.

Základním důvodem zákazu sňatků svobodných žen s propuštěnci byl záměr zabránit legalizaci vztahu mezi ženou vyššího společenského postavení a mužem nižšího původu, v němž by dominovala žena. Ulpianus se k tomu vyjadřuje takto: „si patrona tam ignobilis sit,“¹⁷³ když pokládá jakoukoliv formu společenské degradace ženy za důvod pro uznání platnosti sňatku (je-li žena ve společensky nižší pozici, lze sňatku přiznat platnost). Paulus sňatek s vlastním propuštěncem dovolil i dceři původně ze senátorského rodu, která se živila prostitucí¹⁷⁴ nebo jako herečka, popřípadě spáchala trestný čin (*iudicio publico damnata fuerit*), čímž o společenský status přišla.¹⁷⁵

Žena tu byla podle výkladu prof. Bělovského diskriminována zcela otevřeně a cíleně. Argumentuje příkladem impotentního muže (*spado*), který byl stížen absolutní překážkou pro uzavření manželství, ale přesto mohl vykonat platnou *manumissi matrimonii causa*,¹⁷⁶ na rozdíl od ženy a eunucha (*castratus*). Teprve *leges Iulia et Papia Poppea* umožnily svobodným ženám vstupovat do manželského svazku s propuštěnci a série císařských konstitucí císaře Konstantina následně v této vlně pokračovala. Většina z Konstantinových opatření týkajících se této tematiky se dochovala ve zvláštní kapitole Theodosiánského kodexu nazvané *Ad*

¹⁷⁰ D 40.2.14.1. Marcianus.

¹⁷¹ Grubbs, J. E.: *Law and family in late antiquity*, Oxford 1995, s. 205 an.

¹⁷² Bělovský, P., op. cit., s. 43 – 49.

¹⁷³ D 23.2.13. Ulpianus. Překlad prof. Bělovský.

¹⁷⁴ Prostituce jako povolání nebyla trestána, ale její provozovatelka opovrhována společností. Infamie, kterou byly prostitutky stíženy, je také druhem sankce.

¹⁷⁵ D 23.2.47. Paulus. Překlad prof. Bělovský.

¹⁷⁶ D 40.2.14.1. Marcianus. Překlad prof. Bělovský.

senatus consultum Claudianum, na který prof. Bělovský odkazuje. Je evidentní, že císař Konstantin byl inspirován právní úpravou císaře Klaudia. V justiniánově době již nebylo přijetí propuštěnce za manžela překážkou. Soužití ženy s vlastním otrokem nebyla ojedinělá. Sbírkou císařských norem Codex Justinianus s tímto pracuje na konkrétních případech.¹⁷⁷

¹⁷⁷ Bělovský, P.: Propuštěnci a jejich milenky podle římského práva. In: *Ius romanum: sborník příspěvků ze IV. konference právních romanistů ČR a SR na téma Diskriminace v římském právu*. Ed. Kamila Bubelová. Olomouc: Univerzita Palackého 2002, s. 43 – 50.

VI. Konkubína

Hned v úvodu této kapitoly se nabízí otázka, jak vlastně konkubinát vznikl a kdo konkubína byla. Odpověď není tak jednoznačná, jak by se na první pohled mohlo zdát. Latinský původ slova naznačuje, že *con-cubitus* je spoluležení, eufemické vyjádření pro nemanželské obcování, soulož (také páření u zvířat).¹⁷⁸ Učebnice římského práva uvádějí většinou, že jde o trvalé životní a pohlavní společenství muže a ženy, kde chybí úmysl žít v manželství, aby se bylo možno vyhnout jeho právním účinkům, nebo obejít zákazy z Augustových zákonů o manželských překážkách.¹⁷⁹ Zásadním znakem tohoto ne-manželského soužití je ale trvalost, která je odlišuje od prostituce nebo náhodných sexuálních kontaktů.

Prof. Karol Rebro ve své studii z roku 1940 říká, že v císařské době vynikl konkubinát ne jako ojedinělý zjev, ale jako „zjev široce sociální, což je o to překvapivější, že augustovské zákonodárství mělo přinést obnovu manželského života a zastavit úpadkovou volnost pohlavního života.“¹⁸⁰ *Digesta* věnují výkladu konkubinátu krátký samostatný titul (D 25.7.).¹⁸¹

Zde se už v úvodním fragmentu dá vyvodit povaha konkubinátu podle stanoviska Ulpianova: tento právník odpírá konkubíně právo opustit manželství s patronem proti jeho vůli a provdat se za jiného, neboť „v konkubinátu mohou být beze strachu ze spáchání zločinu pouze ty, s nimiž se nepáchá smilstvo (*stuprum*)“.¹⁸² Výše zmíněný výklad o *stupru* naznačuje, že trestný byl jen sexuální styk se svobodnou ženou vyššího postavení. Ženy nižšího původu (tj. ne ze senátorského nebo jezdeckého stavu) mohly být konkubínami bez sankce. Marcian pak vypočítává přímo ženy, které se konkubínami stát mohou (tj. není to pro ně degradující stav): propuštěnka, *ingenua* z mimořádně chudých poměrů, nebo prostitutka (i bývalá).¹⁸³ Na stejném místě nařizuje mužům, že ostatní ženy si musí vzít za manželku,¹⁸⁴ a pokud to odmítnou, páchají s ní trestný čin smilstva. Lze se domnívat, že tíha volby přijmout konkubinát namísto manželství ležela na ženách z mimořádně chudých poměrů (patrně proto, že nemohly přinést věno).

¹⁷⁸ Novotný/Pražák/Sedláček: *Latinsko-český slovník*. KLP: Praha 1999 (reprint), s. 276.

¹⁷⁹ Blaho/Rebro: *Římské právo*. 4. vydanie. Čeněk: Plzeň 2019, s. 141.

¹⁸⁰ Rebro, Karol: *Konkubinát v práve římskom od Augusta do Justiniána*. PF UKo: Bratislava 1940, s. 11.

¹⁸¹ Prof. Rebro zmiňuje ještě problematiku neprobádaného konkubinátu vojenského (tamtéž, s. 15).

¹⁸² D 25.7.1.1. Překlad kolektiv prof. Skřejpka, tomus II., s. 523.

¹⁸³ D 25.7.3. Překlad tamtéž.

¹⁸⁴ Pro konkubinát byla stanovena stejná minimální věková hranice, jako pro manželství, tj. 12 let ženy. Viz D 25.7.1.4. Překlad tamtéž.

Složitá je ovšem otázka poměru konkubinátu a křesťanství. Samotný Justinián se považoval za pravého křesťana a jeho toleranci k rozporu mezi praxí a teorií v případě konkubinátu lze vysvětlit jen tím, že jako zákonodárce musel brát v úvahu faktický stav společnosti. Prof. Karol Rebro, který prostudoval kanonistickou literaturu k tomuto tématu, konstatuje, že „závěry autorů zabývajících se otázkou křesťanství a konkubinátu vyznívají v tom smyslu, že postoj je nejasný a že zamítavé stanovisko přišlo až později za papeže Lva I.“¹⁸⁵ Církevní prameny prvních století se většinou přímo problémem dovolenosti či nedovolenosti konkubinátu nezabývaly, avšak dochoval se text kánonu 17 z roku 400 (toledský koncil), jež prof. Rebro cituje a vykládá: „Koncil projednával otázku, zda je možno připustit ke svátosti přijímání věřícího, který má kromě manželky také konkubínu, a rozhodl, že nikoli. Toto stanovisko však potvrzuje, že může přijímat svátost, pokud žije pouze s konkubínou (jsa neženat).“¹⁸⁶ Vyžadovalo se, aby žil monogamně. K tomu, zda může být církevního přijímání účastna konkubína, se stanovisko nevyjadřuje vůbec. V pozdější době se církevní nauka (s tím, jak se rozvíjelo kanonické právo) ke konkubinátu vyjadřovala, a to tak, že některé konkubinátní poměry pro své účely považovala za manželství.¹⁸⁷ Jednalo se např. o situace, kdy bylo muži zakázáno ženu opustit: concubina specialis byla žena, která křesťanovi porodila dítě, a on si nemůže vzít jinou, pokud tato konkubína nespáchala cizoložství.¹⁸⁸ Ohledně nežádoucnosti konkubinátu můžeme zmínit ještě stanovisko papeže Julia I. (337 – 350), který věřícím dovolil uzavření manželství s kterýmkoli dospělým člověkem, včetně otroka.¹⁸⁹

V císařské legislativě můžeme dovést nepříznivé stanovisko ke konkubinátu z Konstantinových konstitucí (Cod. Just. 5.26.1). První zásah provedl už v roce 326¹⁹⁰ vyloučením souběhu konkubinátu a manželství. Svou snahu završil v roce 336 dvěma konstitucemi citovanými v Theodosiově kodexu: děti z konkubinátu podle něj nemají dědické právo po otci.¹⁹¹

Ohledně konkubinátu s propuštěnkou (o níž byla řeč v kapitole předchozí) vznikla speciální interpretace. Pokud žila liberta se svým patronem v konkubinátu, neztrácela svou čest

¹⁸⁵ Rebro, K.: Konkubinát v práve římskom od Augusta do Justiniána. PF UKo: Bratislava 1940, s. 144.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 145.

¹⁸⁷ Graciánův dekret, Dist. 34, c. 4. Viz studie Vladár, V.: Graciánův dekret. Analyticko-překladová studie k 1. distinkci. In: Iurium, online právnický časopis. Text publikován dne 11. 6. 2018. Odkaz na online zdroj zde: <https://www.iurium.cz/2018/06/11/gracianuv-dekret/>

¹⁸⁸ Prof. Rebro zde odkazuje na 16. kánon ze spisu Sv. Hipolyta. Viz Rebro, op. cit., s. 148.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 151.

¹⁹⁰ Zachována v Cod. Just. 5.26.1.: Nemini licentia concedatur constante matrimonio concubinatus penes se habere.

¹⁹¹ Cod. Theod. 4.6.2. a 3. Cituje je prof. Rebro na s. 69.

(honestas), jak k tomu docházelo u ostatních konkubín. V důsledku toho se však jako matrona při nevěře dopouštěla stupra a patron ji mohl v případě nevěry obžalovat.¹⁹² Jí samotné pak bylo odňato connubium (už se nesměla vdát), pokud by soužití s patronem ukončila proti jeho vůli.¹⁹³

Jako zásadní právní otázku bychom nyní mohli vnímat stanovení rozdílů mezi manželstvím a konkubinátem. Pokud budou oba monogamním trvalým soužitím muže a ženy, musíme zkoumat i další podrobnosti jejich obsahu. Na závěr kapitoly tedy uvádíme rozdíly extrahované právníky takto:¹⁹⁴

1. Animus – účastníci vztahu mají buď úmysl vytvořit manželství s jeho právními následky, nebo úmysl založit spolužití neformálně, bez právních následků.
2. Dilectus – být někomu drahý.¹⁹⁵ Obdoba dnešního stavu, kdy osoba se považuje za osobu blízkou, pokud by újma jí způsobená byla pocíťována jako vlastní.
3. Affectio – zde ve významu manželská náklonnost; u konkubinátu vyloučena.
4. Dignitas – důstojnost ženy,¹⁹⁶ která byla u žen v konkubinátu zachována jen propuštěnkám žijícím s patronem. Pro muže to byl požadavek na čestnost, aby si ženu, pokud nebyla nízkého původu, vzal za řádnou manželku.

¹⁹² D 48.5.14.pr.

¹⁹³ D 25.7.1.pr. Překlad kolektiv prof. Skřejpka, tomus II., s. 523.

¹⁹⁴ Rebro, K., op. cit., s. 64.

¹⁹⁵ Dilectus – oblíbený, zamilovaný, milý, drahý. Viz Novotný/Pražák/Sedláček: Latinsko-český slovník. KLP: Praha 1999 (reprint), s. 400.

¹⁹⁶ Důstojnost, čest, postavení – tamtéž, s. 398.

VII. Majetková jednání žen

V úvodu bychom rádi představili inspirující text doc. Michaely Židlické. Výsledky jejího bádání se pokusíme také komentovat. Paní docentka nastavila tezi, že principy obecné spravedlnosti (aequitas) často poskytovaly ženám úlevu z odpovědnostních právních vztahů. Takováto pravidla nejsou běžná, ale výjimečná (ius singulare) oproti právům pravidelným (ius commune), obvyklým. Normy předmětem a obsahem výjimečně se vztahovaly na určitou skupinu obyvatel, např. vojáky, nezletilce či právě ženy.¹⁹⁷

Postavení žen ve starověkém Římě vycházelo z koncepce římské rodiny. Základem lidského společenství byla patriarchální rodina založená na agnátském příbuzenství, na moci patera familias. On byl nositelem výkonu rodinných kultů, rodinné cti, držení majetku a dispozice s ním. Ideálem a smyslem byla homogenita, stabilita a dlouhodobé trvání rodinného svazku. Přínos ženy pro tento patriarchální program spočíval v plození legitimních potomků. Dalším úkolem ženy bylo „nepoškodit dobrou pověst rodiny a neutráct rodinné jmění“.¹⁹⁸

Výchozí otázkou pro postavení ženy z hlediska možnosti disponovat s majetkem byl podle doc. Židlické vývoj institutu poručnictví nad ženami. Byl zaznamenán již v Zákoně dvanácti desek. Gaius k tomu píše: „Předkové totiž chtěli, aby ženy pro lehkovážnost ducha žily v poručenství, byť byly dospělé... neboť ženy se od poručenství osvobozují pouze právem tří dětí podle zákona Iulia Papia Poppea“.¹⁹⁹ Císař Claudius poručnictví nad ženami zrušil.²⁰⁰ V době Gaiově vidíme značné uvolnění v postavení žen z hlediska autorizace jejich právního jednání (auctoritas tutoris, přivolení poručníka).

Pokud měla žena tři děti, nepotřebovala poručníka vůbec. Jinak rozhodoval její manžel o tom, zda své ženě udělí doživotní volbu poručníka, nebo pouze volbu jednorázovou. „K tomu však, že v poručenství jsou ženy hotového věku, radil sotva nějaký pádný důvod. Neboť ten, který se běžně užívá, že totiž lehkovážná mysl ženy velmi často šálí a že proto by bylo spravedlivé, aby je vedla autorita poručníka, zdá se být důvodem spíše líbivým než opravdovým. Vždyť přece ženy, které jsou hotového věku, vedou si své záležitosti samy a poručník v některých případech zasahuje jen naoko. Často je dokonce i proti své vůli přetorem

¹⁹⁷ Heyrovský, L: Dějiny a system soukromého práva římského. Bratislava 1927, s. 6. (dále jen Heyrovský).

¹⁹⁸ Židlická, M.: Postavení ženy v antickém Římě v oblasti majetkoprávní. In: Ius romanum, sborník z romanistické konference. Olomouc: Vydavatelství UP 2022, s. 73 – 80.

¹⁹⁹ Gai. Inst. 1.144. (překlad prof. Kincl).

²⁰⁰ Gai. Inst. 1.157. (překlad prof. Kincl).

donucen, aby dal k jednání ženy svůj souhlas. Proto se ani z poručenství nedává ženě proti poručníkovi žádná žaloba“ (tot' názor Gaiův).

Ke Gaiovu stanovisku vyvstává jedna otázka: a to ta, zda ustanovení institutu poručnictví v době první poloviny druhého století po Kr. není již obsoletní? Zda se právní úkony a účast poručníka skutečně vyžadovaly? Gaius také sám odpovídá: „Nyní je třeba, abychom připomenuli, že bez souhlasu poručníka nemůže ani žena ani nedospělec zcizovat mancipační věc. Věc nemancipační naproti tomu žena zcizovat může, nedospělec nemůže.“²⁰¹ Peníze jako věc nemancipační žena půjčovat mohla – dle Gaia uzavřela platnou obligaci. Bez souhlasu poručníka však nesměla provést formální prominutí dluhu, *acceptilatio*. Tím je vyjmuta z odpovědnosti ze skutkové podstaty *legis Aquiliae*, konkrétně II. kapitoly, kde je jinak postihem dvojnásobek.

Ve výňatku z *Epitome Gaii* (dochovaném ve vizigótské kodifikaci krále Alaricha), nalezneme další zmínku vážící se ke způsobilosti žen. Jedná se o verbální obligace bez předchozí otázky, např. příslibu věna. Žena snoubenci či manželovi slíbí věno a zavazuje tím nejen sebe, ale i svého otce a dlužníka. Doc. Židlická dovozuje, že při pohledu na postavení žen v Justiniánově době představují justiniánské Instituce cenný pramen, protože autenticky zachycuje dobu svého vzniku daleko lépe, než další dva díly Justiniánovy kodifikace: pak z hlediska postavení ženy v rodině zjistíme, že již zcela zaniklo dělení na přísné a volné manželství. Justinián přímo definuje, že „manželství je spojení (*coniunctio*) muže a ženy za účelem nerozlučného životního společenství.“²⁰² Otcovská moc v této době vznikala pouze nad dětmi, *manus* nad ženou se již nevyskytuje. Avšak ve třináctém titulu první knihy Institucí se hovoří o poručnictví. Text se dovolává citace z právníka Servia: „Poručnictví je síla a moc nad svobodným člověkem, která je dána a zabezpečena civilním právem s cílem chránit toho, kdo se v důsledku svého věku nemůže bránit.“ /Prof. Peter Blaho ve své poznámce ke slovenskému překladu upozorňuje, že Justiniánovy Instituce citují Servia chybně, když uvádí *vis ac potestas*. Správně má být *ius et potestas* (právo a moc).²⁰³

Pokud srovnáme stav doby Gaiovy s dobou Justiniánovou, najdeme v úvodu 23. titulu *Just. Inst.* text tohoto znění: „Dospělým mužům a ženám do dovršení 25 roků života ustanovují opatrovníky, protože ačkoliv jsou již dospělí, přece jsou v takovém věku, kdy si nemohou obstarávat svoje záležitosti“.²⁰⁴ Zde Justinián přebral *beneficium legis Plaetoriae*,

²⁰¹ Gai. Inst. 2. 80. Překlad prof. Jaromír Kincl.

²⁰² Viz také *Just. Inst.* 1.9.pr., kde se hovoří o zákonném manželství (*matrimonium iustum*).

²⁰³ Viz Blaho, Peter: *Justiniánske Inštitúcie*. Bratislava: Iura Edition 2000, s. 57.

²⁰⁴ *Just. Inst.* 1.23.pr. Překlad prof. Blaho a prof. Skřejpek.

kterým byla zavedena cura minorum (beneficium značí dobrodiní, tj. stejně jako cura minorum byla i cura mulieris vnímána jako bonus pro ženy).

O tom, jak ženy byly v antickém Římě majetkoprávně aktivní, výmluvně vypovídá SC Velleianum z roku 47 n. l. Je známo, že senátoři pomocí tohoto zákona zabránili ženám, aby přistupovaly nadále jako ručitelky k dluhům. A pokud k tomu došlo, tak bylo snadné pomocí exceptio SC Velleiani prosadit neplatnost ručitelství a tím zbavit ženu odpovědnosti ze závazku. Podobnou chytrost zákona známe i z jiných opatření, např. lex Plaetoria, díky němuž byla osoba mladší 25 let zproštěna odpovědnosti za své činy, nebo SC Macedonianum, jež vyřadilo z právního jednání kreditního charakteru (zápůjčky, mutuum) osoby podřízené otcovské moci. Věřitelé si proto museli pořádně rozmyslet, s kým budou uzavírat smlouvy. V době vzniku SC Velleiana bylo hlavním zdrojem majetku žen z vyšší společenské vrstvy dědictví, neboť placené funkce byly přístupny jen mužům. Finanční transakce v Římě byly velice časté i u žen a byla tu velká poptávka po půjčkách. Ochod s penězi probíhal buď prostřednictvím obdoby cechu,²⁰⁵ který však neposkytoval peněžní půjčky zdarma, nebo formou amititia (ty si půjčovali bohatí občané v rámci přátelské výpomoci). Ženy z vyšších tříd byly vzdělané, umělecky školené a své manažerské nadání uplatňovaly při vedení velkých domů a hospodářství.²⁰⁶

Bohaté domácnosti organizovaly několikadenní slavnosti, pro které bylo potřeba nejen dostatek otroků, ale i financí. Důkazem těchto slavností a podobných aktivit je mimo jiné i SC Velleianum. Senátoři se rozhodli přijmout tuto normu z důvodů finančních. SC Velleiani navodilo takový stav, že žena nebo její zástupce, většinou manžel, mohl v průběhu zahájeného procesu vedeného z důvodu vymáhání dluhu věřitelem, pokud hlavní dlužník nezaplatil, vznést námitku SC Velleiani. Tím ručení ženy zaniklo a byla zproštěna odpovědnosti. Logickým důsledkem procesní námitky byla nechuť přijmout ručitelství žen. Nutně tedy muselo dříve probíhat.²⁰⁷

V období prosperity, tedy v období pax Augusta a dále v principátu, ženy často vstupovaly do obchodního života v Římě. Císařské reskripty jsou dle doc. Židlické důkazem, že ženy byly schopné a aktivní. A císařové rozhodovali spory, kde figurovaly ženy, podle naprosto stejných pravidel, jako ve sporech vedených muži.²⁰⁸ Bylo to období, které římské právo přivedlo nejbližší k přirozenoprávním postojům. Rovnoprávnost mužů a žen je dlouho

²⁰⁵ Argentarii a nummularii, bankéři a směnárníci.

²⁰⁶ Podrobněji viz Židlická, M. Postavení ženy v antickém Římě v oblasti majetkoprávní. In: Ius romanum, sborník z romanistické konference. Olomouc: Vydavatelství UP 2022, s. 73 – 80.

²⁰⁷ D 14.6.11. in fine: žena, která se stala ručitelkou. Český překlad kolektiv prof. Skřejpka, tomus I., s. 643.

²⁰⁸ Císař sám přiznával své ženě podobné postavení. Digesta říkají: Císař je osvobozen od zákonů (legibus solutus). Přestože však císařovny od zákonů osvobozeny nejsou, jsou jim císaři udělovány tytéž výsady, jaké mají oni sami. Viz D 1.3.31. Překlad kol. prof. Skřejpka, tomus I., s. 159.

neznámý a teprve v novověku vyslovený přirozenoprávní princip. Přesto se na majetkovém poli často realizoval i ve starověku, neboť žena, která měla vlastní finanční nebo materiální prostředky (např. nemovitosti, které pronajímala), získávala značnou nezávislost a měla nad muži moc (mohla si muže za peníze najmout na práci, tedy museli uposlechnout její příkazy).

A nyní připojíme několik případů z justiniánské doby. Předně platilo, že dosažením dospělosti budou jak muži, tak ženy, vyvázáni z poručnictví.²⁰⁹ Toto pravidlo jasně říká, že žena jednala samostatně od dosažení 12 let, pokud nespádala pod otce či manžela.²¹⁰

Marcellus zaznamenal případ,²¹¹ kdy se jedna žena vracela k muži a spor byl veden o to, zda její manželství stále trvá. Spor rozhodl podle toho, zda se žena mezi tím nevdala nebo jí manžel nevrátil věno. Pokud se tak stalo, manželství zaniklo a muselo se uzavírat nové. Zanik manželství tak mohla vyvolat ze své vůle žena stejně jako muž.²¹²

Justinián ve své konstituci přímo dovoluje, aby žena sama odvolala zasnoubení a uzavřela sňatek s jiným mužem,²¹³ a v Digestech je zachováno Ulpiánovo stanovisko, že u emancipované ženy nemůže zasnoubení zrušit její otec.²¹⁴ Na jiném místě staví vůli zasnoubené dívky nad vůli jejího tutora, pokud by chtěl dívčino zasnoubení zrušit.²¹⁵

Pomponius hovoří o ženě, které bylo odkázáno užívání domu, a ona na delší dobu odjela. Vyvozuje, že pokud žena zanechala v domě své otroky, nemohla o užívací právo přijít. Vzhledem k tomu, že případ vůbec nepracuje s případným mužem/otcem, jde o ženu svobodnou a u soudu samostatnou²¹⁶ sporovou stranu.²¹⁷ Jinde Paulus hovoří o případu, kdy žena uzavírala kupní smlouvu na otroka a část ceny ujednala jako věno pro případ svého sňatku. Paulus říká přímo, že „žena ujednala“, ona tedy byla prodávajícím a k jednání způsobilá.²¹⁸

Na tomto místě je vhodné zmínit i případ Juliánův o konkurenci muže a ženy u žaloby. Někdo se domníval, že dluží ženě peníze, na základě jejího příkazu je slíbil a vyplatil jejímu snoubenci. Manželství pak uzavřeno nebylo a vyvstala otázka, zda peníze má vymáhat poskytovatel, nebo žena. Jí přísluší aktivní procesní legitimace v případě, že muž věděl, že jí

²⁰⁹ Just. Inst. 1.22.pr. Český překlad prof. Blaho a prof. Skřejpek.

²¹⁰ Obdobně se dívka stávala manželkou dosažením 12 let, pokud už dříve u manžela žila. D 23.2.4.

²¹¹ D 23.2.33. Český překlad kolektiv prof. Skřejpka, tomus II., s. 367.

²¹² Obdobně D 24.2.7. Papinián. Překlad tamtéž, s. 463.

²¹³ C.J.5.1.1.

²¹⁴ D 23.1.10. Překlad P. Dostálík in Praktikum, s. 53.

²¹⁵ D 23.1.6. Tamtéž.

²¹⁶ Paulus o tom píše: Z toho, že Juliánův zákon o cizoložství zakazuje odsouzeným ženám podat svědectví, vyplývá, že také ženy mají právo svědčit na soudu. D 22.5.18. Český překlad kolektiv prof. Skřejpka, tomus II., s. 357.

²¹⁷ D 7.4.22. překlad K. Bubelová in Praktikum, s. 124.

²¹⁸ D 23.3.25. překlad P. Dostálík in Praktikum, s. 143.

nedluž, a přesto peníze poskytl. Jemu v případě, že plnil v omylu.²¹⁹ V důsledku omylu²²⁰ bylo v justiniánském právu promíjeno nesprávné jednání²²¹ osobám mladším 25 let a v některých případech se z tohoto postavení odvozovalo i postavení žen: Paulus říká, že neznalost práva je povolena mladším dvaceti pěti let a totéž se „v některých případech“ tvrdí i o ženách kvůli slabosti pohlaví. Proto, „když neutrpí škodu, nejedná se o delikt, nýbrž o neznalost práva“.²²² Narazili jsme na výjimku z pravidla, že neznalost práva každému škodí (*ignorantia legis nocet*).

Africanus píše o ženě jménem Titia, která zastavila cizí pozemek postupně dvěma mužům, Titiovi a Maeviovi. Pak se stala vlastnící onoho pozemku a dala ho jako věno svému manželovi (manžel o zástavách nevěděl). Prvnímu věřiteli byla vyplacena hotovost, druhý věřitel se však neposouval na jeho místo, neboť za vlastníka zástavy byl považován manžel. Protože věc nebyla ve vlastnictví ženy v době, kdy zástavní právo zřídila, Maevius své zástavní právo uplatnit nemohl.²²³

Nejvýmluvnější příklad samostatné způsobilosti žen k právním jednáním v Digestech je však dle mého zachycen Papiniánem. Hovoří o ženě Procule, která měla vůči bratrovi nárok na vyplacení vysoké finanční částky z titulu fideikomisu po otci. Procula byla za bratrova života ve vynikajících vztazích k němu, probíhaly vzájemné platby i jiné úkony, a zaplacení fideikomisu po bratrovi nežádala. Když však bratr zemřel, uplatnila pohledávku vůči jeho dědicům. S těmi se dostala do soudního sporu a císař Commodus pohledávku označil za zaniklou tím, že Procula bratrovi dluh tacitně prominula.²²⁴ Každý krok v tomto případě jasně hovoří o tom, že žena *sui iuris* justiniánské doby nepotřebovala ani k nabytí, ani k zavazovacím jednáním či k soudnímu uplatnění nároku žádný mužský souhlas či dohled. Sama také vystupovala na soudě a sama nesla následky rozsudku.

Jistá Seia získala od Titia zástavní právo k celému jeho majetku: Titius byl totiž odsouzen k náhradě z tutely (poručenství) a aby mohl peníze zaplatit, půjčil si u Seiy a zaručil se zástavou všech svých věcí současných i budoucích. Následně si půjčil ještě u státní pokladny a rovněž dal do zástavy celý svůj majetek. Seie uhradil jen část dluhu (zbývající část jí stipuloval formou *novace*). Bylo sporné, zda ohledně věcí v zástavě se má dát přednost státu, nebo Seie.

²¹⁹ D 12.4.7. Překlad do češtiny kolektiv prof. Skřejpka, tomus I., s. 535.

²²⁰ Ohledně majetkových škod a prospěchu skutkový omyl neškodí ani mužům, avšak omyl v právu ohledně prospěchu neprospívá ani ženám. Kromě toho omyl v právu neškodí nikomu při škodě vzniklé ztrátou vlastní věci. D 22.6.8. Překlad kolektiv prof. Skřejpka, tomus II., s. 351.

²²¹ Neznalost práva neprospívá těm, kteří chtějí něco nabyt, vskutku však neškodí žalujícím. D 22.6.7. Papinián. Překlad tamtéž, s. 351.

²²² D 22.6.9.pr. Překlad do češtiny kolektiv prof. Skřejpka, tomus II., s. 551.

²²³ D 20.4.9.3. Překlad tamtéž, s. 241.

²²⁴ D 22.3.26. Překlad K. Bubelová in *Praktikum*, s. 190.

Scaevola rozhodl, že Seia dostane přednost při uspokojení pohledávky z majetku dlužníka Titia, pokud se týká věcí, které měl v majetku v době vzniku jejího zástavního práva.²²⁵

Paulus popisuje případ, kdy manžel Lucius byl dlužníkem své manželky Gaiy a zřídil jí proto k pozemkům zástavu a hypotéku. Potom společně s manželkou dali tyto pozemky dceřinu manželovi jako věno. Když Lucius zemřel, dcera odmítla pozůstalost po otci a vznikla otázka, zda její matka může uplatnit právo k zástavě. Právník vyvodil, že Gaia se zástavního práva zřekla, když souhlasila s tím, aby dal manžel pozemky dceři jako věno a ve prospěch dcery byly také skutečně předány. Dále trval jen osobní závazek (na zaplacení dluhu, nikoli existenci zástavy). Dcera však pozůstalost po otci nepřijala a nemohla být tedy coby dlužnice žalována.²²⁶

²²⁵ D 20.4.21.pr. Překlad kolektiv prof. Šřejpka, tomus II., s. 251.

²²⁶ D 20.6.11. Překlad tamtéž, s. 269.

VIII. Zásnuby, věno a manželství

Římskému manželství zpravidla předcházelo (nepovinné) zasnoubení. V římské společnosti bylo vnímáno jako nabídka a slib budoucího manželství uzavíraný původně mezi otci dětí. Syn ani dcera neměli při samotném zasnoubení hlavní slovo, nicméně nebyli opomíjeni. Označení zásnub (sponsalia) pochází od slova sponsio/spondeo, což je slavnostní příslib nebo záruka.²²⁷ Podle Florentina²²⁸ z tohoto označení také vyplynul název pro snoubence (sponsus) a snoubenku (sponsa). Ulpián v pramenech potvrzuje stanovisko, že k zasnoubení stačí pouhý souhlas,²²⁹ jde tedy o neformální právní jednání. U otce se předpokládalo, že se zásnubami souhlasí, pokud odpor neprojevil zjevným způsobem.²³⁰ Stejně se presumoval souhlas u dcery, že pokud otcově vůli neodporuje, tedy souhlasí.²³¹

Zvláštností římského pojetí zasnoubení bylo, že je šlo vykonat i v nepřítomnosti snoubence či snoubenky a běžně se tak stávalo. Podstatou úkonu je totiž to, že otcové zasnubují své děti.²³² K platnému zasnoubení mezi nepřítomnými navíc docházelo pouze tehdy, když o něm zúčastnění věděli anebo je později schválili. Věková hranice, která určovala svobodné vyjádření souhlasu se zásnubami, byla 7 let.²³³ Překážkou zasnoubení bylo duševní onemocnění, pokud existovalo již před aktem zasnoubení. Pokud duševní onemocnění nastalo následně po uzavření manželství, nemělo na platnost manželství vliv a ohledně zasnoubení platilo, že se nerušilo.

Přestože se zásnuby považovaly za neformální úkon, nebyly zcela bez důsledků. Pokud pomíneme majetkové následky zásnubního daru či arrhy, pak rozhodně nemůžeme pomínout právní následek zásnub v oblasti manželského práva: vznikal zákaz uzavření manželství s matkou bývalé snoubenky, protože podle Augustova výkladu byla v pozici tchyně.²³⁴

Otec měl ve vztahu k zasnoubení dcery, která byla v jeho moci, možnost poslat snoubenci oznámení a zasnoubení také tímto oznámením zrušit. U dcery sui iuris takovou

²²⁷ Viz Pražák/Novotný/Sedláček: Latinsko-český slovník. KLP: Praha 1999, s. 1228. Podobně Ulpinán D 23.1.2. Překlad kolektiv prof. Skřejpka in: *Digesta seu Pandectae*. Tomus II. Karolinum: Praha 2019, s. 355.

²²⁸ D 23.1.3. Překlad do češtiny tamtéž.

²²⁹ D 23.1.4. Překlad tamtéž.

²³⁰ D 23.1.7.1. Překlad tamtéž.

²³¹ D 23.1.12. Překlad tamtéž.

²³² Bylo povinností otce hledat dětem manželské protějšky a vybavit je věnem. D 23.2.19. Překlad tamtéž, s. 365. Podle Iuliova zákona mohli být otcové k provdání a vybavení dětí věnem i donuceni prokonzulem nebo správcem provincie (píše Marcianus tamtéž).

²³³ D 23.1.14. Překlad do češtiny kolektiv prof. Skřejpka, tomus II., s. 357.

²³⁴ D 23.2.14.4 in fine. Paulus. Překlad kolektiv prof. Skřejpka, tomus II., s. 363.

pravomoc neměl a dceru nemohl ani zasnoubit, ani nemohl vymáhat zasnubní dar, pokud manželství nevzniklo. V těchto případech rozhodovala dcera samostatně a také by v případě zrušení zasnub mohla použít kondikci na vymáhání daru.²³⁵ Výjimkou byla situace, kdy bylo prokázáno, že otec dal své emancipované dceři věno s podmínkou, že výběr snoubence/manžela schválí. Tehdy mohl žalobu na vrácení věna použít sám otec.²³⁶

Zasnoubení předpokládalo, že souhlasí nejen otcové, ale i děti – snoubenci. Vznikalo stejně jako manželství souhlasem uzavírajících.²³⁷ Nicméně za souhlas se považovala i situace, kdy dcera otci neodporovala.²³⁸ Odporovat mohla, pokud otec vybral za snoubence muže neslušných nebo hanebných mravů.²³⁹ Oproti tomu syn pod mocí otce měl právo nesouhlasit vždy a pak ho nešlo zasnoubit – musel však svůj nesouhlas projevit.²⁴⁰ Podle Modestina nebyl pro uzavření zasnub stanoven žádný věkový census a bylo možné je uzavřít v útlém věku.²⁴¹ Toto je však nesporně názor k zasnoubení malých dětí jejich otci, které označujeme spíše obratem zaslíbit dceru/syna někomu. Pro souhlasné vyjádření dětí se zasnubami se podle Modestina vyžadovala (výše zmíněná) dosažená věková hranice 7 let.²⁴²

Při výběru budoucího manžela měla žena (a koneckonců i muž) určitá omezení: Poručník si nemohl vzít za manželku svoji poručenku a ani ji nemohl provdat za svého syna.²⁴³ Za dob vlády císařů Marca Antonia a Commoda bylo senátorům a jejich synům zakázáno uzavírat zasnoubení a manželství s určitými profesemi.²⁴⁴ Doba trvání zasnoubení nebyla omezena. Jakmile zasnoubené děti dospěly do sňatkového věku (pubertas), uzavíraly manželství. To bylo chápáno jako spojení muže a ženy ve společenství „pro celý život, sdílení božského a lidského práva“.²⁴⁵ Tento institut nemohl vzniknout, pokud s ním nesouhlasili všichni: nejen osoby uzavírající manželství, ale i osoby, v jejichž moci snoubenci byli. Věkový census pro uzavření manželství pro ženy byl 12 let,²⁴⁶ nicméně nebyl zcela obvyklý,

²³⁵ Ulpianus, překlad prof. Skřejpek, tomus II., s. 357.

²³⁶ D 23.1.10 Ulpianus. Překlad tamtéž.

²³⁷ D 23.1.11. Iulianus. Překlad tamtéž.

²³⁸ Nelze opominout těžko uvěřitelný případ, kdy otec dal svou dceru za manželku cizímu otrokovi. Paulus píše o otci jménem Lucius Titius, jenž svou dceru dal za manželku cizímu otrokovi Pamphilovi a zřídil i věno, které mu odevzdal do úschovy. Po smrti otce vznikla otázka, jakou žalobou může dcera (dědička) vymáhat vydání těchto peněz, neboť manželství s otrokem vzniknout nemohlo. Právnick odpověděl, že lze užít žalobu z peculia. Viz D 16.3.27. Překlad do češtiny kolektiv prof. Skřejpka, tomus II., s. 41.

²³⁹ D 23.1.12. Ulpianus. Překlad prof. Skřejpek, tomus II., s. 357.

²⁴⁰ D 23.1.13. Paulus. Překlad tamtéž.

²⁴¹ D 23.1.14. Modestinus. Překlad tamtéž.

²⁴² Modestinus říká: Pro uzavření zasnub není stejně jako u manželství stanoven věk uzavírajících. A proto je možné uzavřít zasnoubení již v útlém věku, pokud si obě osoby uvědomují, k čemu dochází, tedy nejsou-li mladší sedmi let. Viz D 23.1.15. Překlad kol. profesora Skřejpka, tomus II., s. 357.

²⁴³ Tamtéž.

²⁴⁴ D 23.1.16. Ulpianus. Překlad tamtéž.

²⁴⁵ D 23.2.1 Modestinus. Překlad prof. Skřejpek, s. 359.

²⁴⁶ D 23.2.4. Pomponius. Překlad prof. Skřejpek, s. 359.

neboť věk vyžadovaný pro osvojení určoval věkový rozdíl podle biologického rozdílu věku obvyklého rodiče a dítěte na 18 let (tzv. plná dospělost) – lze tedy předpokládat, že sňatky probíhaly později, než ve 12 letech.

Určitou zvláštností pro ženy byla možnost uzavřít manželství bez fyzické přítomnosti muže, a to tehdy, když žena vyjádřila souhlas s uzavřením manželství prostřednictvím dopisu nebo posla, pokud tato žena byla uvedena do domu manžela (*deductio in domum mariti*) jeho zástupcem.²⁴⁷ Pro ženu právo uzavřít manželství bez její fyzické přítomnosti neplatilo, a to proto, že byla potřeba nejprve uvést ženu do manželova domu.²⁴⁸ Ulpián odkazuje na zprávu právníka Cinny o případu manželství uzavřeného v zastoupení: dívka byla uvedena do jeho domu v jeho nepřítomnosti a on, „vraceje se z večere, zahynul poblíž Tibery“. Manželství nejenže bylo platné, přestože nevěsta muže fyzicky neviděla a nepotkala, ale rovněž za něj musela držet smutek.²⁴⁹ Paulus k tomu pak ještě dodává, že se tak může přihodit situace, kdy panna podává žalobu na vrácení věna.²⁵⁰

Ohledně uzavření povoleného manželství pak platilo, že propuštěnec si nemohl za svoji manželku vzít svoji matku nebo sestru propuštěnku, protože i když jejich rodinné vztahy vznikly v době otroctví, pokrevnosti se uznávalo vždy jako překážka manželství. Pomponius vysvětluje, že tento zákaz nebyl zaveden zákonem, ale obyčejem.²⁵¹ V případě, že chtěl uzavřít manželství vnuk duševně nemocného dědečka, musel být nahrazen dědův souhlas otcovým.²⁵² Pokud byl duševně nemocný otec, zatímco byl dědeček zdravý, stačil souhlas tohoto dědečka. A ještě je tu jedna podmínka v případě, že otec byl zajat nepřáteli: jeho syn se mohl oženit po uplynutí lhůty tří let od otcova zajetí.²⁵³ Jestliže byl otec nepřítomný a nevědělo se, zda je na živu, či není a byly tu pochybnosti o jeho životě, mohly děti podle civilního práva také uzavřít manželství (jak syn, tak dcera) bez vyslovení otcova souhlasu.²⁵⁴ Dále nebylo možné uzavřít manželství se snoubenkou otce, přestože nebyla ani macechou, a

²⁴⁷ Uvedení manželky do manželova obydlí. Jednalo se o jeden ze svatebních obřadů: Bartošek, M.: Encyklopedie římského práva, Panorama: Praha 1981, s. 130.

²⁴⁸ D 23.2.5. Pomponius. Překlad kolektiv prof. Skřejпка, tomus II., s 359.

²⁴⁹ D 23.2.6. Překlad tamtéž.

²⁵⁰ D 23.2.7. Překlad tamtéž.

²⁵¹ D 23.2.8. Pomponius. Překlad tamtéž.

²⁵² D 23.2.9. Ulpianus. Překlad tamtéž.

²⁵³ Manželství dětí uzavřené bez dodržení této lhůty se považovalo za platné, pokud u volby manželského druhu bylo možno předpokládat, že otec by ji schválil („nabídka určitě nebude otcem odmítnuta“). Viz D 23.2.11. Český překlad kolektiv prof. Skřejпка, tomus II., s. 359 – 361.

²⁵⁴ D 23.2.10 Paulus. Překlad tamtéž.

to samé platilo i obráceně.²⁵⁵ Byl zakázán i sňatek dcery adoptivní sestry s bratrem této sestry. Přestože tato dcera adoptivní sestry nebyla pokrevní příbuznou a jednalo se pouze o příbuzenství agnátské, bylo takové manželství neplatné. Stejně se postupovalo, jestliže byl adoptivní syn propuštěn z moci otcovské: nemohl si vzít za ženu tu, která byla dříve manželkou jeho adoptivního otce, protože byla v postavení macechy. Velká skupina zákazů se projevila i v tom, že když někdo adoptoval syna,²⁵⁶ nemohl si nikdo z rodiny vzít jeho manželku, která měla postavení snachy, a to ani po emancipaci, neboť již jednou byla otcí snachou. Propuštěnec (bývalý otrok) si nemohl vzít svou matku, sestru a dceru této sestry. Bylo nepřípustné vzít si za manželku svoji dceru. Tato pravidla se vztahovala i na otroky a švagrovství mezi otroky.²⁵⁷ Zajímavým protikladem těchto ustanovení je posouzení právníka Paula, že „jestliže adoptuji syna, moje manželka není v postavení jeho matky“ a „ani moje matka není v postavení jeho babičky, avšak k mé dceři bude adoptovaný bratrem“ – manželství mezi nimi je tedy zapovězeno.²⁵⁸

Další omezení sňatkové svobody přineslo oratio principis vydané císařem Markem Aureliem: pokud by se dcera senátora provdala za propuštěnce, sňatek platný nebude, což bylo schváleno i následným usnesením senátu. Bral-li si vnuk manželku, musel s tímto souhlasit také jeho otec. Pokud se však provdávala vnučka, pak stačilo souhlasu a povolení dědy. Sourozenectví vzniklé adopcí bránilo sňatku, dokud adopce trvala. Bylo možné tedy si za manželku vzít tu, která byla adoptována vlastním otcem a zároveň byla následně propuštěna z jeho moci. Vzít si za manželku tetu a praradu bylo vždy zakázáno, i když byli spojeni adopcí. Obnovené manželství po předchozím rozvodu mezi těmiž osobami nebylo možné bez souhlasu rodičů.²⁵⁹

Papiovým zákonem bylo stanoveno, že všichni ingenuové mimo senátorů a jejich děti si mohli vzít propuštěnky za manželky.²⁶⁰ Soužití se svobodnou ženou bylo v pochybnostech chápáno jako manželství, nikoliv jako konkubinát, ovšem jen tehdy, když účelem soužití nebyl zisk z těla. To znamenalo, že se nejednalo o prostitutku.²⁶¹ Emancipovaný syn si mohl vzít manželku bez souhlasu svého otce a jeho narozené děti budou řádnými manželskými.

²⁵⁵ Muž dokonce nesměl uzavřít manželství ani s dcerou své exmanželky, kterou měla exmanželka po rozvodu s ním z manželství se zcela jiným mužem. Viz D 23.2.12.3. Iulianus. Překlad do češtiny viz kolektiv prof. Skřejpka, tomus II., s. 361.

²⁵⁶ Římský muž sui iuris k tomu, aby někoho adoptoval, nepotřeboval být ženatý. Viz D 1.7.30. Překlad do češtiny kolektiv prof. Skřejpka, tomus I., s. 181.

²⁵⁷ D 23.2.12. Ulpianus. Překlad prof. Skřejpek, s. 361.

²⁵⁸ D 1.7.23. Překlad do češtiny viz kolektiv prof. Skřejpka, tomus I., s. 181.

²⁵⁹ D 23.2.18. Iulianus. Překlad prof. Skřejpek, s. 363.

²⁶⁰ D 23.2.23. Celsus. Překlad prof. Skřejpek, s. 365.

²⁶¹ D 23.2.24 Modestinus. Překlad prof. Skřejpek, s. 365.

Naopak si nemohl vzít ženu obžalovanou z cizoložství, a to ani před jejím odsouzením, dokud její bývalý manžel, který se s ní rozvedl, ještě žil.²⁶²

Propuštěnky provdané za senátory nebo jejich syny se stávaly jejich platnými manželkami pouze tehdy, když senátoři pozbyli své hodnosti.²⁶³ Jiná možnost byla císařské dovolení, což je individuální právní akt zakládající výjimku ze zákona.²⁶⁴ Předstíraný sňatek (tj. pokus o uzavření manželství) neměl žádné právní účinky.²⁶⁵ Ze zákazu, že poručník si nemůže vzít svou bývalou poručenku, platila výjimka: pokud je zasnoubil dívčin otec, nebo tak ustanovil v závěti.²⁶⁶ Muž si nemohl vzít za manželku ani pravnučku své sestry, neboť by byl na místě jejich náhradních rodičů. Pokud byly tyto rozsáhlé zákazy porušeny, pak se jednalo o krvesmilstvo, stejně jako ve všech ostatních případech, kdy došlo ke sňatku se zakázanou osobou z kognátského nebo agnátského příbuzenství.²⁶⁷

Žena narozená na svobodě se až do konce republiky nemohla provdat za svého propuštěnce.²⁶⁸ Teprve až dvojice zákonů Iulia et Papia Poppaea (z let 18 př. Kr. – 9 po Kr.) tuto relativní manželskou překážku odstranila, resp. omezila ji jen na senátory a jejich potomky do 3. stupně, kterým bylo zakázáno uzavírat sňatky i s jinými osobami nízkého společenského postavení.²⁶⁹ Ženy i muži nesenátorského původu mohli napříště vstupovat do legitimního manželství s dříve nesvobodnými lidmi opačného pohlaví a zakládat s nimi rodinu. Nicméně pro ženy fakticky relativní překážka tohoto druhu i nadále platila. Ženy se nemohly provdat za propuštěnce, jemuž samy udělily svobodu. Podle Marcianova stanoviska si patron nesměl vzít propuštěnku své manželky proti její vůli.²⁷⁰ Tato formulace vzbuzuje jisté pochybnosti při výkladu – za jakých okolností je možné, že by manželka bránila manželovi vzít si jinou ženu? V době jejich trvajícího manželství se jiné uzavřít nedalo, po skončení manželství se tedy nabízí důvod, že patronka (bývalá manželka muže) by tohoto člověka nepovažovala za vhodného partnera pro svou chráněnkou/propuštěnku, nebo zda jde o vyjádření odporu (odmítnutí) ze strany samotné propuštěnky?²⁷¹

V úvodních kapitolách jsme hovořili o důstojných ženách, matrákách. Jejich opakem byly ženy hanebné, které byly vystaveny společenskému odsouzení za to, že si opatrovaly

²⁶² Tamtéž.

²⁶³ D 23.2.27 Ulpianus. Překlad prof. Skřejpek, s. 365.

²⁶⁴ D 23.2.31. Ulpianus. Překlad prof. Skřejpek, s. 367.

²⁶⁵ D 23.2.30. Gaius. Překlad prof. Skřejpek, s. 367.

²⁶⁶ D 23.2.26 Paulus. Překlad prof. Skřejpek, s. 365.

²⁶⁷ D 23.2.39. Paulus. Překlad prof. Skřejpek, s. 369.

²⁶⁸ Grubbs, J. E.: *Law and family in late antiquity*, Oxford 1995, s. 216 an.

²⁶⁹ Ohledně postavení dětí se připouštělo i svědectví jejich matky. D 22.3.16. Překlad do češtiny kolektiv profesora Skřejpka, tomus II., s. 331.

²⁷⁰ D 23.2.28. Český překlad kolektiv prof. Skřejpka, tomus II., s. 365.

²⁷¹ Text nemá jednoznačný výklad: *Invitam libertam uxorem ducere patronus non potest*. Tamtéž.

výdělek nemravným životem, a to i tehdy, když tak nekonaly veřejně. I když nějaká žena byla v konkubinátu s někým jiným než s patronem, neměla čestné postavení matky rodiny.²⁷² Manželství nevzniklo v případě, že se dcera, vnučka, pravnučka senátora provdaly za propuštěnce nebo toho, kdo provozoval herecké řemeslo, nebo je někdy vykonával její otec nebo matka.²⁷³ V případě, že si žena opatřovala zisk prostitucí, tj. veřejně nejen v nevěstinci, ale i v hostinci nebo jinde, byla chápána dle Digest jako žena, která byla k dispozici každému bez výběru. Zákon ji odlišoval od cizoložnice tím, že se chovala jako prostitutka opakovaně. Za tu nebyla považována žena, která přijala²⁷⁴ peníze (zisk) za službu tělem jednou či dvakrát. Za prostitutku však byla považována žena i poté, co přestala vykonávat toto řemeslo. Římský právník (s patřičnou dávkou pokrytectví) říká, že hanebnost skutku není odstraněna tím, že prostitutka svoji činnost přestala vykonávat. Na Ulpianovu obranu musíme také dodat, že kuplířství (organizaci a kořistění z prostituce jiného) považoval za stejně nemravné.²⁷⁵ Známy je však i případ, kdy si prostitutka získala všeobecnou vážnost odhalením rozsáhlého spiknutí v rámci skandálu končícího vydáním SC de Bacchanalibus.²⁷⁶

Společenské odsouzení prostitutek se týkalo i postavení herců a hereček. Senátoři a jejich synové si nesměli brát herečky, a to ani tehdy, jestliže samy herečkami nebyly, avšak byly potomkem herců. Pokud otec nebo matka oné ženy začali vykonávat herecké řemeslo až následně po uzavření manželství své dcery, nemělo to vliv na její manželství – podle zásad spravedlnosti.²⁷⁷ Ženy z takových rodin však dlouho nesly stigma hanby. Překonat se to podařilo budoucí manželce (budoucího) císaře Justiniána, kvůli které na přání svého mladého spoluvládce jeho císařský strýc Justinus I. zrušil manželskou překážku snížené cti hereček: v roce 525 umožnil synovci vzít si za manželku Theodoru, bývalou herečku a cirkusovou tanečnici.²⁷⁸

Podle původního zákazu císaře Augusta dcera senátora nesměla vykonávat profesi prostitutky ani herečky, stavěla by se tím na roveň ženě odsouzené v trestním procesu: stala

²⁷² D 23.2.41. Marcellus. Překlad prof. Skřejpek s. 369.

²⁷³ D 23.2.42. Modestinus. Překlad prof. Skřejpek s. 369.

²⁷⁴ Poskytnutí peněz prostitutce za její služby nebylo možno vymáhat žalobou z bezdůvodného obohacení pro nemravný důvod, neboť podle právníka prostitutka nepřijímá nemravně. Viz D 12.5.4.3. Překlad tamtéž, tomus I., s. 535.

²⁷⁵ D 23.2.43. Ulpianus. Překlad prof. Skřejpek s. 369 – 371.

²⁷⁶ O případu viz Bubelová, K.: SC de Bacchanalibus. In: Pocta prof. Eduardu Vlčkovi k 70. narozeninám. Vydavatelství UP Olomouc: 2010, s. 37 – 45.

²⁷⁷ D 23.2.44. Paulus. Překlad prof. Skřejpek, s. 371 – 373.

²⁷⁸ Viz výklad prof. Skřejpka v úvodu k překladu vybraných fragmentů Digest. Digesta seu Pandectae, tomus I., Karolinum: Praha 2015, s. 13.

by se osobou nízkou,²⁷⁹ ale mohla se pak beztrestně provdat za propuštěnce, neboť o svůj společenský status už svým konáním přišla. Pokud si někdo vzal za ženu propuštěnku, kterou propustil na svobodu z titulu fideikomisu, tak bylo propuštěnce povoleno uzavřít další manželství po rozvodu. Otokyně propuštěná na svobodu kvůli manželství nemohla být vzata za manželku nikým jiným, než tím, kdo ji propustil, ledaže by se tento patron manželství vzdal. Pokud by však syn pod otcovskou mocí na příkaz otce propustil na svobodu otrokyni kvůli uzavření manželství, tak by tento syn měl postavení jako otec a syn s ní mohl uzavřít manželství.²⁸⁰

Aby ženám nebylo umožněno zákonné zákazy porušovat, stanovila norma závažnou sankci: Věno z nedovoleného manželství, kromě nezbytných nákladů, propadlo státní pokladně.²⁸¹ Za manželství nebylo považováno ani to, když si poručník nebo opatrovník vzal nebo dal svému synovi svou poručenku před dvacátým šestým rokem, která nebyla ani zasnoubena otcem, ani určena závětí. Kdyby se tak bývalo stalo, pak by oba, poručník i syn, byli infamováni, a v závislosti na postavení poručenky byli potrestáni v mimořádném soudním řízení. Nezáleželo ani na tom, zda byl syn svého práva nebo byl pod otcovskou mocí. Římanům se jevilo v rozporu s právem, aby si propuštěnec opatrovníka vzal za ženu dívku, jejíž záležitosti řídil jeho patron.²⁸² Nejen za života poručníka, ale i po jeho smrti bylo zakázáno, aby si syn poručníka vzal za ženu tu, které jeho otec musel vyúčtovat poručenství.²⁸³

Římský pohled na to, kdo páchá krvesmilstvo (tedy uzavírá nepovolený sňatek) byl značně širší, než u ostatních národů. Samotný Paulus přiznává, že podle práva národů spáchal krvesmilstvo jen ten, kdo si vzal za manželku nějakou ženu z předků a potomků. U pobočných příbuzných jiných národů nebyly zákazy známy, a v Římě platilo, že kdo si vzal veřejně za ženu některou z pobočných příbuzných, u nichž to bylo zakázáno, nebo švagrovou, s níž to nebylo povoleno, byl potrestán mírněji. Pokud tak učinil tajně, byl potrestán přísněji.²⁸⁴ Text

²⁷⁹ Alfenus Varus píše o pozoruhodném případě, kdy byla žena žalována jak žalobou ze zkažení otroka (*actio servi corrupti*), tak žalobou z krádeže (*actio furti*) za to, že otrok-účetní s ní utratil pánovy peníze. Právník označuje tuto ženu slovem *muliercula*, ženština, nikoli řádná žena. Lze zde však vidět, že ženám byla v praxi přiznávána velká moc ovlivnit jednání muže, když ona sama bude odpovědná za zpronevěru peněz, které neodcizila, ale kvůli ní (z náklonnosti k ní) skutek spáchal otrok. Viz D 11.3.6. Překlad do češtiny kolektiv prof. Skřejpka, tomus I., s. 519.

²⁸⁰ D 23.2.45 Ulpianus. Překlad prof. Skřejpek, s. 373.

²⁸¹ D 23.2.61 Papinianus. Překlad prof. Skřejpek s. 377.

²⁸² D 23.2.66. Paulus. Překlad prof. Skřejpek s. 383.

²⁸³ D 23.2.67. Tryphoninus. Překlad prof. Skřejpek s. 383.

²⁸⁴ D 23.2.68. Paulus. Překlad prof. Skřejpek s. 385.

jasně dokládá, že v tomto případě byla tolerována určitá míra neznalosti římského práva, ne však úmysl manželskou překážku utajit.

Překonala-li římská žena nástrahy zákazů a získala navíc souhlas otce, mohlo dojít k uzavření sňatku. Sňatkem získala žena dobré společenské postavení a rovněž zabezpečení, neboť vyživovací povinnost k ní měl manžel. A ačkoli věno nebylo v žádné době povinnou součástí manželství, bylo právě tak časté a obvyklé.²⁸⁵ Dokonce v Digestech najdeme termín věnné dohody, které zajišťovaly obsah a předání věna jak od otce, tak od ženy samotné. Žena sui iuris sama uzavírala věnné dohody. Netýkaly se jen budoucího přínosu do manželství, ale také vrácení a vyplacení náhrad.²⁸⁶

Nebylo možné se dohodnout tak, že v případě špatných mravů ženy nebude věno žádáno zpět, nebo že bude požadováno méně,²⁸⁷ a to z toho důvodu, aby nebylo veřejné potrestání zrušeno soukromou dohodou. Paulus říká, že zákon dovoľoval ignorovat naplnění takových věnných dohod, podle kterých nebylo možné žalovat na darované nebo odňaté věci, protože jednou dohodou byly ženy podněcovány ke krádeži a jinou bylo napadáno civilní právo. Pokud bylo ujednáno, že nebudou žalovány nezbytné náklady, tak dohoda nemusela být dodržena, protože takovéto náklady snižovaly věno na základě práva.²⁸⁸ Manžel byl povinen nahradit ztrátu věna pouze v případě prokázání zlého úmyslu. Mohl s ženou uzavřít dohodu, aby nebezpečí ztráty hodnoty věna nesla ona, a naopak, když nebezpečí z věna nesla žena, aby odpovědnost z nebezpečí šla za manželem.²⁸⁹ V případě, že otec trpěl duševní nemocí nebo byl zajat v boji nepřáteli, a dcera měla v úmyslu se provdat, mohla ona sama uzavřít dohodu o věnu.²⁹⁰ Byla-li dcera pod mocí otce i po sňatku, vracelo se věno vždy jemu, a pokud tchán zemřel, pak jeho synovi; když zemřel i ten, jeho dědici.²⁹¹

Z dohod, které se uzavíraly před nebo po uzavření sňatku, obvykle byla část dohod týkajících se ženy a její výživy ze slíbeného věna. Dokud nebyla provdána, nesmělo být od ní věno požadováno. Pokud bylo poskytnuto, pak bylo ujednáno, jakou určitou částkou bude

²⁸⁵ Za dob císařů Severa a Antonina bylo možno úředně žádat, aby otec dětem hledal manžela/manželku a vybavil je věnem. D 23.2.19 Marcianus. Oproti tomu opatrovník nezletilé dívky takovou povinnost (a ani právo) neměl. Paulus vysvětluje: K povinnosti opatrovníka nepatří starost, zda se nedospělá provdá, nebo nikoli, neboť jeho povinností je spravovat majetkové záležitosti nedospělé. Provdat se dívka může podle vlastního rozhodnutí. D 23.2.20. Překlad do češtiny kolektiv prof. Skřejpek, tomus II., s. 365.

²⁸⁶ D 23.4.1. Iavolenus. Překlad prof. Skřejpek s. 385.

²⁸⁷ Existovaly srážky z věna (retentiones dotales) z důvodu nevěry manželky ve výši 1/6.

²⁸⁸ D 23.4.5. Paulus. Překlad prof. Skřejpek s. 387.

²⁸⁹ D 23.4.6. Ulpianus. Překlad prof. Skřejpek s. 389.

²⁹⁰ D 23.4.8. Paulus. Překlad prof. Skřejpek s. 389.

²⁹¹ D 23.4.9. Pomponius. Překlad prof. Skřejpek s. 389.

žena vyživována. Ostatní dohody se týkaly např. okamžiku, kdy věno mohlo být požadováno nebo jakým způsobem má být vráceno. Když si žena vymínila, že od ní nemůže být vymáhána více než polovina věna a byla jí stipulována pokuta, pak se musela spokojit s jednou ze dvou možností, a to buď s námitkou dohody a prominutím smluvní pokuty, nebo smluvní pokutou.

Častá byla dohoda ženy spočívající v ocenění pozemku daného jako věno²⁹² tak, že věno bude představovat rozdíl mezi výší stanovené ceny a toho, za kolik se pozemek prodá, nesměl být prodán za částku nižší. Pokud by se se vinou manžela pozemek prodal za méně, musela tento rozdíl manželka dostat.²⁹³ V případě podání žaloby na vydání věna zaplatil manžel částku dle ocenění pozemku, jestliže tento pozemek nebyl prodán.²⁹⁴

Zákonná a interpretační pravidla pro věnné dohody dobře demonstrují nejen častost věna v římské společnosti, ale i zájem, aby žena věno měla jako podíl na rodinném majetku a pro případ ovdovění nebo rozvodu i jako záruku živobytí. Ohledně doby vrácení věna bylo stanoveno pravidlo, že bylo povoleno dohodnout se, kdy bude vráceno, pouze za předpokladu, že se tím nezhorší postavení ženy.²⁹⁵ Věno bylo možné vrátit dříve, než bylo dohodnuto.²⁹⁶ Nebylo však možné dohodnout to, že věno nebude vůbec vráceno.²⁹⁷

V případě, že snoubenci uzavřeli před vznikem manželství dohodu o tom, že věno bude po rozvodu vráceno ve stejné lhůtě, v jaké bylo předáno po vzniku manželství, předala manželka do pěti let od vzniku manželství věno manželovi. V případě, že došlo k rozvodu, platil termín 5 let od vzniku manželství nadále, a bylo možné jej zkrátit. Ovšem opět nikoliv za podmínky, že by došlo k zhoršení postavení ženy. Pokud by došlo ke zhoršení podmínek, byla by taková dohoda neplatná.²⁹⁸ Mezi manželem a manželkou nebylo možné po dobu trvání manželství uzavřít dohodu o tom, že věno bude vráceno později.²⁹⁹

Jiným případem bylo to, že když otec slíbil věno pro dceru, které měl otec vyplácet ve splátkách po prvním, druhém, třetím, čtvrtém a pátém roce a dohodl se, že po skončení bude

²⁹² Blíže viz Kleňová, V.: Darovanie s príkazom v rímskom práve. Leges: Praha 2019. Zde na s. 79 je zmíněno darování pro účely zřízení věna: Pozemek žena odevzdala manželovi, aby byl po jeho smrti restituován synovi (D 24.1.49). Darování mezi snoubenci (tj. pod rozvazovací podmínkou) upravené v D 39.5.1.1. je dle autorky zřejmě interpolované (s. 207 tamtéž).

²⁹³ D 23.4.12. Paulus. Překlad prof. Skřejpek s. 391.

²⁹⁴ D 23.4.13 Iulianus. Překlad prof. Skřejpek s. 391.

²⁹⁵ D 23.4.14 Paulus. Překlad prof. Skřejpek s. 393.

²⁹⁶ D 23.4.15 Gaius. Překlad tamtéž.

²⁹⁷ D 23.4.16 Paulus. Překlad tamtéž.

²⁹⁸ D 23.4.17 Proculus. Překlad tamtéž.

²⁹⁹ D 23.4.18 Iulianus. Překlad tamtéž.

věno vráceno ve stejných lhůtách. Tato dohoda byla platná, pokud se dcera stala otcovou dědičkou a dohodu uzavřel za její účasti.³⁰⁰ V případě, že někdo cizí ze svého zřídil věno, mohl bez vědomí ženy dohodnout cokoli vč. stipulace vrácení věna. Avšak poté, co věno již daroval, musel uzavírat dohody se souhlasem ženy. Při existenci dohody, že tento cizí člověk nemůže a nesmí vymáhat věno ani od manželky, ani od otce, nemá dědic námitku dohody.³⁰¹

Jak jsme již řekli, ženy samy vystupovaly ve věnných dohodách jako řádná smluvní strana. Co žena slíbila, musela také dodržet, a při nedodržení mohla být žalována nebo sama mohla žalovat (nejen v případě věnných dohod, ale i v jiných případech, např. Ulpian říká: Slova „jestliže někdo“ /koná/ mají být chápána také jako „jestliže některá“. Není totiž pochyb o tom, že také ženy mohou žalovat a být žalovány žalobou z nepřikázaného jednání).³⁰² Jestliže slíbila určitou částku jako věno a místo ní dala jako věno otroky za podmínky, případně otrocké děti budou její, musela dohodu dodržet, protože manžel může s manželkou uzavřít dohodu, že věno vyplacené v penězích může být vyměněno a převedeno na věci jiné, pokud to ženě prospěje.³⁰³ I zde se uplatňuje zásada ve prospěch zabezpečení ženy.

V Digestech je zachycen i následující konkrétní případ: Muž přijal od své manželky jako věno pozemek a dohodli se, že manžel poskytne z tohoto pozemku manželce nájemné jako roční důchod. Následně pak tento pozemek pronajal matce manželky za určitou částku a tato nájemkyně zemřela, když ještě dlužila nájemné. Po smrti zanechala svoji jedinou dědičku (dceru), a když zároveň došlo k rozvodu, muž požadoval od ženy dlužné nájemné. V tomto případě ženě nepříslušela námitka „jestliže mezi ní a manželem nebylo dohodnuto, že toto nájemné jí bude dáno jako výživné,“ protože by to vedlo k obcházení zákazu darování mezi manžely. I poskytování ročního důchodu bylo chápáno jako určitý druh darování.³⁰⁴ Z tohoto fragmentu můžeme vyvodit nejen zcela rovnoprávné postavení ženy při uzavírání věnných dohod, ale i fakt, že muž pronajal pole tchýni, jasně říká, že žena nepotřebovala v justiniánském období k uzavírání platných soukromoprávních jednání mužské zastoupení.

Papinián popsal rovněž zajímavý případ, kdy se dohoda uzavřená mezi ženou a jejím manželem za platnou nepovažovala. Vdaná žena, matka dětí, odešla od rodiny. Poté, co se vrátila, chtěla zakrýt svůj odchod a uzavřela s manželem dohodu o tom, že nebude chtít věno

³⁰⁰ D 23.4.19 Alfenus. Překlad tamtéž.

³⁰¹ D 23.4.20 Paulus. Překlad tamtéž.

³⁰² D 3.5.3.1. a D 3.5.3.3. Překlad kolektiv prof. Skřejpka, tomus I., s. 283 – 285.

³⁰³ D 23.4.21 Iulianus. Překlad prof. Skřejpek s. 395.

³⁰⁴ D 23.4.22 Iulianus. Překlad tamtéž.

(a tím si koupí usmíření). Dohoda byla považována za odporující dobrým mravům, tedy neplatnou.³⁰⁵

Kombinovaná dohoda manželů o tom, že z plodů pozemku, který dala jako věno, bude uspokojen věřitel ženy, byla uznána za platnou, ačkoli mohla vypadat jako nepovolené darování. Právník Paulus navíc zdůraznil, že plody z pozemku mají ulehčovat nákladům manželství a za druhé uzavřená dohoda ulehčuje postavení ženy.³⁰⁶ Žena mohla platně uzavřít takovou dohodu s manželem, že plody vytěžené za poslední rok manželství budou ziskem ženy.³⁰⁷

Připomeňme ještě jeden soudní spor o vrácení věna: Javolenus píše, že manželka přinesla jako věno svému muži pozemek oceněný³⁰⁸ na sto a pak s manželem uzavřela dohodu o vrácení pozemku za stejnou cenu. Manžel následně tento pozemek prodal se souhlasem manželky za dvě stě a později došlo k rozvodu. I když byl pozemek ve vlastnictví manžela, mohl tak postupovat pouze se souhlasem manželky, jinak by v každém případě musel vrátit původní pozemek.³⁰⁹ Zákon tedy ženu chránil i v případě, že dohodou umožnila manželovi zlepšit si majetek na její úkor.

Vzhledem k faktu, že objektem věna byly často pozemky (sloužily jednak jako možnost pěstování obživy a také jako možný zisk z pronájmu), nalezneme v právních předpisech i speciální úpravy k nim. Juliův zákon o věnných pozemcích³¹⁰ chránil ženu tak, že zamítl manželovi ochranu, pokud manželce neposkytl záruku proti hrozící škodě a soused byl uveden do držby věnného pozemku. Pokud by se stal soused vlastníkem v důsledku vydržení (zcizení totiž nespočívalo na vůli manžela), odpovídal muž manželce za ztrátu. Pozemek z věna manželky nesměl zcizit.³¹¹ Juliův zákon o věnných pozemcích, který dohlížel na to, aby manželovi nebylo umožněno je zavázat nebo zcizit, byl vykládán šířeji, aby právo týkající se manželů bylo vztaženo také na snoubence.³¹²

V šestnácté knize Digest Julián napsal, že manžel nemůže ani zrušit služebnosti zřízené ve prospěch pozemku, ani ho jinými zatížit. Avšak ani osvobození věnného městského pozemku od služebnosti (v důsledku nekonání manželem) zřízené v jeho prospěch nesmí

³⁰⁵ D 23.4.27 Papinianus. Překlad prof. Skřejpek s. 397.

³⁰⁶ D 23.4.28 Paulus. Překlad prof. Skřejpek s. 397.

³⁰⁷ D 23.4.31 Scaevola. Překlad prof. Skřejpek s. 401.

³⁰⁸ *Dos aestimata* – ocenění věci, za kolik bude vrácena. Viz Sommer, O.: Učebnice soukromého práva římského, díl II. Právo majetkové. Všechno Praha 1946, s. 169.

³⁰⁹ D 23.4.32 Javolenus. Překlad prof. Skřejpek s. 401.

³¹⁰ Augustova lex Iulia de fundo dotali (18. př. n. l.) zakázala manželovi zcizit nebo zastavit italský věnný pozemek, a to pod sankcí neplatnosti takového právního jednání.

³¹¹ D 23.5.1 Paulus. Překlad prof. Skřejpek s. 401 – 403.

³¹² D 23.5.4 Gaius. Překlad prof. Skřejpek s. 403.

zhoršit stav tohoto pozemku.³¹³ V případě, že manžel nebyl schopen plnit pozemek, byly jeho ženě uděleny obdobné žaloby na obnovení služebností. Opačně, když žena dala jako věno pozemek, z kterého byl oprávněn manžel ze služebností, pak manžel získal pozemek bez služebností a tím pádem se mělo za to, že by došlo vinou manžela ke zhoršení právního stavu pozemku. Do povinností vyplývajících z žaloby na vydání věna patřilo přikázat, že se ženě nebo jejímu dědici obnovily služebnosti k tomuto pozemku.³¹⁴ Příkladem mohla být situace, kdy manžel na návrh manželky vykácel na věnném pozemku olivový háj, aby mohl založit nový. Následně manžel zemřel a odkázal manželce věno nazpět. Dřevo vykácené z olivového háje muselo být vráceno ženě.³¹⁵

Manželka a manžel mohli být (nejen na základě věnných dohod) vzájemně dlužníky. Budoucí manžel dlužil ženě pozemek a ona mu slíbila jako věno to, co jí dluží. Tento pozemek se stal věnným. Pokud naopak manžel dlužil pozemek druhému a tento pozemek měl být věnem, stal se věnem po smrti druhého.³¹⁶ Dohoda umožňovala i dát jako věno pozemek podle volby ženy (měla-li jich více).³¹⁷

Zajímavou situaci zachycují Digesta v případě, kdy snoubenka odevzdala jako věno pozemek, ale nikoli svému manželovi, nýbrž s jeho souhlasem jinému muži. I to bylo považováno za řádné věno. Každý pozemek, jenž dal kdokoli jménem ženy jako věno, byl považován za věnný pozemek. Mělo se totiž za to, že takovýto pozemek manžel nabyt kvůli manželce. Jestliže manžel dlužil manželce cizí pozemek a žena mu ho slíbila jako věno, byl věnným pozemkem až tehdy, když ho získal manžel.³¹⁸ Kupec takového pozemku však byl chráněn před jeho odnětím, pokud mu muž prodal ženin věnný pozemek za dobu trvání manželství, v němž žena zemřela.³¹⁹

Státní právo považovalo potřebu zachovat ženám věno za veřejný zájem, neboť podporovalo rození potomstva (dávalo ženám jistotu).³²⁰ Po zániku manželství věno muselo být vydáno ženě. Manžel slíboval vrácení věna ženě *sui iuris*. Jestliže byla *alieni iuris* (věno bylo zřízeno otcem), patří věno jemu a dceři. Z tohoto důvodu nemohl otec vymáhat věno jinak, než se souhlasem dcery, sám nikoli. Sabinus říkal, že tak tomu bude také při slibu (stipulace vrácení věna). Slíbeno bylo tomu, koho vybrali oba. Rovněž tak, pokud bylo

³¹³ D 23.5.7. Ulpianus. Překlad prof. Skřejpek, tomus II., s. 403.

³¹⁴ D 23.5.7. Iulianus. Překlad tamtéž.

³¹⁵ D 23.5.8. Alfenus. Překlad tamtéž.

³¹⁶ D 23.5.9. Africanus. Překlad tamtéž.

³¹⁷ Případně se rozhodnout, zda bude chtít nazpět pozemek, nebo jeho cenu.

³¹⁸ D 23.5.15. Papinianus. Překlad prof. Skřejpek, tomus II., s. 407.

³¹⁹ D 23.5.17. Marcianus. Překlad tamtéž.

³²⁰ D 24.3.1. Pomponius. Překlad tamtéž, s. 465.

slibováno pouze podle vůle dcery, zůstala otcí žaloba na vydání věna neporušena. Na druhou stranu v situaci, kdy otec žaloval na vydání věna, vyvstala otázka, jak chápat vůli dcery. Zda tedy souhlasí nebo odporuje? Odpověď na tuto otázku sdělil císař Antonius (zvaný Caracalla) takto: pokud dcera zjevně neodporuje, má se za to, že souhlasí s otcem. Iulianus potvrdil, že se má za to, že otec žaloval jakoby se souhlasem dcery, pokud má dceru duševně chorou. Pokud však byla dcera nepřítomna, pak k platnosti jednání otce chyběl její souhlas: otec musel poskytnout záruku, že toto jednání dcera schválí. Pokud duševně zdravá byla, vyžadovalo se, aby věděla, že mohla odporovat.³²¹

Vůle obou se zkoumá nejen při vymáhání, ale také při plnění věna při jeho vracení, které patřilo společně otcí a dceři, přičemž jeden druhému nesmí zhoršit jeho postavení. V případě, že peníze, které má dostat dcera, přijme otec, pak je žaloba na vydání věna oběma zrušena.³²² Pokud nastala situace, že si otec bez souhlasu dcery vyžádal vrácení věna od zetě a jménem dcery je předal jinému manželovi a dcera po otcově smrti žaluje prvního manžela, bude odražena námitkou podvodu.³²³ I zde je potvrzeno, že žena může sama být žalobkyní.

V případě ukončení manželství se řešilo nejen navrácení věna, ale i plodů z něj vytěžených. Z každé plodonosné věci odevzdané a vytěžené plody mají být při rozvodu vydány (nahrazen), jako by byly věnem.³²⁴ Uznávalo se, že plody jsou to, co zbude po odečtení nákladů. Scaevola to vztahoval k výdajům manžela i manželky. Podle něj, pokud manželka dala věno před vinobraním a manžel se s ní rozvedl hned po vinobraní, musel jí být vráceny plody nejen za jedenáct měsíců, ale také náklady, které musejí být odečteny před rozdělením plodů. Pokud tedy manžel v témže roce něco vynaložil, náklady obou se střetnou. Mají-li tak být manželce spočítány náklady a trvalo-li manželství více let, bylo nezbytné spočítat náklady prvního roku před uzavřením manželství, které vznikly před odevzdáním pozemku. Papinián k tomu dodává, že se po rozvodu nemají plody dělit ode dne pronájmu, ale od předchozí doby, ve které byla žena v manželství.

Zachoval se i případ řešící mimořádné obohacení věnného pozemku. Manžel našel na věnném pozemku manželky mramorový lom, který byl nalámán, ale nebyl odvezen. Právník rozhodl, že mramor patří manželovi a náklady mu nebudou uhrazeny, neboť mramor nepatří mezi plody. V případě, že se jednalo o doly na křídě, stříbro nebo zlato nebo na jiný materiál jako na písek, jsou zahrnuty mezi plody a nic se nevrací. Pomponius se vyjádřil v tom smyslu,

³²¹ D 24.3.2. Ulpianus. Překlad prof. Skřejpek, tomus II., s. 465 – 467.

³²² D 24.3.3 Paulus. Překlad tamtéž, 467.

³²³ D 24.3.4. Pomponius. Překlad tamtéž.

³²⁴ D 24.3.6. Paulus. Překlad tamtéž.

že náklady lze odečíst na orbu a osetí pole, na péči o budovy a o nemocného otroka, pokud ovšem z budovy nebo otroka byly získány určité užitky, které byly vynaloženy na získání všech plodů. Takovéto náklady nemohly být dle Ulpiana vymáhány, pokud manželovi zůstanou všechny plody za rok, neboť z plodů musí být přednostně uspokojeny náklady. Tyto náklady totiž spadají buď mezi nezbytné, nebo mezi užitečné a rodila se z nich manželova žaloba.³²⁵ Pokud žena poskytla jako věno pozemek a na něm se těžil kámen, užitky z kamenolomu patřily manželovi, protože bylo evidentní, že mu manželka dala pozemek se záměrem předat plody manželovi, pokud neprojevila výslovně opačnou vůli.³²⁶

Jestliže dostala věno dcera, která před provdáním upadla do zajetí nepřátel, kde zemřela, platilo vše, jako by zemřela vdaná, a to i tehdy, když nebyla v otcovské moci: zřízené věno muselo být vráceno. Pokud by manžel manželku zabil, neměl šanci se takto obohatit, věno i žaloba z něj přecházely na dědice ženy. Stejně bylo stanoveno i pro případ, kdy manželka zabila manžela.³²⁷

Ulpian zaznamenal případ, kdy se manželka rozvedla a následně po ustanovení sporu o vrácení věna se vrátila do manželství.³²⁸ Jak řešit takovou situaci? Obnovením manželského soužití soudní řízení končí a vše se vrací do původního stavu.³²⁹ Žena tedy mohla rozhodnout jak o zahájení, tak ukončení řízení o vydání věna. Naopak pokud manžel utratil část věna za účelem vykoupení příbuzných, kteří se nacházeli v moci jejich věřitele, od lupičů, nebo aby manželka vykoupila z okovů někoho ze svých příbuzných, pak to, co bylo vynaloženo, se jí připočítalo.³³⁰

Zvláštní situace mohla nastat, pokud byl rozpor v názoru otce a dcery na ukončení jejího manželství a nutnost vrácení věna. Popisovaný otec byl řádný muž, žil spořádaný život a dcera byla lehkomyšlná, příliš mladá, příliš podléhající manželovi, který si to nezasloužil. Prétor měl v této situaci spíše důvěřovat otci a udělit mu žalobu. Někdy dokonce manžel s duševně chorou manželkou nechtěl zchytrale ukončit manželství, „nevšímal si neštěstí manželky, nešlo s ním vůbec pohnout a bylo zcela zřejmé, že místo aby jí poskytl odpovídající péči, zneužíval věno“; tehdy se mohl opatrovník šílené nebo její pokrevní příbuzní obrátit na příslušného soudce, aby manželovi uložil povinnost odpovídajícím způsobem podporovat

³²⁵ D 24.3.7. Ulpianus. Překlad prof. Skřejpek s. 467 – 471.

³²⁶ D 24.3.8. Paulus. Překlad prof. Skřejpek s. 471.

³²⁷ D 24.3.10. Pomponius. Překlad prof. Skřejpek s. 473.

³²⁸ Podobná situace je popsána v D 24.1.64. (Terentia a Maecenas), kdy došlo k darování manželce, aby se vrátila, ale ona se poté znovu rozvedla. Viz Blaho, P. – Hausmaninger, H. – Kleňová, V.: Praktické případy z římského práva. 5. vydání. Čeněk: Plzeň 2021, s. 44: pokud byl rozvod vážně míněný, darování bylo platné.

³²⁹ D 24.3.19. Ulpianus. Překlad prof. Skřejpek, tomus II., s. 475.

³³⁰ D 24.3.21. Ulpianus. Překlad tamtéž, s. 477.

manželku, poskytnout výživu, lékařskou péči a nezanedbat nic, co je manžel povinen poskytnout manželce s ohledem na výši věna. Pokud bylo zřejmé, že chtěl věno rozházet, bylo dáno soudem do úschovy, aby z něho měla manželka odpovídající prostředky na výživu pro sebe a své otroky.³³¹

Ženino věno nemělo být ohroženo ani špatným hospodařením manžela. Pokud byl manžel odsouzen v trestním řízení a část majetku konfiskována, státní pokladna musela uspokojit věřitele a mezi i manželku viníka. Jestliže však věno bylo konfiskováno jako součást majetku dlužníka, žaloba na vydání věna vyhasla.³³² Propuštěnka, která se rozvedla se souhlasem patrona, mohla žádat (i žalovat) patrona o vydání věna, které poskytl jejímu manželovi.³³³ Patron mohl být žalován též v případě, pokud by propuštěnce/propuštěnku nutil složit přísahu, že se neožení/nevdá.³³⁴ Propuštěnka (stejně jako propuštěnec) musela svému patronovi poskytovat v případě potřeby výživné.³³⁵

O věno nebo jeho část mohla žena přijít, pokud příčinou rozvodu byly její špatné mravy. Zejména cizoložství (adulterium)³³⁶ se považovalo za tak závažné, že se s manželkou její choť byl povinen rozvést. Pokud by to neučinil, byl považován za kuplíře. Dokonce jsou zachovány i zprávy, že manželka páchala cizoložství organizované jejím manželem. V tom případě si nesměl z věna manžel nic odečíst a vše musel manželce po rozvodu vydat. Kdo totiž manželku dodával jako kuplíř, nemůže ji žalovat.³³⁷ Ten, kdo byl za cizoložství odsouzen, ztrácel způsobilost vystupovat jako svědek u formálních právních úkonů: např závěť pořízená s jeho svědectvím bude neplatná jak podle práva civilního, tak podle práva honorárního.³³⁸

³³¹ D 24.3.22. Ulpianus. Překlad prof. Skřejpek, tomus II., s. 477 – 481.

³³² D 24.3.24 Ulpianus. Překlad tamtéž, s. 481.

³³³ D 24.3.35 Marcianus. Překlad tamtéž, 487.

³³⁴ D 2.4.8.2. Překlad do češtiny kolektiv prof. Skřejpka, tomus I, s. 239.

³³⁵ D 25.3.5.24. Překlad do češtiny kolektiv prof. Skřejpka, tomus II., s. 513.

³³⁶ O právní úpravě lex Iulia de adulteriis viz Skřejpek, M. Římské soukromé právo – systém a instituce. Čeněk: Plzeň 2011, s. 89.

³³⁷ D 24.3.47. Scaevola. Překlad prof. Skřejpek, tomus II., s. 493.

³³⁸ D 22.5.14 Papinián. Překlad tamtéž, s. 345.

IX. Mohla žena darovat manželovi?

V římské společnosti bylo darování mezi manžely neplatné z důvodu obavy legislativců z lehkovážné marnotratnosti a proto, „aby rodiče nepřestali usilovat o výchovu svých dětí“. Sextus Caecilius uváděl další důvody, protože se stávalo, že se manželství rozpadla tehdy, když ten, kdo mohl, nedaroval, a tím se z manželství v dobré víře stávalo manželství prodejné.³³⁹

Tento důvod byl uveden také v návrhu usnesení senátu císaře Antonina,³⁴⁰ protože říkal: „Naši předkové zakázali darování mezi manžely domnívajíce se, že počestná láska spočívá výlučně v náklonnosti, a také tím ošetřili pověst spojených osob v manželství, aby se nemělo za to, že si svoji svornost kupují, ani aby lepší neupadl do chudoby a horší nezbohatl.“ Avšak existovala-li v manželství nějaká překážka, podle níž manželství vůbec neexistovalo, tak darování platné bylo.³⁴¹ Například, pokud se senátorova dcera provdala navzdory zákazu danému usnesením senátu³⁴² za propuštěnce nebo v rozporu s císařskou instrukcí provinciála za toho, kdo provincii spravuje nebo tam slouží, může žena i muž platně darovat, protože manželství nevzniklo.³⁴³ Císař Severus rozhodl v případě propuštěnky senátora Pontia Paulina opačně z důvodu, že jí neprojevoval náklonnost jako manželce, ale spíše jako konkubíně.

Také darování ženy vůči jejím dětem bylo významně omezeno otcovskou mocí. Pokud matka darovala synovi, který byl podřízen otcovské moci, dar by nabyl otec a darování nemělo žádné právní důsledky. Jestliže však něco darovala synovi při odchodu do války, pak darování bylo platné a spadalo do táborového pekulia. Darovacích zákazů existovalo více, než jen mezi manžely: bylo zakázáno darování manželovi nebo zeti manželkou a snachou či těm, kteří byli pod mocí manžela či zetě. Darování tchýni od snachy zakázáno nebylo, protože s tím právo otcovské moci nesouvisí. Manželé si nemohli darovat mezi sebou navzájem ani prostřednictvím jiné osoby.³⁴⁴ Faktickým důvodem takových zákazů byla snaha vyhnout se mimořádně velkým majetkovým převodům z důvodů dočasné emoční náklonnosti, která

³³⁹ D 24.1.2 Paulus. Překlad tamtéž, s. 409.

³⁴⁰ Císař Caracalla (vládl v letech 211 – 217 n. l.). Jedná se o přezdívku císaře Marka Aurelia Severa Antonina.

³⁴¹ Bartošek, M: Škola právníckého myšlení. Karolinum Praha 1991, na s. 116 píše o případu platného darování po rozvodu: manžel ženě daroval za tím účelem, aby se ona do manželství s ním vrátila.

³⁴² *Senatusconsultum ad orationem divorum Marci et Commodi* (asi z r. 179 n. l.).

³⁴³ Zaznamenaný případ D 23.3.65. hovoří o tom, že prefekt kohorty proti zákazu pojal za manželku ženu z provincie a manželství bylo označeno za *non iustum*. Viz Bartošek, M. Škola právníckého myšlení. Karolinum Praha 1991, s. 114.

³⁴⁴ D 24.1.3. Ulpianus. Překlad prof. Skřejpek, tomus II., s. 409 – 413.

omezovala rozumné uvažování (zamilovanost). Běžné a příležitostné dary si manželé poskytovat mohli a také to často činili. Bylo také možné, aby snoubenec daroval snoubence a dar předal třetí osobě a tato třetí osoba ženě až po vzniku manželství. Pokud byla třetí osoba prostředníkem před vznikem manželství a uskutečněním darování, pak se jednalo o platné darování, i když dar byl předán po uzavření manželství.³⁴⁵

Hlavní zásada, kterou se řídila možnost manželky darovat manželovi a obráceně, se týkala principu nepřiměřeného obohacení. Např. v případě, že by žena přijala peníze za propuštění otroka a pak otroka propustila, pak peníze patřily manželovi. Darování pro případ smrti mezi manželem a manželkou se uznávala, protože následek darování se vztahoval k době, kdy již manželem a manželkou nebyli. Vlastnictví k takto darovaným věcem přecházelo až tehdy, když došlo ke smrti dárce. V mezidobí zůstává vlastnictví tomu, kdo daroval.³⁴⁶

Vezměme jako příklad záznam Paulův: Manželce shořel dům a manžel jí daroval peníze na jeho opravu. Darování je platné do výše, kolik vyžadovalo znovupostavení domu.³⁴⁷ Manželka mohla i nadále požadovat po manželovi měsíční sumu odpovídající jejímu věnu – nad tuto částku mohl manžel odmítnout jako nepřiměřené darování.³⁴⁸

Ulpian naopak zachytil případ,³⁴⁹ kdy vdaná žena darovala svůj pozemek někomu, kdo nebyl jejím manželem, a pak si od něj pozemek pronajala. Právník dovodil, že tomuto obdarovanému muži náleží věcná žaloba k ochraně, protože nabytí držbu skrze samotnou ženu jako nájemkyni. K nabytí držby mu stačilo i to, že byl přítomen na pozemku ve chvíli, kdy žena dopis o darování a pronájmu odeslala. Tento případ je zajímavý zejména s ohledem na to, že žena-dárkyně byla vdaná, ale její manžel neměl možnost jejímu darovacímu úkonu odporovat, ačkoli zcela určitě snížil hodnotu majetku rodinou užívaného. Pozoruhodná je i situace opačná, kdy žena svému manželovi darovala pozemek a on jej zastavil.³⁵⁰ Poté se rozvedli, žena získala pozemek zpět a zastavila ho proti dluhu exmanžela. Vystalo jednání o tom, zda takové zastavení bylo účinné: Papinián rozhodl, že pouze do výše té částky, kterou je žena povinna zaplatit manželovi na vynahrazení zlepšení pozemku, pokud byly náklady na

³⁴⁵ Ulpianus. Překlad tamtéž, s. 413.

³⁴⁶ D 24.1.11. Ulpianus. Překlad tamtéž, s. 423 – 425.

³⁴⁷ D 24.1.14. Paulus. Překlad tamtéž, s. 427.

³⁴⁸ D 24.1.15. Ulpianus. Překlad tamtéž.

³⁴⁹ D 6.1.77. Překlad kolektiv prof. Skřejpka, tomus I., s. 429.

³⁵⁰ D 20.1.1.4. Český překlad kolektiv prof. Skřejpka, tomus II., s. 211.

pozemek vyšší, než užitky, které manžel z pozemku získal – předpokládalo se totiž, že do výše této částky žena spravovala svou záležitostí, nad její výši záležitost cizí.

Jindy však vdaná žena manželovi za škodu odpovídala:³⁵¹ manžel dal své manželce k užívání (*dedisset in usu*) přírodní cenné perly a ona je proti jeho vůli nechala provrtat, aby je nosila na šňůrce jako náhrdelník. Ulpian potvrzuje, že i za doby trvání manželství za tuto škodu (ztrátu na hodnotě) žena manželovi odpovídá podle akvilského zákona – v případě rozvodu je to očividné, ale překvapivé je to právě za trvání manželství. Manžel by tedy mohl manželku žalovat a ona by byla povinna z hodnoty svého majetku uhradit ztrátu na ceně jemu. Takovou situaci nelze interpretovat jinak, než že každý z manželů měl i v rámci manželství zachované vlastnické právo k svým vlastním věcem a tomu druhému věci poskytoval během manželství jen k užívání.

³⁵¹ D 9.2.27.30. Překlad tamtéž, s. 485.

X. Zánik manželství

Římské manželství se rozvazovalo smrtí, upadnutím do otroctví,³⁵² zapuzením (repudium) nebo rozvodem (divortium).³⁵³ Rozvod byl zdůvodňován rozdílností uvažování a smýšlení, nebo tím, že ti, kdo rozvazují manželství, se ubírali na různé strany; v každém případě se však jednalo o ztrátu affectio maritalis, vůle být manželem či manželkou. Iniciátorkou ukončení manželství mohla být a v císařské době i často byla právě žena. Vůle setrvat v manželství byla totiž nezbytnou složkou jeho trvání a vyžadovala se u obou zúčastněných stran.

Při zapuzeních (vyhlášení záměru ukončit manželství) ve starých dobách se užívala tato slova:³⁵⁴ „Měj své věci pro sebe“ a také: „Spravuj si své záležitosti.“ Ohledně zrušení zasnub bylo přijato, že je nezbytné prohlášení slovy: „Nevyužiji svatební úmluvu.“ Nebylo důležité, jestli dojde k vyhlášení mezi přítomnými nebo v nepřítomnosti prostřednictvím toho, kdo byl v jeho moci nebo v jehož moci byli.³⁵⁵ K rozvodu nedošlo, nebyl-li upřímný (tj. nebyl míněn vážně), nebyla-li projevena vůle trvalého odloučení. Římané uznávali, že cokoliv se vyřkne v hněvu (v afektu), nemělo právní důsledky dříve, než se setrváním prokázalo, že šlo o pevné rozhodnutí mysli. Pokud manželka v hněvu poslala zapuzovací dopis a brzo se vrátila k muži, tak se mělo za to, že se nerozvedla.³⁵⁶ Julianus se v 18. knize Digest ptá, zda může šílená (duševně chorá) manželka poslat zapuzovací dopis nebo může být zapuzena. Píše, že šílenou zapudit nelze, protože je v postavení nevědoucí. Zapudit kvůli šílenství nemůže ani ona sama, ani její opatrovník, avšak její otec oznámením ano.³⁵⁷ V zapuzovacím listě žena neříká manželovi, že si on má vzít své věci, ale že ona odchází a bere si věci své.

Ulpian zaznamenal i obmyslné jednání vdané ženy spolčené s manželem proti jejímu otci. Emancipovaná dcera se rozvedla proto, aby manželovi poskytla zisk z věna a ošídila otce, který mohl vymáhat věno jen tehdy, pokud by zemřela za trvání manželství. Právník říká, že bylo potřeba otci přispěchat na pomoc. Praetor musel chránit stejně zájem otce i

³⁵² D 24.2.1. Paulus. Překlad prof. Skřejpek s. 461.

³⁵³ Justinián rozlišoval divortium ex iusta causa (kdo se provinil, ztrácí věno) a divortium bona gratis (rozvod pro bezdětnost) – blíže viz Lenhartová, K.: K jednotlivým příčinám zániku manželstva v římskom práve. In: Caro amico – 60 kapitol pro Michala Skřejpka. Eds. Bělovský/Stloukalová. Auditorium Praha 2017, s. 241 – 249.

³⁵⁴ LDT 4.3. Pravidlo dochováno u Cicerona – Phil. 2, 28, 69: Té své přikázal, aby si vzala své věci, podle XII desek odebral klíče, zapudil ji. Překlad prof. Skřejpek.

³⁵⁵ D 24.2.2. Gaius. Překlad prof. Skřejpek s. 461.

³⁵⁶ D 24.2.3. Paulus. Překlad tamtéž.

³⁵⁷ D 24.2.4. Ulpianus. Překlad tamtéž.

manžela. V tomto případě udělil otcí žalobu na vymáhání věna, jako kdyby dcera zemřela za trvání manželství.³⁵⁸

Situace, kterou musel řešit prétor, se týkala i manželek mužů, jež byli zajati nepřáteli: pohlíželo se na ně jako na provdané jen do té míry, že nemohly uzavřít jiné manželství. Dokud nebylo jisté, zda v zajetí manžel žije či ne, nebylo manželce povoleno vstoupit do jiného manželství – manželství trvalo. Takový stav však mohla ukončit sama žena, když vyhlásila svou vůli manžela zapudit. Druhou možností bylo vyčkat 5 let, během kterých se muž nevrátil – jeho manželství bylo považováno za skončené. Platilo to i obráceně v případě, že do zajetí padla žena.³⁵⁹ Císař Hadrián poslal do vyhnanství (relegatio) na tři roky muže, jenž si z cest přivedl cizí manželku, uvedl ji do svého domu a odtud poslal své ženě zapuzovací dopis. Císaři stanovili jako podmínku platnosti rozvodu svědectví sedmi dospělých římských osob – dopis již nestačil.³⁶⁰

Svobodu opustit svého manžela měly omezenou propuštěnky, které se provdaly za své bývalé pány. Paulus o tom píše: Když zákon říká „Ať propuštěnka, která se provdala za patrona, nemá svobodu rozvést se,“ neznamená to, že není možné uskutečnit rozvod, protože civilní právo manželství obvykle rozvazuje. Proto nemůžeme říci, že manželství trvá, když je rozloučené. Avšak musíme říci, že propuštěnka nemá žalobu na vydání věna. Je tedy správné, že tak dlouho, jak ji chce mít její patron za svou manželku, nemůže uzavřít manželství s nikým jiným, a protože návrhatele zákona usoudil, že jednáním propuštěnky by bylo manželství jakoby rozloučeno (fakticky zaniká, ale podle práva trvá), odňal jí právo uzavřít manželství s jiným. Proto, kdyby se provdala za kohokoli, nebude za provdanou považována. Julianus se navíc domnívá, že nemůže být v konkubinátu s jiným patronem. Zákon říká: „Dokud ji chce mít patron za manželku.“ Proto musí chtít, aby byla jeho manželkou, a patronát musí trvat. Když přestane být patronem, nebo by přestal chtít (manželství), závaznost zákona končí. Dobrodíní tohoto zákona skončí (tj. výhoda pro patrona zanikne), když je možné na základě jakéhokoliv projevu vůle usuzovat, že patron o propuštěnce přestal uvažovat jako o manželce. Když chtěl patron žalovat na odcizení věci manželkou propuštěnku, která se s ním rozvedla bez povolení, císař (Commodus) dal reskript, že je nutný ten výklad, že ji již nechce mít za manželku, neboť podal žalobu, již není obvyklé podávat jindy než při rozvodu. Stejně tak,

³⁵⁸ D 24.2.5. Ulpianus. Překlad prof. Skřejpek, tomus II., s. 461.

³⁵⁹ D 24.2.6. Iulianus. Překlad tamtéž, s. 461 – 463.

³⁶⁰ D 24.2.9. Paulus. Překlad tamtéž.

pokud by svou manželku propuštěnku žaloval pro cizoložství – důsledkem je zánik manželství.³⁶¹

Propuštěnce vzniká svobodné právo uzavřít manželství s jiným tehdy, když ji patron nechce za manželku (nebo konkubínu). Omezení vůle propuštěnky svobodně si vybrat manžela v tomto případě odpovídá pohledu starověkého člověka na vztah patrona a propuštěnky – bývalá otrokyně musí být za udělení svobody vděčna.

³⁶¹ Lex Iulia de adulteriis coercendis (18 př. n. l.) navržená Augustem stíhala nejen cizoložství provdaných žen, ale také smilstvo (stuprum), krvesmilstvo (incestum) a lenocinium (kuplířství ve smyslu nestíhání nevěrné ženy manželem).

XI. Římské ženy v právu dědickém

V dědickém právu se vyskytují tři hlavní druhy způsobilosti právně jednat: jedná se o aktivní testamentární způsobilost, pasivní testamentární způsobilost a způsobilost nabytí pozůstalost. Zůstavitelem mohl být pouze římský občan, který byl osobou *sui iuris*, tedy i žena v tomto postavení. Dědická universální sukcese po osobách *alieni iuris*, po otrocích či cizincích byla vyloučena.³⁶²

Ženy původně nesměly pořizovat nejstarší dvě formy testamentu (*testamentum calatis comitiis* a *testamentum in procintu*),³⁶³ pořizovat mohly až testamentem mancipačním, a to ještě za předpokladu, že byly *sui iuris* a *tutore auctore*. Během staletí se však povolení tutora stalo soudně vynutitelným. Schopnost žen pořizovat testamentem, kde jí starší formy zřejmě byly zapovězeny (nebyla členkou lidového shromáždění, nemohla tedy činit např. kalátní testament; nebyla vojákem a nemohla podstoupit vojenský testament³⁶⁴), se měnila. Mou původní domněnku (převzatou z literatury), že kalátní testament byl přístupný jen mužům vojenské služby schopným, vyvrací velmi přesvědčivě polský romanista prof. Jan Zabłocki.³⁶⁵

Vzhledem k tomu, že manželka *in manu* a děti byly zůstavitelovými dědici vlastními (*heredes sui*), zároveň byly nepominutelnými dědici a v testamentu se o nich nesmělo pomlčet, musely být výslovně uvedeny buď ustanovením za dědice, nebo vyděděním. V případě, že za dědičku byla ustanovena žena nepodřízená zůstavitelově moci, dědictví směla odmítnout *tutore auctore*.³⁶⁶

Jestliže zůstavitel/ka zemřel bez závěti, následovalo dědění ze zákona (*ex lege*). V tomto případě byl rozdíl mezi *ius civile* a *ius honorarium* veliký. V obou případech byli dědicové povoláni dědit, avšak *ius civile* upřednostňovalo příbuzenství agnátské, *ius honorarium* kognátské. Zákonná posloupnost definovala tři dědické třídy – první třída zahrnovala *heredes sui*, druhá zahrnovala *agnati proximi* a třetí třída *gentiles*. Zůstavitelova

³⁶² Blaho, P. – Haramia, I. – Židlická, M. *Základy římského práva*. Bratislava: MANZ 1997, s. 139.

³⁶³ Protože nebyly a nemohly být členkami lidového shromáždění a ani vojačkami.

³⁶⁴ O vojenském testamentu blíže viz Salák, P.: *Testamentum militis jako inspirační zdroj moderního dědického práva*. MUNI: Brno 2017.

³⁶⁵ Zabłocki, Jan: *Testamentum mulieris calatis comitiis*. In: *Perpauca terrena blande honori dedicata. Pocta Petrovi Blahovi k nedožitým 80. narozeninám*. Ed. V. Vladár. Trnavská univerzita: Trnava 2019, s. 477 – 486.

³⁶⁶ Heyrovský, L. *Dějiny a system soukromého práva římského*. 4. vydání. Praha: J. Otto 1910, s. 992.

manželka in manu byla povolávána již v první třídě. Tím bylo v nejstarší době zaručeno, že žena nezůstala bez majetku. Situace za císařství už však byla odlišná, a to vlivem předchozího působení honorárního práva. Praetorské právo postupně povolávalo čtyři dědické třídy – unde liberi, unde legitimi, unde proximi cognati, unde vir et uxor. V dědické třídě unde liberi byli heredes sui a potomci zůstavitele, žena v této třídě nedědila. V rámci třídy unde legitimi byli všichni dědicové dle iuris civilis, tedy heredes sui, proximus agnatus a gentiles. V dědické třídě unde proximi cognati byli všichni pokrevní příbuzní zůstavitele až do šestého stupně příbuzenství, např. děti zůstavitelky, zůstavitelova matka. Dědická třída unde vir et uxor zahrnovala manžela či manželku za předpokladu, že v době úmrtí jednoho z manželů trvalo matrimonium iustum.³⁶⁷

V době Justiniánově proběhly tak závažné změny, že už můžeme hovořit o samostatné dědické posloupnosti (rušící a nahrazující civilní i pretorskou předchozí posloupnost). Zásady justiniánského dědického práva postrádají v dědickém právu diskriminaci podle pohlaví.³⁶⁸ Zásadní byly zejména Justiniánovy novely o řádu posloupnosti (č. 118 a 127), jimiž bylo potvrzeno dědické právo manžela a manželky, a určení čtyř dědických tříd: v první všichni descendentí, v druhé třídě ascendentí a plnorodí sourozenci podle blízkosti příbuzenského stupně, ve třetí třídě polorodí sourozenci a jejich děti, ve čtvrté třídě všichni ostatní kognátští příbuzní.³⁶⁹ Justinián také reformoval neopominutelná dědická práva, zvýšil povinný díl na třetinu zákonného podílu (eventuelně polovinu, pokud intestátní podíl činil méně než čtvrtinu pozůstalosti). Pravidla se vztahovala na muže i na ženy stejně.³⁷⁰ Podstatná pro tato práva byla novela č. 115 z roku 542, která umožňovala vydědění (synů i dcer) jen ze zákonných důvodů.³⁷¹

Císař Justinián výslovně říká: Naše konstituce stanovila, že v tomto právu by neměl být žádný rozdíl mezi muži a ženami, neboť obě pohlaví naplňují stejným způsobem zadání přírody při rozmnožování lidí a podle starobylého zákona XII desek byla obě pohlaví povolána k intestátní dědické posloupnosti; a k tomu zřejmě později směřovali také praetori.

³⁶⁷ Tamtéž, s. 1040 – 1043.

³⁶⁸ Justinián mj. uvádí: Za vlastní dědice jsou považováni ti, jak jsme již dříve uvedli, kteří podléhali moci zemřelého, například syn a dcera, nebo vnuk a vnučka... a nezáleží na tom, zda se jedná o děti přirozené nebo adoptované. Viz Just. Inst. 3.1.2. Překlad prof. Blaho a prof. Skřejpek.

³⁶⁹ Viz Tureček, J.: K vývoji zákonné posloupnosti dědické. In: Tureček a kol.: Světové dějiny státu a práva. Orbis: Praha 1963, s. 308.

³⁷⁰ Just. Inst. 1.2.18. Překlad prof. Blaho a prof. Skřejpek.

³⁷¹ Prof. Tureček uvádí následující: vztážení rukou na rodiče, styky se zločinci, zabraňování rodičům pořídit závěť, nevykoupení ze zajetí, odpadlictví od katolické víry. Viz Tureček, J.: Světové dějiny státu a práva. Orbis, Praha 1963, s. 369.

Konstituce zde zavedla jednoduché a stejné právo pro syny i pro dcery.³⁷² Také tu uvádí, že i ženy mohly zanechávat testamentem majetek.

Zemřela-li žena *sui iuris* bez závěti, mohly si její děti (dědicové) pozůstalost samy rozdělit. Od Modestina víme o případu, kdy tři synové sepsali doklad stvrzující rozdělení pozůstalosti, ale posléze se dva z nich dozvěděli, že třetí v době jejich nepřítomnosti před matčinou smrtí odebral určitou částku peněz. Žalovali bratra o peníze a k vítězství použili repliku podvodu.³⁷³ I tento fragment dokládá, že ženy doby justiniánské vlastnily majetky neomezeně.

Obdobně píše Ulpian o případu ženy – matky rodiny, jež žila jako emancipovaná a po svém skonu zanechala závěť s uvedením dědiců.³⁷⁴ Proti tomu se postavil otec, ale jeho žaloba byla denegována. Ulpian zde žádá, aby favor testamenti ženy bylo potlačeno i právo ženina otce na (její) majetek (zřejmě věno), pokud nebyla emancipována. Zároveň v tomto ustanovení můžeme pozorovat i fakt, že v dědické posloupnosti po rodičích dostali přednost *descendenti* před *ascendenty*, zákon dokonce potlačil i význam otcovské moci.

Pozastavme se u případu, kdy babička obstarala záležitosti vnuka, jak jej zaznamenal Paulus: Babička obstarala záležitost vnuka. Po smrti obou dědicové babičky žalovali vnukovy dědice žalobou z nepřikázaného jednání. Babiččini dědicové se dožadovali výživného poskytnutého vnukovi. Byla dána odpověď, že babička poskytla výživné z vlastní vůle na základě příkazu zbožnosti. Výživné totiž nebylo požadováno, ani stanoveno. Kromě toho se říká, že pokud bylo výživné poskytnuto matkou, nemůže ho požadovat nazpět, neboť bylo poskytnuto z vlastní vůle na základě zbožnosti. Takové řešení je správné v případě, kdy je prokázáno, že matka poskytla alimenty ze svých prostředků. Ve zkoumaném případě je však pravděpodobné, že babička, která obstarávala záležitosti, poskytla výživu vnukovi z jeho prostředků. Byla však nastolena otázka, jak postupovat, jestliže je výživné hrazeno z obou majetků. Ptám se, co se ti zdá spravedlivější? Odpověděl jsem, že řešení tohoto případu je závislé na okolnostech, neboť i to, co bylo ustanoveno o matce, není nutné dodržovat ve všech případech. Co když totiž veřejně prohlásila, že bude svého syna živit, ale pak bude žalovat jeho, nebo jeho poručníky? Předpokládejme, že otec zemřel v cizině a že se matka po návratu do vlasti rozhodla živit jak syna, tak i otroky; v tomto případě ustanovil božský Antoninus Pius, že žaloba z nepřikázaného jednání může být udělena i proti tomuto nedospělci. Na základě toho se tedy domnívám, že pokud chtějí požadovat nazpět výživné, je nejjednodušší

³⁷² Just. Inst. 2.13.5. Překlad prof. Blaho a prof. Skřejpek.

³⁷³ D 2.14.35. Překlad K. Bubelová in Praktikum, s. 192.

³⁷⁴ Viz D 1.7.25. Překlad do češtiny kolektiv prof. Skřejpka, tomus I., s. 181.

vyslechnout babičku nebo její dědice, zvláště pokud babička předložila účty týkající se nákladů. Domnívám se, že není třeba vůbec přihlížet k tomu, že byly vynaloženy z obou majetků.³⁷⁵

V dalším případě,³⁷⁶ tentokrát zaznamenaném Scaevolou, dělila žena svou pozůstalost mezi syna a dceru. Dceru ustanovila dědičkou a synovi zanechala odkaz (legatum). Následně vznikl spor mezi sourozenci o to, zda jsou odkazy ustanoveny platně, neboť jejich formulace byla určena i pro případ, že by závěť nebyla platná a dědilo se ze zákona (zůstavitelka tedy chtěla odkazem zatížit dědice ze zákona).³⁷⁷ Podle rozhodnutí právníka platilo, že odkazy lze zřídit i k tíži toho, kdo bude dědicem ze zákona.

Paulus zaznamenal další dědický případ,³⁷⁸ kdy matka rozdělila svou pozůstalost v závěti tak, že hlavním dědicem (3/4 hodnoty majetku) určila extranea, jedné dceři určila 1/4 a druhou dceru zcela v závěti pominula (přešla mlčením). Tato druhá dcera použila k obraně querellu inofficiosi testamenti (stížnost na nespravedlivý testament, jež byla svým charakterem spíše řízením o nepřipustnosti závěti: na neopominutelném dědici/dědičce byla spáchána křivda contra officium pietas, povinné náklonnosti) a byla úspěšná. V důsledku toho měla nárok na podíl z pozůstalosti. Vyvstala však právní otázka, jaký podíl bude náležet její sestře, která původně měla dle závěti obdržet 1/4 hodnoty pozůstalosti. Právník rozhodl, že opominuté dceři (žalobkyni) náleží postavení univerzální dědičky, jako by se druhá sestra zřekla pozůstalosti (což byl následek toho, že sestra se k žalobě nepřipojila, zůstane jí určená 1/4). Opominutá tak musela žalovat na 1/2 hodnoty pozůstalosti extranea. Vzhledem k atypickému charakteru kverely nebyla závěť prohlášena za neplatnou celá, ale jen z části, kde chyběla účast druhé dcery. Závěrem výkladu Paulus dodává, že „není správné, aby dcera, která byla v závěti opomenuta, vymáhala žalobou celou pozůstalost, když bude zrušením závěti také dědici ze závěti zachováno právo přijmout celou pozůstalost.“³⁷⁹

Kromě případů opominutí vlastních dědiců zmiňují Digesta i situaci, kdy se matka mylně domnívala, že její syn je mrtev, a proto ustanovila za dědice extranea – syn uspěje s querellou inofficisi testamenti.³⁸⁰ Tuto situaci ale modifikoval rozsudek Hadriánův, který

³⁷⁵ D 3.5.33. Překlad do češtiny kolektiv prof. Skřejpka, tomus I., s. 311.

³⁷⁶ D 5.2.12. Překlad do češtiny kolektiv prof. Skřejpka, tomus I., s. 387.

³⁷⁷ Formulace v závěti zněla: „Ze všeho, co jsem výše přikázala, aby bylo dáno nebo učiněno, chci, aby bylo dáno nebo učiněno kýmkoli, kdo se stane mým dědicem, držitelem mé pozůstalosti, nebo také dědicem ze zákona.“

³⁷⁸ D 5.2.19. Překlad do češtiny kolektiv prof. Skřejpka, tomus I., s. 389.

³⁷⁹ Tamtéž, s. 391.

³⁸⁰ D 5.2.27.4. Překlad do češtiny kolektiv prof. Skřejpka, tomus I., s. 397.

přikázal, že sice pozůstalost synovi připadne, ale budou zachovány svobody (manumisse otroků) a odkazy, které matka ve své závěti ustanovila.³⁸¹ Ani nemanželské děti nebyly vyloučeny z možnosti napadnout závěť matky, pokud v ní byly opominuty.³⁸²

I v případech, kdy matka zemřela bez závěti, mohly získat přednost k nabytí jejích věcí děti před manželem. Papinián (kolem roku 200) popisuje situaci,³⁸³ kdy se žena jménem Publia Maevia vydala na cestu za manželem a svěřila jiné ženě do úschovy (depositum) uzamčenou skříň se šaty a ozdobami. Ujednala s ní, že věci má vrátit jí samé, když se vrátí zdravá a v pořádku – pokud by se jí ale přihodila přirozená nehoda, má je vydat synovi. Publia se bohužel ze své cesty živá nevrátila. Samozřejmě vznikla otázka, zda budou tyto hodnotné předměty součástí pozůstalosti, nebo ne (matka nezanechala závěť). Papinián odkazuje na Paulovo rozhodnutí, že věci náleží synovi. Nepochybuji o tom, že tímto rozhodnutím byl patřičně zvýrazněn význam svobodné vůle ženy.

A poslední záznam testamentárního sporu po ženě: Sourozenci, dvě sestry a jeden bratr, byli účastníky soudního sporu v případě popsaném Scaevolou.³⁸⁴ Zemřelá žena zanechala závěť, kterou napadli dědicové ze zákona /strýc a tety (navzájem sourozenci) zesnulé/. Tento muž napsal svým sestrám dopis, že vše, co získá z úspěšného sporu, bude jejich společným vlastnictvím. Text dopisu však nebyl následován stipulací, takže nedodržení formálních požadavků zákona vyvolalo otázku vymahatelnosti nároku sester. Maevius následně s testamentárním dědicem uzavřel smír tak, že na jeho základě získal nemovitosti a další věci – ty si však ponechal. Právník přiznal sestrám žalobu, ačkoli původní slib měl jen deklaratorní význam. Můžeme se jen domýšlet, zda tak učinil s ohledem na slabost ženského pohlaví, nebo s ohledem na obecnou spravedlnost (aequitas).

³⁸¹ D 5.2.28. Překlad tamtéž.

³⁸² D 5.2.29.1. Překlad tamtéž.

³⁸³ D 16.3.26.pr. Překlad do češtiny kolektiv prof. Skřejpka, tomus II., s. 39.

³⁸⁴ D 17.1.62.pr. Překlad do češtiny kolektiv prof. Skřejpka, tomus II., s. 103.

Závěr

Na závěr bych rád shrnul dosavadní zjištění, pokud možno jasně, srozumitelně a přehledně. Postavení ženy v římské společnosti bylo dlouho odvislé od postavení muže, byla považována za slabší pohlaví a byla vyloučena z veřejného života, nesměla zastávat veřejné úřady, neměla aktivní ani pasivní volební právo. Její prostor pro seberealizaci byla domácnost, kde měla hledat své životní uplatnění.

Pro postavení ženy mělo velký význam, zda byla osobou *sui iuris* či *alieni iuris*. Pokud se jednalo o ženu *sui iuris*, mohla mít svůj vlastní majetek, přestože byla v některých směrech u právních úkonů odkázána na autorizaci svého tutora. Tato žena oplývala do jisté míry samostatností. Z hlediska závazků se mohla zavazovat sama, ale v určitých případech (u větších majetkových hodnot) pouze prostřednictvím *tutore auctore*. V případě, že žena *sui iuris* měla ještě právo *ius liberorum*, poručníka mít nemusela a právní úkony podléhající autorizaci tutora mohla realizovat zcela samostatně. V justiniánské době bylo takových žen už velmi výrazné množství, o čemž svědčí četné fragmenty v Digestech. Jsou zaznamenány i případy, když se žena „starala o záležitosti manžela“.³⁸⁵ Papinián k tomu vysvětluje: Dědic zemřelého manžela chtěl žalovat vdovu z krádeže pozůstalosti, ale nebylo mu to povoleno se zdůvodněním, že za trvání manželství měla nad věcmi manžela řádnou dispozici. Proto mu Papinián doporučuje, aby podal žalobu z nepřikázaného jednání, neboť za manželství se žena starala o záležitosti manžela.³⁸⁶ Pokud manželka odcizila věci manžela, měla být podána kondikce z krádeže proti jejímu otci do výše *peculia*.³⁸⁷

V případě, že se jednalo o ženu *alieni iuris*, byla podřízena rodinné moci konkrétní hlavy rodiny. Pokud tato žena žila v přísném manželství, jednalo se o moc *manus*, nebo *patria potestas*, pokud spadala pod moc otcovskou, tj. v případě, že se jednalo o dívku, která stále žila ve své původní agnátské rodině, popř. ve volném manželství. Tato žena nemohla vlastnit majetek; vše, co nabývala, nabyl jejím prostřednictvím držitel moci nad ní a v rámci závazkového práva se vůbec nemohla platně zavazovat. Za škodu jí způsobenou odpovídal majitel moci na základě noxálního ručení. To však už v justiniánské době neplatilo.

³⁸⁵ D 3.5.32. Překlad do češtiny kolektiv prof. Skřejpka, tomus I., s. 309 – 311.

³⁸⁶ Naopak u obstarávání záležitostí syna, i když to bylo na základě vůle otce, nemohla žalovat jménem syna ani zcizovat z jeho majetku, ani přijmout plnění od dlužníka. D 3.5.30.6. Český překlad tamtéž.

³⁸⁷ D 13.1.19. Překlad tamtéž.

Ženy neměly způsobilost k držení rodinné moci či k adopci,³⁸⁸ samy však být adoptovány mohly.³⁸⁹ Dlouho nemohly být ani poručnicemi, s výjimkou některých případů vlastních dětí, ale v době justiniánské už žena jako tutrix nebyla neobvyklý případ.³⁹⁰

Ženy – ačkoli měli aktivní i pasivní procesní legimaci a mohly svědčit u soudu – nemohly být procesními zástupci, byly nezpůsobilé ke svědectví při mancipaci či testamentu. V justiniánské době už však mohly činit samy testament. V rámci trestní odpovědnosti ženy *sui iuris* odpovídaly plně za delikty, které spáchaly, u žen *alieni iuris* byla odpovědnost doplněna ručením nositele moci. Nositel moci neodpovídal za skutek sám (delikt ní odpovědnost měla žena sama), avšak odpovídal za náhradu, pokutu a škody. Postavení ženy v manželství se lišilo v závislosti na tom, zda šlo o manželství přísné, nebo volné. Důsledkem přísného manželství byl přechod do manželovy agnátské rodiny a podřízení se jeho manželské moci. Žena se tehdy stala osobou *alieni iuris* i v případě, že před vstupem do manželství byla osobou *sui iuris*.

71

V přísném manželství byla žena agnátkou svých dětí, přičemž její muž nad nimi měl otcovskou moc, nad ženou *manus*. Majetkovým důsledkem přísného manželství pak bylo to, že pokud žena vlastnila nějaký majetek před uzavřením manželství, stával se tento majetkem muže, a pokud nabývala majetek za doby trvání manželství, nabýval jej jejím prostřednictvím opět její manžel.³⁹¹

Ve volném manželství tomu však bylo jinak. Žena nepřecházela do agnátské rodiny svého manžela a vzhledem k tomu, že i přesto vznikala jejímu muži otcovská moc nad jejich společnými dětmi, stávala se pouze jejich kognátkou. Na osobním stavu ženy se vstupem do volného manželství nic nezměnilo. Pokud byla před jeho uzavřením osobou *sui iuris*, zůstávala jí i nadále a musela mít tutora. Taková situace nastávala v případě, že zemřel ženin

³⁸⁸ Nutno podotknout, že císař ženám mohl adopci dětí povolit, a také to často činil, zejména v případech, kdy byl pohnut osudem ženy, jež o děti přišla. Viz D 5.2.29.3. Překlad do češtiny kolektiv prof. Skřejpka, tomus I., s. 397.

³⁸⁹ Gaius píše výslovně: Neboť podle císařského reskriptu mohou být adoptovány také ženy. Viz D 1.7.21. Překlad do češtiny viz kolektiv prof. Skřejpka, tomus I., s. 179.

³⁹⁰ Zaznamenán je dokonce případ, kdy se židovská žena Babatha, poručnice svých synů, svěčila do jurisdikce římského práva ve sporu proti mužským příbuzným. Podrobněji viz Lenhartová, K.: Žaloby z poručnictva nad ženami a ich využitie. In: *Actiones, conditiones, exceptiones*. Sborník z romanistické konference. Eds. M. Židlická a P. Salák. MU Brno 2011, s. 39 – 46.

³⁹¹ Ale *res extra dotem* zůstávaly v majetku a dispozici manželky. Viz Sommer, O: Učebnice soukromého práva římského, díl II. Právo majetkové. Všehrd Praha 1946. od s. 163. Manželé nesměli proti sobě použít *actiones poenales* a *famosae* – ne tedy *actio furti*, ale *condictio ex iniusta causa*, po rozvodu *actio rerum amotarum*. Podle D 24.1.51. se žena může dopustit krádeže manželovy věci, nemůže však být manželem žalována (z důvodu *honor matrimonii*), tamtéž s. 165.

pater familias nebo že se nejednalo o její první manželství. Byla-li však stále podřízena otcovské moci svého patris familias, zůstávala jí podřízena i nadále. Pokud žena vlastnila nějaký majetek, zůstal jí zachován a po případném oddělení věna byl označován jako parapherna. Mohla též pro sebe za doby trvání manželství další majetek nabývat, docházelo tedy k separaci jejího a manželova majetku.

Aby žena mohla testovat,³⁹² musela být osobou sui iuris, protože v opačném případě by nemohla vlastnit majetek, který by po ní následně někdo zdědil, a potřebovala též svolení svého tutora. Pasivní testamentární způsobilost žen byla omezena v případě dědění po občanu první majetkové třídy, nicméně toto omezení bylo možné účinně obejít pomocí odkazu. V rámci intestátní posloupnosti podle civilního práva byla zůstavitelova manželka in manu povolávána hned v první dědické třídě, patřila totiž do skupiny heredum suorum.

Manželka sine manu však nebyla ve starších dobách povolávána vůbec. Pokud zde byla žena zůstavitelkou a vzhledem k tomu, že nemohla mít žádné heredes suos, byl rovnou v rámci druhé dědické třídy povoláván proximus agnatus. Praetorské právo jí pak umožňovalo dědit ve všech dědických třídách, manželku sine manu povolávalo ve třídě čtvrté.

Na jedné straně vidíme, že žena v římské společnosti byla podřízena absolutně muži. Na straně druhé nemůžeme říci, že nemohla o sobě rozhodovat. Obzvláště pokud se jednalo o osobu sui iuris. Tato osoba si své záležitosti spravovala sama a její tutor plnil formální roli. Žena alieni iuris měla z hlediska rozhodování svobodnou vůli dosti omezenou, ale i to se dá interpretovat několika způsoby. První způsob vykládá to, že žena byla pod ochranou patris familias. Toto usnadňovalo její existenci v rámci římské společnosti. Zároveň však žena nemohla vstupovat do právních vztahů, vlastnit majetek a libovolně s nimi nakládat, rozhodovat o svém budoucím muži, kterého by si vzala za manžela. Odmítnout mohla málokdy (pouze muže infamovaného).

Na závěr zbývá už jen otázka, jak se doopravdy ženám v Římské říši žilo? Záleží na úhlu pohledu konkrétních žen, které neměly vždy rovné možnosti, postavení, ani příležitosti. Nicméně jedna pravda je univerzální, a lidská zkušenosti ji přetavila do těchto rčení: Za vším hledej ženu a dále pak, že Muž je hlavou rodiny a žena krkem, který tou hlavou otáčí. Můžeme se domnívat, že vše v rodinném životě je věcí kompromisu, ale to vždy a všude neplatí. Jsou

³⁹² D 5.1.5. Dítě vyňato z těla matky poté, co pořídila závěť. Překlad kolektiv prof. Skřejпка, tomus I., s. 377.

tu extrémě, kdy vládnou pouze ženy a běda takovým mužům, ale i opačně, kdy žena trpně poslouchá svého muže je mu naprosto oddaná. Pokud to shrneme, tak můžeme říci, že záleželo asi na každé ženě po celý věk lidstva, celá staletí, jaký bude mít život vedle svého muže. Nemohla sice ovlivnit, co jí život přinese a to, jaké byly společně konvence, právní řády, které ji limitovaly ve svém rozhodování, avšak vždy záleželo na konkrétní ženě, jak se svým životem naložila a jak ho prožila.

Za sebe mohu říci, že v začátcích psaní této rigorózní práce jsem měl zcela jinou představu o jejím obsahu. Domníval jsem, se že bude jednoznačně možno konstatovat, zda římské ženy měly či neměly kompetence k uzavírání různých typů právních jednání. Velmi mne překvapilo množství fragmentů z Digest, které zachycují situace (viděno dnešním pohledem) nečekané a někdy zvláštní i z pohledu práva římského. Mám nyní na mysli případ dívky, kterou její otec oženil s otrokem, nebo případ správce provincie, který byl osobně odpovědný za jednání své manželky. Troufám si říci, že rozbor Digest v mém případě splnil svůj účel, tj. obohatil mne jako čtenáře o informace, které jsem nejenže nezjistil při studiu učebnic, ale často ani nepřepokládal, že mohly vzniknout. Pevně doufám, že i čtenář mé kvalifikační práce najde v tomto soupisu něco, co bude pro něj nové a obohacující.

Seznam použitých pramenů a literatury:

Acciones, condiciones, exceptiones. Sborník z romanistické konference. Eds. M. Židlická a P. Salák. MU Brno 2011.

Bartošek, Milan: Dějiny římského práva ve třech fázích jeho vývoje. Praha Akademia 1995.

Bartošek, Milan: Encyklopedie římského práva. 2. vydání. Praha Akademia 1994.

Bartošek, Milan: Škola právníckého myšlení. Karolinum Praha 1991.

Beard, Mary – North, John – Price, Simon: Religions of Rome. Volume 2A. Sourcebook. Cambridge 1998.

Bessenyo, András: Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében, Budapest/Pécs: Dialóg Campus Kiadó 2003.

Bělovský, Petr: Propuštěnci a jejich milenky podle římského práva. In: Ius romanum: sborník příspěvků ze IV. konference právních romanistů ČR a SR na téma Diskriminace v římském právu konané 2. a 3. 11. 2001 v Olomouci. Olomouc: Univerzita Palackého 2002, s. 43 – 50.

Blaho, Peter – Haramia, Ivan – Židlická, Michaela: Základy římského práva. Bratislava MANZ 1997.

Blaho, Peter – Hausmaninger, Herbert – Kleňová, Veronika: Praktické případy z římského práva. 5. vydání. Čeněk: Plzeň 2021.

Blaho Peter – Haramia Ivan – Židlická Michaela: Základy římského práva. MANZ Bratislava 1997.

Blaho, Peter – Skřejpek, Michal: Iustiniani Institutiones – Justiniánské Instituce. Edice a překlad do češtiny. Karolinum Praha 2010.

Blaho, Peter: Justiniánske Inštitúcie. Latinský originál a slovenský překlad. Iura Edition: Trnava 2000.

Bubelová, Kamila (ed.): Ius romanum – sborník příspěvků ze IV. konference právních romanistů ČR a SR na téma Diskriminace v římském právu. Vydavatelství UP: Olomouc 2022.

Bubelová, Kamila – Dostálík, Petr – Razim, Jakub: Praktikum z římského práva. 3. rozšířené vydání. Praha: Leges 2019.

Digesta Iustiniani. Rec. T. Mommsen, retr. P. Krueger. Published by Nugis Finem Publishing: Olomouc 2018.

Digesta seu Pandectae. Tomus I. Fragmenta selecta. Přeložili Blaho, Skřejpek, Žytek, Vaňková. Karolinum Praha 2015. Tomus II. (Skřejpek a kol.). Karolinum Praha 2018.

Corpus iuris civilis – Digesta. Tomus I. Fragmenta selecta. Do slovenštiny přeložil Peter Blaho a Jarmila Vaňková. Eurokódex 2008.

Frier, B. W. – McGinn, T. A. J.: A casebook on Roman Family Law. Oxford University Press 2004.

Gaius: Učebnice práva ve čtyřech knihách. Přeložil Jaromír Kincl. Brno: Masarykova univerzita 1999. Reprint Čeněk: Plzeň 2007.

Gregor Martin: Základy římského práva. Historický úvod, pramene a subjekty. Leges: Praha 2022.

Gregor, Martin: Lex Iulia de vi a jej odraz v Digestach. In: Digesta Iustiniani, thesaurus iurisprudentiae. Zborník z medzinárodnej romanistickej konferencie. Ed. Vojtech Vladár. Právnická fakulta TU: Trnava 2018

Grubs, J. E.: Law and family in late antiquity. Oxford 1995.

Hausmaninger, Herbert – Blaho, Peter: Prkatické případy z římského práva. 4. vydanie. Wolters Kluwer: Bratislava/Vídeň 2014.

Heyrovský Leopold: Dějiny a system soukromého práva římského. 4. vydání. J. Otto: Praha 1910.

Kinc, Jaromír – Urfus, Valentin – Skřejpek, Michal: Římské právo. 2. vydání. C.H. Beck Praha 1995.

Kleňová, Veronika: Darovanie s príkazom v rímskom práve. Leges: Praha 2019.

Lenhartová, Katarína: K jednotlivým příčinám zániku manželství v římském právu (s. 241) in: *Caro amico – 60 kapitol pro Michala Skřejpka*. Eds. Bělovský/Stloukalová. Auditorium Praha 2017, s. 241 – 249.

McGinn, T. A. J.: *Feminae probrosae and the Litter*. In: *The classical Journal*. February-March 1998, vol. 93, No. 3, s. 241 – 250.

Pražák, Josef M. – Novotný, František – Sedláček, Josef: *Latinsko-český slovník*. KLP: Praha 1999 (reprint).

Puccini-Delbeyová, Géraldine: *Sexuální život v Římě*. KMa Levné knihy 2009.

Rebro, Karol – Blaho, Peter: *Rímske právo*. 4. vydanie. Čeněk, Plzeň 2019.

Rebro, Karol: *Konkubinát v práve rímskom od Augusta do Justiniána*. PF UKo: Bratislava 1940, s.

Salák, Pavel: *Testamentum militis jako inspirační zdroj moderního dědického práva*. MUNI: Brno 2017.

Skřejpek, M.: *Ius et religio, právo a náboženství ve starověkém Římě*. Vydavatelství 999: Pelhřimov 1999.

Skřejpek, Michal: *Prostituce v antickém Římě*. In: *Právní rozhledy*, č. 9, ročník 2003, s. 460 an.

Skřejpek, Michal: *Texty ke studiu římského práva*. Orac: Praha 2001.

Skřejpek, Michal: *Římské soukromé právo – systém a instituce*. Čeněk: Plzeň 2011.

Sommer, Otakar: *Učebnice soukromého práva římského, díl II. Právo majetkové*. Všehrd Praha 1946.

Stloukalová, Kamila – Novák, Marek – Macek, Dominik – Ullmann, Jan: *Interpretační úskalí justiniánských Digest*. Auditorium. Praha 2020.

Štáhlková, Markéta: *Právní postavení ženy v římském právu se zaměřením na římské právo trestní*. Rigorózní práce. Vedoucí práce M. Skřejpek. PF UK: Praha 2021.

Tureček, Josef a kol.: Světové dějiny státu a práva. Orbis: Praha 1963.

Vaňková, Jarmila: Rímske reálie pre právnikov. Iura Edition: Bratislava 2010.

Vladár, Vojtech (ed.): *Perpauca terrena blande honori dedicata*. Pocta Petrovi Blahovi k nedožitým 80. narodeninám. Trnavská univerzita: Trnava 2019.

Vrana, Vladimír: *Matrimonium v rímskom práve*. UPJŠ Košice 2001.

Podrobne o zákoně viz Vrana, V.: *Lex Iulia de adulteriis* a jej postavenie v rímskom zákonodarstve. In: *Acta Iuridica Cassoviensia* č. 21, ročník 1998. PF UPJŠ: Košice 1998, s. 7 – 26. ISBN 80-7097-360-9.

Resumé

Tato rigorózní práce pojednává o právním jednání žen podle justiniánské právní úpravy. Obsah je rozdělen do několika částí s chronologickým popisem právního postavení žen v římské společnosti tak, jak žena dospívala od narození do smrti. Tato práce je doplněna o témata, která se věci tykají, mají společné kořeny a s věcí rigorózní práce souvisejí. Jsou zde uvedeny prameny právní úpravy od dob nejstarších po výsledky justiniánské právní reformy a pramenů novějších. Text je ještě doplněn o zajímavé postřehy právníků klasické římské právní vědy. Zabývají se řešením konkrétních otázek právních případů, které mají nadčasový charakter a dokonce se dotýkají i současné doby. Římské právo bylo a je inspirací pro současné právní řády různých zemí na světě a tato práce se zabývá jen zlomkem z právního řádu římské společnosti, přesto se domnívám, že mi tato práce dala mnohé a další mě ještě naučila.

Summary

This rigorous thesis discusses the legal negotiation of women according to the Justinian legislation. The content is divided into several parts with a chronological description of the legal status of women in Roman society as a woman matured from birth to death. This work is supplemented by topics that are related to the matter, have common roots and are related to the matter of rigorous work. Source of legal regulation from the earliest times to the result of Justinian's legal reform and more recent sources are listed here. The text is supplemented with interesting observations by lawyers of classical Roman jurisprudence. They deal with the solution of specific questions of legal cases, which have a timeless character and even touch the present time. Roman law was and is the inspiration for the current legal systems of various countries in the world, and this thesis deals with only a fraction of the legal system of Roman society, nevertheless, I believe that this thesis gave me a lot and taught me more.

Klíčová slova: žena, Digesta, právní jednání, římské právo.

Keywords: women, Digest, negotiation, roman law.